

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KÜTÜPHANECİLİK BÖLÜMÜ

41912

**TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E KADAR
OSMANLI KÜTÜPHANELERİNİN GELİŞİMİ**

Doktora Tezi

R. Tûba ÇAVDAR
2988

41912

Danışman
Prof. Dr. İsmail E. ERÜNSAL

İSTANBUL
1995

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	III
GİRİŞ	IV
KISALTMALAR.....	VIII

I. BÖLÜM

TANZİMAT'TAN SONRA OSMANLI KÜTÜPHANELERİ.....	1
1. Vakıf Kütüphaneleri.....	3
2. Okul Kütüphaneleri.....	29
2. 1. Mekteb-i Mülkiye Kütüphanesi	36
2. 2. Darülfünûn Kütüphanesi.....	37
2. 3. Yabancı Okul Kütüphaneleri	38
3. Resmî Daire Kütüphaneleri	41
3. 1. Meclis-i Mebusan Kütüphanesi	41
3. 2. Bâbıâli Kütüphanesi.....	43
3. 3. Tarih-i Osmanî Encümeni Kütüphanesi.....	46
4. Cemiyet Kütüphaneleri.....	49
4. 1. Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye Kütüphanesi	51
4. 2. Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye Kütüphanesi	53
5. Kütüphane-i Umumîler ve Millî Kütüphane Kurma Çalışmaları.....	54
6. Yıldız Sarayı Kütüphanesi	69

II. BÖLÜM

KÜTÜPHANE TEŞKİLÂTI	74
1. Personel.....	74
2. Koleksiyon.....	86
3. Yararlandırma	90
3. 1. Kataloqlama Çalışmaları.....	92
3. 2. Toplu Kataloglar.....	93
3. 3. Basılı Kütüphane Katalogları.....	100
3. 4. Yazma Kütüphane Katalogları	106
4. Bina.....	107
SONUÇ.....	110
KAYNAKÇA	113
EKLER	131

ÖNSÖZ

Kütüphanelerimizin tarihini bilmek, kitap ve kütüphane anlayışımızın geçmişini, gelişim sürecini ve değişimini anlamada kullanacağımız ilk adımlardan biridir.

Buradan hareketle, bu tezden amaçladığım; yüzünü batıya dönen son dönem Osmanlı'nın geleneksel vakıf kütüphanesi anlayışından, devrin Avrupa tipi kütüphane anlayışına dönüşündeki manzarayı ortaya koymaktır. Bu manzara, kütüphanelerde önce şekil ve adlandırma daha sonra da yapılan düzenlemelerle, organizasyonu yeni modele uygun hale getirmekle tasvir edilebilir. Bütün bunlar, döneminde yapılan ve bugünün kütüphanelerinin temeli olan düzenlemelere zemin hazırlaması bakımından önemlidir.

Konunun seçiminde ve işlenmesinde, karşılaştığım zorlukların çözümünde bana her zaman yardımcı olan, özel arşivindeki vesikaları kullanmama izin veren Hocam, Prof. Dr. İsmail Erünsal'a çok teşekkür ederim. Çalışmam sırasında değerli görüşleri ile beni yönlendiren ve önemli katkılarda bulunan Prof. Dr. Meral Alpay'a da teşekkür ederim

Bölümdeki bütün arkadaşlarım, araştırma görevlisi olarak yapmam gerekenleri kendi yoğun çalışmalarına rağmen, büyük bir özveri ile paylaştılar. Kendilerinden her zaman destek ve anlayış gördüm. Hepsine candan teşekkür ederim.

Arşiv çalışmalarım sırasında, konumla ilgili belgeleri bana işaret eden arkadaşlarıma, ve bilhassa arşiv vesikalarının okunması sırasında karşılaştığım zorlukların çözümünde bana yardımcı olan Tarih Bölümü Araştırma Görevlisi Filiz Karaca'ya müteşekkirim.

R. Tüba ÇAVDAR

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu döneminde kütüphaneler, uzun yıllar hayır sahipleri tarafından, vakıf yoluyla kurulmuştur. XIX. yüzyılda bu gelenek devam ederken, kuruluşları, hizmetleri ve yönetimleri bakımından önceki dönemden farklı özellikler taşıyan yeni kütüphaneler kurulmaya başlamıştır. Bu yeni kütüphanelerdeki farklı özellikler, kütüphane anlayışının değişimini ifade etmektedir.

Amacı / Bu çalışmanın amacı, 1839-1923 yılları arasında Osmanlı kütüphanelerinin gelişim sürecini belirlemek ve değişen kütüphane anlayışını ortaya koymaktır. 1839 ve 1923 yıllarını yeni bir dönemin başlangıcını oluşturan siyasî dönüm noktaları kabul ettiğim için, çalışmamı bu dönemle sınırladım. Ayrıca, kütüphane tarihimizin Tanzimat'a kadar olan bölümünün bundan önce geniş bir biçimde ele alınmış olması da sınırın bu şekilde tesbitinde rol oynamıştır.

Konu ele alınırken, 1839-1923 yıllarının, kütüphane tarihimiz açısından bir geçiş dönemi olduğu noktasından hareket edilerek, Gülhane Hatt-ı Hümayûnu ile önce hukukî ve askerî alanda başlatılan toplumu yeniden düzenleme çalışmalarının, kütüphaneler üzerinde de etkili olduğu görüşü ileri sürülmüştür. // Bu çalışmaların kütüphanelerimizi doğrudan etkilemese de daha sonraki çalışmalara ve düzenlemelere zemin hazırlaması bakımından önemli olduğu görüşündeyim. XIX. yüzyılda kütüphanelerle ilgili yapılan çalışma ve düzenlemelerde süreklilik olmaması, hedeflere ulaşmada verimi olumsuz yönde etkilemiştir. Bütün çalışmaların başlangıç aşamasında görülen dinamizmin, sonuç aşamasına kadar aynı düzeyde korunamamasının bir sebebi de devrin sosyo-ekonomik şartlarıdır. Tanzimat döneminde görülen eski-yeni veya geleneksel olan-olmayan ikiliği, kütüphaneler alanında da kendini gösterir. Bir yandan vakıf kütüphaneleri geleneksel yapısını sürdürürken, bir yandan da yeni kütüphane türleri ortaya çıkmıştır. Tanzimat sonrası kütüphaneciliğinin en belirgin özelliği bu ikiliktir. Eski ve yeni, birbirinin varlığını kabul ederek

sürmüş, bu durum, her ikisinin de istenilen ölçüde hizmet vermesini geciktirmiştir. Vakıf kütüphanelerinden kuruluş ve yönetim açısından farklılıklar taşıyan yeni türler, değişmeye çalışan bir zihniyetin, gelişmenin modelini batı olarak kabul eden bir anlayışın ürünleridir.

Toplumsal değişmelerden etkilenen, buna bağlı özellikler gösteren kütüphaneler, zamanın ve şartların etkisiyle farklılaşarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasî ve iktisadî açıdan zor duruma girmesi, devleti ayakta tutacak ve eski gücüne kavuşturacak yolların aranmasına yol açmıştır. Buna bağlı olarak yapılan ıslahat çalışmaları devletin hemen hemen bütün kurumlarında yeni uygulamalara yol açmıştır. Devletin yapısı, iktisadî şartları, dünyayı algılayış biçimi ve gelişme yönü, kütüphaneleri de etkilemiştir. Bu dönemde yeni türleri ve mevcut kütüphanelerdeki yeni düzenlemeleri ortaya çıkaran itici güç, Osmanlı devlet adamlarının ve aydınlarının, devleti güçlü kılmak konusundaki arayışlarıdır.

Kütüphanelerimizin sadece vakıf yoluyla kurulduğu, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Tanzimat'a kadar gelen dönem bir çok makaleye konu olmuş, ilk elden kaynakların kullanıldığı bir kitap ile de geniş biçimde incelenmiştir. Tanzimat sonrası için yapılmış değerli çalışmalar olmakla birlikte, genellikle bu çalışmalarda konu, gelişim sürecini ortaya koyacak kronolojik bir yaklaşım ve bütünlükle ele alınmamıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde Tanzimat'tan sonra kurulan vakıf kütüphaneleri kronolojik olarak incelenmiştir. Vakıf kütüphanelerinin tesbitinde vakfiyeler ve diğer arşiv kaynakları kullanılmaya çalışılmış, doğruluğundan emin olunmayan kaynaklar, muhtemel hataları önlemek gayesiyle çalışma harici tutulmuştur. Tanzimat'tan sonra ortaya çıkan yeni kütüphane türleri ise, oluşum şartları dikkate alınarak incelenmiştir. Batı örnekli okulların ve cemiyetlerin kurulması, devletin idarî teşkilatında yapılan değişiklikler, yabancılara sağlanan eğitim hakları, bilginin akışını ve aktarılmasını gerekli kıldığından, bu kurumlar, kütüphanelerini de beraberlerinde getirmişlerdir. XIX. yüzyılda iki farklı koldan gelişen ama aynı amaca yönelik milliyetçilik hareketleri de kütüphaneleri etkilemiştir. Fransız ihtilalinin etkisiyle Batıda oluşan ve bu yolla Osmanlı aydınları tarafından benimsenen

milliyetçi fikirler ile Rusya Türklerinin Çarlık yönetiminden kurtulmaya yönelik milliyetçilik hareketleri¹ bu topraklardan Osmanlı ülkesine gelen aydınlarca Osmanlı'nın içinde bulunduğu zor durumdan kurtulması için çözüm yolları olarak ileri sürülmüş; siyasî tercihleri milliyetçilik yönünde değişime uğratmıştır. İttihad ve Terakki'nin ülkenin yönetiminde söz sahibi olması, adında “millî” kelimesini taşıyan kütüphanelerin, kuruluşuna yol açmıştır. Bu kütüphaneler, daha ziyade siyasî görüşün bir kurum adında somutlaştırılması ve yaygınlaştırılması amacıyla kurulmuştur. “Kütübhan-e-i umumî”ler ise, İmparatorluğun genel olarak bütün kurumlarında yaşanan bozulmanın, âdeta kütüphaneler alanında telâfisini sağlamak üzere, bir çok kütüphane türünün işlevini üstlenmeye çalışan, bir arayışı ifade eden ve sadece bu döneme mahsus bir kütüphane türü olarak karşımıza çıkar.

İkinci bölümde kütüphanelerin yönetimi, personel, koleksiyon, yararlandırma ve bina özellikleri incelenmiş, özellikle, yeni uygulamalar ile yapılmak istenenler üzerinde durulmuştur. Kurulan yeni tür kütüphanelerde, farklı özelliklerde kütüphaneci ihtiyacının ortaya çıkması, buna uygun idarî düzenlemelere yol açmıştır. Yeni kütüphane türlerinde, yararlandırma anlayışının değişime uğradığı görülmektedir. Kütüphanelerin özelliklerine bağlı olarak; yararlandırma günleri, şartları ve kütüphanenin hizmet verdiği kesim çeşitlilik ve farklılık taşımaktadır. XIX. yüzyılda kataloglama çalışmalarına önem verilmiş, toplu katalog hazırlanması, İstanbul kütüphanelerinin kataloglarının basılması gibi faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar, toplumda bilgiye ulaşırken gereksiz tekrarlardan kaçınma ve zaman kazanma gibi ihtiyaçların olduğunu ve bunu sağlamada kullanılacak danışma kaynaklarının öneminin anlaşıldığını da göstermektedir. Dönemin yöneticilerinin bu çalışmaların yapılmasında gerekli zemini ve desteği sağlaması da dikkat çekicidir. Bilim ve teknikte Batıdaki gelişmelerin izlendiği bu dönemde, kütüphane mimarisi de Batıdan etkilenmiştir. Özellikle İstanbul'da inşa edilmiş kütüphanelerin gerek yapı özelliklerinde gerekse iç ve dış süslemelerinde bu etkiyi görmek mümkündür.

---

¹ Masami Arai , Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği, çev. Tansel Demirel, İstanbul ; İletişim,1994, s. 20.

Çalışma sırasında basılı kaynaklar ve tezler yanında, konunun ortaya konmasında ve incelenmesinde ilk elden kaynakların kullanılmasına ağırlık verilmiştir. Bu kaynakların kullanılması sırasında, Osmanlı Arşivi'nde tasnif çalışmaları halen devam ettiği için, taramalar, eldeki verileri destekler özellikle belgeler çıkmaya başladığında durdurulmuş, çıkabilecek yeni belgelerin değerlendirilmesi, daha sonraki çalışmalara bırakılmıştır. Arşiv çalışmaları sırasında, Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, İstanbul Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Dairesi, İstanbul Müftülüğü Şer'i Siciller Arşivi, İstanbul Üniversitesi Yıldız Kütüphanesi kayıtları kullanılmıştır. Osmanlı Arşivi'nde Hatt-ı Hümayûn, İrade, Cevdet-Maarif, Yıldız Arşivi gibi tasnifler taranmıştır. Ayrıca, Prof. Dr. İsmail E. Erünsal 'ın özel arşivinde bulunan belgelerden de faydalanılmıştır. Dönemin resmî ve özel gazete koleksiyonları, özellikle eğitim konulu dergileri taranmış, elde edilen bilgilerin doğruluğu kontrol edilerek kullanılmaya gayret edilmiştir. Hicrî ve rumî tarihlerin milâdî karşılıklarının verilmesinde, Yücel Dağlı ve Hamit Pehlivanlı tarafından hazırlanmış Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Takvimü's-Sinîn adlı kitabından faydalanılmıştır.

Bugünün anlaşılmasında dünün bilinmesi gereğine inanılarak hazırlanmış ve daha sonrakiler için bir başlangıç olması arzu edilen bu çalışma, bulunacak yeni belgeler ışığında yapılacak değerlendirmelerle daha kapsamlı bir hale gelebilecektir.

KISALTMALAR

- A. Ü.** : Ankara Üniversitesi.
- a.g.e.** : Adı geçen eser.
- a.g.m.** : Adı geçen makale.
- a.g.y.** : Adı geçen yer.
- Antoloji I** : İsmail E. Erünsal, (haz.) *Kütüphanecilikle İlgili Osmanlıca Metinler ve Belgeler I*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi, 1982.
- Antoloji II** : İsmail E. Erünsal, (haz.) *Kütüphanecilikle İlgili Osmanlıca Metinler ve Belgeler II*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi, 1990.
- BA.** : Başbakanlık Arşivi (İstanbul)
- Emsen** : Şemim Emsen, "Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Türkiye Kütüphanelerinin Tarihçesi" *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni IX* (1960) 1-2; 14-35.
- Ötüken** : Ötüken, Adnan, "İstanbul Kütüphaneleri Hakkında 48 Yıl Önce Zamanın Sadrazamına Sunulmuş Bir Rapor" *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni V*(1956)3; 206-226.
- ŞS.** : Şer'i Siciller Arşivi (İstanbul)
- TCTA** : Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi
- TDVİA** : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.
- TKDB** : Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni
- TOEM** : Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası
- TTK** : Türk Tarih Kurumu
- TY** : Türkçe Yazmalar
- VGMA** : Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (Ankara)
- YA** : Yıldız Arşivi.

I. BÖLÜM

TANZİMAT'TAN SONRA OSMANLI KÜTÜPHANELERİ

Osmanlı kütüphaneleri, XIX. yüzyıla kadar vakıf sistemi içinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu uzun zaman içinde kütüphanelerin sayıları artmış, koleksiyonları ve personel kadroları zenginleşmiş, binaları değişikliğe uğramış, kataloglama çalışmaları gelişmiş ancak her zaman vakıf kütüphanesi olarak kurulmuşlar, yeni kütüphane türleri ortaya çıkmamıştır.

II. Mahmud devrinde, 1826'da Maarif Nezareti'nin kurulmasından sonra kütüphaneler, Haremeyn Muhasebesine bağlanmışlardır. Kütüphanelerin idareleri eskiden olduğu gibi yine vakıf mütevellileri eliyle sürdürülmüşse de Nezaret kanalıyla kütüphanelerdeki kitapların sayım ve kontrolleri yapılmış, bazı koleksiyonların yerleri değiştirilmiş ve mütevellilerin vakıf şartlarına uyup uymadıkları kontrol edilmiştir.²

XIX. yüzyılda kütüphaneler alanında en önemli değişiklik, varlıklarını devam ettiren vakıf kütüphaneleri yanında, yeni kütüphane türlerinin ortaya çıkışıdır. Bu kütüphanelerin incelenmesi sırasında ortaya çıkan sınıflandırma ihtiyacı, değişik araştırmacılar tarafından farklı kıstaslar kullanılarak yapılmıştır. Cumhuriyet öncesi dönem Türk kütüphaneciliği üzerine kapsamlı bir çalışması olan Özer Soysal, yapılmış bu sınıflandırmaları incelemiş ve değerlendirmiştir. Soysal, doçentlik tezinde, daha önceki çalışmalarda kullanılan, kütüphanenin nerede, ne biçimde oluştuğu şeklindeki ölçütü eleştirir ve hangi hedefe veya kitleye yöneldiğinin ölçü alınması gerektiğini söyler, hizmet faktörünün, kütüphane tiplerinin belirlenmesinde kullanılacak tek objektif ölçü olduğunu savunur.³ Buna göre, 1. Eğitim gerekleri düşünülerek cami, medrese, mektep içi

² İsmail E. Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II; Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 1988; 130.

³ Özer Soysal, *Cumhuriyet Öncesi Dönem Türk Kütüphaneciliği (Sosyo-Ekonomik Yapı Üzerine Bir Araştırma)* Ankara Üniversitesi DTCF Basılmamış Doçentlik Tezi, 1973; 20.

veya bunlar yakınında tesis veya umumî kütüphane niteliği de taşıyan bağımsız bir kuruluş halinde teşkil edilenler, 2. Varlık nedeni doğrudan doğruya ve oldukça kapsamlı bir toplumsal yarar fikrinde yoğunlaşan, ya başlı başına ya da bir tesis içi, bitişigi veya yakınında kurulmuş “umumî” kütüphanelerle, bedesten, hastahane gibi yerlerde özel bir ihtiyacı karşılamak üzere doğanlar, 3. Belli bir inanç ve dünya görüşüne hizmet isteği sonucu cami, tekke ve dergâhlarda oluşmuş, doğuşundaki şartlanış yönünden amacı büyük ölçüde sınırlanmış olanlar, 4. Kişisel amaçla, hanedan mensubları, her kademedeki devlet adamı, ülema ve diğer elit tabaka tarafından saray, konak gibi özel ikâmetgâhlarda meydana getirilenler şeklinde bir sınıflandırma yapmıştır.

Soysal’ın amaç-hizmet kriterine dayalı, ölçü olarak hizmet faktörünü kullanmasıyla ortaya çıkardığı kütüphane tiplemesi genel olarak kabul edilebilirse de yaptığı dört maddelik ayırım incelendiğinde bazı noktalarda çelişkilerin varlığı dikkati çeker. Buna göre, vakıf yoluyla kurulmuş bir cami kütüphanesinin her grupta da yer alabileceği görülür. Camide bir kütüphane kurulurken, eğitim gerekleri, toplumsal yarar, inanç ve din görüşüne hizmet amaçlanmış olabileceği gibi sadece kişisel amaçlardan da hareket edilmiş olabilir.

Bu çalışmada, Tanzimat’tan sonra kurulan Osmanlı kütüphaneleri incelenirken bu gibi hususlar gözönüne alındığında, kütüphane türlerine göre^(olumsuz şartlar) bir sınıflandırmanın kullanılması daha uygun bulunmuştur. Araştırma sırasında ele alınan kütüphaneler, geleneksel vakıf kütüphaneleri ve saray kütüphanesi dışında, tamamıyla bu dönemde ortaya çıkmış, yeni kütüphane türleridir. Vakıf kütüphaneleri ile Yıldız Sarayı kütüphanesi, yeni bir tür olmamasına rağmen bu sınıflandırma içinde yer almıştır. Bunun sebebi, vakıf kütüphanelerinin bu dönemde de varlığını sürdürmesi, Yıldız Sarayı kütüphanesinin de önceki saray kütüphanelerinden farklı olarak, vakıf yoluyla oluşturulmamasıdır.

Tanzimat sonrasında yeni kütüphane türlerinin ortaya çıkışını dönemin toplumsal ve siyasî şartlarında aramak gerekir. Eğitim sisteminde yapılan değişiklikler neticesinde batı tarzında yeni okulların kurulması ve bu okulların, yapılan idarî değişikliklere bağlı olarak örgütlenişlerindeki değişim,

kütüphaneleri de etkilemiştir. Devlet teşkilâtında meydana gelen değişimler farklı idarî birimleri ortaya çıkardığı için, bu birimlerin bilgi ihtiyacı, resmî daire kütüphanelerinin kuruluşuna yol açmıştır. Batılılaşma hareketine bağlı olarak bilim ve meslek cemiyetlerin kurulmaya başlaması, cemiyet kütüphanelerini ortaya çıkarmıştır. Siyasî ideolojinin İslâmcılık ve Osmanlıcılıktan, Türkçülüğe geçişi, millet kavramını yaratırken, millî kütüphane kurma çalışmalarını başlatmıştır. Kütübhâne-i umumîler ise mevcut kütüphanelerin yetersizliği karşısında bir çok ihtiyacı karşılamak üzere kurulmuştur.

1. Vakıf Kütüphaneleri

Osmanlı İmparatorluğu devrinde vakıf yoluyla başlayan kütüphane kurma faaliyeti, XX. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir.⁴ Yeni dönemde devralınan bu gelenek, amacı aynı da olsa, işleyişi farklı kütüphanelerin temelini oluşturması bakımından önemlidir. Bu yüzden vakıf kütüphanelerinin XIX. yüzyıl ile XX. yüzyıl başındaki işleyiş ve yönetimleri incelenirken, önceki dönemlerde nasıl olduklarını bilmek, uygulamaların dayanak noktalarını anlamak ve önceki dönemle bu dönemi karşılaştırmak, yüzyıllar boyunca devam eden geleneğin, toplumun değişen şartlarından nasıl etkilendiğini tesbit etmek gereklidir.

Kütüphane tarihimiz konusunda bugüne kadar bir çok çalışma yapılmıştır. Bunlardan ikisi, konuyu genel bir bakış açısıyla ele almıştır.⁵ İsmail E. Erünsal'a ait çalışma, vakıf kütüphaneleri konusunda şimdiye kadar yapılmış en kapsamlı araştırmadır. Bu araştırmada, daha önceki çalışmaların yanında, çeşitli arşiv ve kütüphanelerde bulunmuş üçyüze yakın vakfiye kullanılmış⁶, vakfiyelerin öngörülen işleyişi ifade ettikleri dikkate alınarak uygulamanın nasıl olduğunu gösteren diğer arşiv kayıtları da kullanılmak suretiyle, vakıf kütüphanelerinin

⁴ İsmet Parmaksızoğlu, "İstanbul Kütüphanelerine Dair" *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni* VI (1957) 3; 109'da "Osmanlı Türkleri arasında ananevî usullerle tesis edilen son vakıf ve yazma kütüphanesi, Şeyhülislâm İsmetbeyzâde Arif Hikmet Bey (1786-1859) tarafından Medine'de Ravzatü'n-Nebi'de kurulmuş olandır" şeklindeki yargı, bu tarihten sonra kurulmuş kütüphanelerin tesbitiyle geçerliliğini kaybetmiştir.

⁵ İsmail E. Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II; Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, 2.bs. Ankara, Atatürk Dil Tarih ve Kültür Yüksek Kurumu, 1991.
Özer Soysal, *Cumhuriyet Öncesi Dönem Türk Kütüphaneciliği (Sosyo-Ekonomik Yapı Üzerine Bir Araştırma)* Ankara Üniversitesi DTCTF Basılmamış Doçentlik Tezi, 1973.

⁶ İsmail E. Erünsal, a.g.e.; XIII.

Tanzimat öncesi durumları ortaya konmuştur. Buna göre; önceleri bir kurum bünyesinde yer alan, daha sonra müstakil bina ve yönetime de kavuşan kütüphanelerin, özellikle eğitim-kültür açısından önemli merkezlerde yoğunlaştığı ve en çok medreselerde teşkilâtlandığı görülmektedir. Tanzimat'a kadar imparatorluk sınırları içinde kurulan vakıf kütüphanelerinin yönetim esasları birbirine benzer. Vakfiyelerinde kitaplardan hangi şartlarla faydalanılacağı, kitapların denetimi, personelin sayı ve özellikleri, görevleri, ücretleri, kitap ve binaların korunması gibi hususlar yer almıştır. Tabii olarak vakıf kütüphanelerinin kuruluşu, vâkıfın niyet ve arzusu ile gerçekleşmiş, idareleri, vakfiyelerine bağlı olarak sürdürülmüştür.

Bu çalışmada, 1839'dan sonra kurulan yetmiş yakın vakıf kütüphanesi tesbit edilmiştir. Bu sayının gözden kaçmış olanlar ve arşivlerde devam eden tasnif çalışmalarıyla ortaya çıkması muhtemel yeni bilgiler ışığında artacağı düşünülebilir. Ancak, bu artışın, çalışmada belirlenmiş kütüphanelerin incelenmesiyle ortaya çıkan kuruluş ve yönetim esaslarını değiştirmeyip, destekleyici nitelik taşıyacakları tahmin edilmektedir.

Bu genel değerlendirmenin ardından, Tanzimat'tan sonra kurulan vakıf kütüphanelerin tarihî gelişimi, ana hatlarıyla şu şekilde incelenebilir:

Ankara'da İmaret mahallesinde, Şükriye Camii yakınındaki medresenin bitişiğinde Durud Dede adıyla tanınan Abdullah Efendi b. Mustafa, 1256/1840 tarihinde kitap ve eşya bağışında bulunarak bir kütüphane kurmuştur.⁷ Vakfiyesinde, kütüphanesinin haftada üç gün açık olacağı ve kütüphane dışına kesinlikle kitap verilmeyeceği şartları bulunmaktadır. Kitapların kaybolması halinde, hâfız-ı kütüb tazminle yükümlü kılınmıştır. Hâfız-ı kütübün vefatı halinde, yerini alacak kimsenin sahip olması gereken özellikler şöyle sıralanmıştır:

“... maarifet-i şer'i şerif ve cümle marifetleriyle müstakîm ve dindar bir müstahkik kimesne vakf-ı mezbureme müteveli ve kütübhan^{سنة}-i merkumeye hâfız-ı kütüb olup...”

---

⁷VGMA 581/1; 240.

Durud Dede kütüphanesi tek katlı, ahşap bir binada tesis edilmiştir. Depo ve okuma salonu aynı yerdedir. 1257/1841 tarihinde düzenlenen ek vakfiyede, hâfız-ı kütübün ücreti ve kütüphanenin idaresi hususunda bazı değişiklikler vardır. Buna göre hâfız-ı kütübe vakfın gelirinin 2/3'ü verilecek ve kütüphane tatil günleri dışında haftada 2 gün açık tutulacaktır. Bu vakfiyede diğerlerinden farklı olarak, kitapların bakımına da değinilmiş, gerektiği zamanlarda kitapların tamiri öngörülmüştür.⁸ 1913 tarihli bir kayda göre, kütüphanede 300'ün üzerinde yazma, 20 kadar basma kitap mevcuttur.⁹

1256/1840 yılında Nakşibendi tarikatı mensublarından Hoca Halil Efendi, Üsküdar'daki Salı Tekkesi'nde bir kütüphane kurmuştur. Kendisi için inşa ettirdiği türbede yar alan kütüphaneye 39 cilt kitap vakfetmiştir. Tekkede şeyh olan kimse hâfız-ı kütüb olarak görevlendirilmiş, bunun için ayrıca bir ücret tahsis edilmemiştir. Vakfiyede, kütüphaneden, dışarıya kitap çıkartmamak kaydıyla, isteyen herkesin faydalanabileceği belirtilmiştir.¹⁰

İstanbul, Küçük Ayasofya Medresesi müderrislerinden Mehmet Arif Efendi, medresenin bulunduğu semtte inşa ettirdiği cami'e bitişik bir de kütüphane yaptırmıştır. Mehmet Arif Efendi, 28'i basma olmak üzere, 55 cilt kitabını, talebe ve başvuran kimselerin faydalanması için 1256/ 1840 tarihli vakfiyesi ile bağışlamıştır. Bu vakfiyede, Mehmet Arif Efendi'nin kütüphane yanında diğer vakıflarından da söz edilmektedir. Kütüphane koleksiyonunda din ve tasavvuf konulu kitaplar yanında, sözlük ve divânlar da bulunmaktadır. Kitapların sadece kefil gösterilmek şartıyla kütüphane dışına çıkarılmasına izin verilmiştir. Hâfız-ı kütübe günlük 2 akçe ücret tahsis edilmiştir.¹¹

Sultan Abdülmecid'in annesi Bezm-i âlem Valide Sultan'ın vakfı olan cami, hastane, okul ve çeşmeler için düzenlenmiş 14 vakfiyesi vardır. İlk vakfiyesi 1256/1840 tarihlidir. 1257/1841 tarihli vakfiye ile 3 cilt Delâliü'l-Hayrat, Şevârihü'l-Envâr ve 1 cilt En'am-Şerif, Medine'de Hz. Muhammed'in kabri yakınında uygun bir mahale konulmak üzere vakfedilmiştir. 1263/1846 tarihli vakfiye, Valide Sultan'ın yaptırmış olduğu hayır eserlerine gelir sağlamak

⁸ VGMA 581/1; 241.

⁹ Turgut Kut Arşivi, Kütüphaneler Dosyası.

¹⁰ ŞS. Davutpaşa Mahkemesi, 129; 6 a.

¹¹ a.g.y.; 13 a.

amacıyla yapılan vakıflarla ilgilidir. Bunlardan sağlanacak gelirin bir kısmı, hayır eserlerinde görevli personele verilmek üzere ayrılmıştır. Bu personel arasında bir de mustahfız-ı kütübhane yer almaktadır.¹²

Bezm-i âlem Valide Sultan'ın İstanbul'da kurduğu ve adı daha sonra Meclis-i Vâlâ tarafından "Darülmaarif" olarak değiştirilen Valide Mektebi'ne ait hükümlerin yer aldığı vakfiye, 1267/1851 tarihini taşımaktadır. Bu okulda bir de kütübhane kurulmuştur. Öncelikle okul öğrencilerine hizmet verecek kütübhane, dışarıdan başvuranlara da açıktır. Bu durum vakfiyede şu şekilde açıklanmıştır. :

"...ve kütüb-i mezkûre kütübhane-i merkumeye vaz' olunub yevm-i cumadan ma'da beher gün ? mekteb-i mezbûr şâkirdanının kütübhane-i mezkûrda kütübe müracaat edeceklere kitabları irae etmek üzere bir nefer hâfız-ı kütüb-i evvel ve haricden gelecek kimseler için cuma günleri gelib ifa-i hizmet eylemek üzere bir nefer hâfız-ı kütüb-i sâni tayin olunub..."¹³

Hâfız-ı kütüblere aylık 200 ve 80 kuruş maaş tahsis edilmiştir. Koleksiyon 431 ciltten oluşmuştur.¹⁴

1261/1845 yılında, İskilip'de Serbestzâde Ahmed Efendi tarafından kurulduğu bilinen Cami-i Kebir kütüphanesinin mevcudu 67'dir.¹⁵ Aynı yıl Osman Paşa Trabzon'da bir kütübhane kurmuştur. Fetvahane Kütüphanesi adıyla bilinen bu kütüphanenin 451 kitabı bulunmaktaydı.¹⁶

Saffetî Paşa'nın Bâb-ı âli civarındaki Nakşibendi hankâhında kurmuş olduğu kütüphanenin vakfiyesi 1261/1845 tarihini taşımaktadır.¹⁷ Kütübhane,

¹² *Tarihimizde Vakıf Kuran Kadınlar; Hanım Sultan Vakfiyeleri*, İstanbul, 1990; 529-531.

¹³ VGMA 748,6.

¹⁴ M.Hüdayi Şentürk, "Darülmaarif" *İslâm Ansiklopedisi* c.8 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993; 549'da kitap sayısı 546 olarak gösterilmiştir.

¹⁵ Şemim Emsen, "Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Türkiye Kütüphanelerinin Tarihçesi" *TKDB IX* (1960) 1-2; 27, Adnan Ötüken, "İstanbul Kütüphaneleri Hakkında 48 Yıl Önce Zamanın Sadrazamına Sunulmuş Bir Rapor" *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni V* (1956) 3; 172.

¹⁶ Emsen; 31, Ötüken; 165.

¹⁷ VGMA 581/1; 210-214.

hankâhın bir odasında kurulmuştur. Vakfiyede kitapların çeşitli konularda olduğu belirtilmekle birlikte, sayı verilmemiştir. Hâfız-ı kütübün seçimi ve görevlendirilmesi, hankâhda bulunan şeyhin sorumluluğundadır. Kayyum, ^{mâlelli} ferrâş ve bevvalık görevleri bir kişiye verilmiş, bu şahsın kütüphane dışında da hizmet vermesi istenmiştir. Kütüphane cuma günleri dışında hergün “vakt-i zuhrdan vakt-i asra değin” (öğle vaktinden, ikindiye kadar) açık tutulacak, isteyen herkese hizmet verilecektir. Ödünç verme işlemi hususunda, vakfiyede şunlar yazılıdır:

“ ...hankâh-ı sâkineden her kim ki mütalaa için hücre sine kütüb götürmek murad ettikde hâfız-ı kütüb adem-i ziya'ına yakîn hasıl olur ve şeyh efendiye isti'zan edib şeyh efendi dahi izin verir ise bu vechile i'ta edüb, hülâsa zayi' ve fersude olmamasına dikkat edüb mütalaa tamam oldu mu diye sual ve tedkikden sonra yine mahaline vaz'...”¹⁸

Yine aynı tarihte, Silistre eyalet müşiri olan Mirza Mehmet Said Paşa, Rusçuk'ta çarşı içinde inşa ettirdiği camii yanındaki medresesinde bir kütüphane kurmuştur. Vakfiyesi 21 Muharrem 1261/1845 tarihinde düzenlenmiş bu kütüphanede aylık 30 kuruş ücretle 1 hâfız-ı kütüb görevlendirilmiştir.¹⁹

Damadzâde Mehmed Murad, 1189/1775 tarihinde İstanbul'da bir hankâh yaptırarak, burada bir de kütüphane kurmuştur. Tekke şeyhlerinden Hacı Abdülaziz Efendi'nin oğlu olan Şeyh Mehmed Murad Efendi, daha sonraki bir tarihte hem bu kütüphaneye kitap bağışlayarak koleksiyonu zenginleştirmiş, hem de yaptırdığı Darülmescnevî'de bir kütüphane kurmuştur.²⁰ Darülmescnevî tekkesinin cümle kapısı üzerindeki kitabe, tekkenin bânisi ve tesis tarihinie ait yanlış tesbitlere açıklık getirmekte, 1844 yılında Şeyh Mehmed Murat tarafından yapıldığını göstermektedir. Kütüphanenin, bugün mevcut

¹⁸ VGMA 581/1,212.

¹⁹ VGMA 581/2,277-278 Türkçesi 2229,30.

²⁰ Muzaffer Gökman, *Murat Molla; Hayatı Kütüphanesi ve Eserleri*, İstanbul, 1943; 12,17.

olmayan, türbe ile mescid-dershane arasında uzanan, yaklaşık 14 X 10 metre boyutlarında, tek katlı, ahşap bölümde olduğu tahmin edilmektedir.²¹

Şeyh Mehmed Murat Efendi 1844 tarihinde yaptırdığı Darülmescnevi'nin kütüphanesine 1262/1846 tarihinde 455 cilt kitap ve 50.000 kuruş vakfetmiştir. Hâfız-1 kütübüne ise daha sonra zam yapılacağı kaydı ile 40 kuruş aylık bağlanmıştır. Vakfiyede, yakındaki medrese talebelerinin kütüphaneden faydalanabileceği ve güvenilir bir kefil gösterdikleri takdirde, ödünç kitap alabilecekleri belirtilmiştir. Kitapların tamiri için 12 kuruş aylıkla bir mücellid tayin edilmiş, hâfız-1 kütüb ve bevvab olarak görevlendirilen kimselere maaşlarından başka, her sene 50' şer kuruş ramazaniye verileceği açıklanmıştır.

Bu vakfiyede ayrıca Şeyh Mehmed Murat Efendi'nin 1832 yılında yapmış olduğu vakıflara ilişkin bilgiler de vardır. Buna göre vâkıf, 360 cilt kitap ile hâfız-1 kütüblerin maaşları ve diğer hayır işlerinden kullanılmak üzere 10.500 kuruş bağışlamıştır. Aynı yılın receb ayında düzenlenmiş ek vakfiye ile de 46 Mushaf-1 şerif ve çeşitli kitapların bağışlandığı anlaşılmaktadır.²² 5 Cemaziülahir 1263 / 31 Mayıs 1847 tarihli bir kayıttan da Şeyh Mehmed Murat Efendi'nin Fatih Camii kütüphanesine 11 cilt kitap vakfettiği öğrenilmektedir.²³

1786-1848 tarihleri arasında yaşamış, müderrislik, vak'anüvislik, kadılık gibi çeşitli görevlerde bulunmuş ve Sahaflar Şeyhizâde adıyla tanınan Esad Efendi, XIX. yüzyılın mevcudu 5000'in üzerinde olan vakıf kütüphanelerinden birisinin de kurucusudur. Kütüphane, muhteva bakımından da zengin olan koleksiyonuyla, devrin kütüphaneleri arasında farklı bir yere sahiptir.

Esad Efendi, kitaplarını, İstanbul'da Yerebatan semtinde inşa ettirdiği binası tamamlanmadan, 1262/1846 tarihli vakfiyesi ile bağışlamıştır.²⁴ Bu vakfiyede yaptırmayı arzu ettiği kütüphane tamamlanmadan vefatı halinde,

---

²¹ M. Baha Tanman, İstanbul Tekkelerinin Mimarisi ve Süsleme Özellikleri; Tipoloji Denemesi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Bölümü Doktora Tezi, 1990; 210, 214.

²² VGMA 581/2,402-417.

²³ Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar 251; 10^a.

²⁴ VGMA 632,404-406.

kitaplarının Koska'daki Koca Ragıp Paşa kütüphanesine konulmasını istemiştir. Böyle bir durum vuku' bulacak olursa, kitapların konulacağı kütüphane personeli için de yıllık 60'ar kuruş ücret tayin etmiştir.

Esad Efendi 3 hâfız-1 kütüb, 1 mustahfız ve 1 bevvab tayin etmiş, bunlardan bevvab ve mustahfızı her gün, hâfız-1 kütüpleri, münavebeli olarak görevlendirmiştir. Personelden her hangi birisi öldüğünde, bu görev için uygun özellikte güvenilir bir kimsenin, vakıf mütevellisinin onayı ile tayin edileceğini bildirmiştir. Kitapların kütüphane dışına çıkarılması yasaklanmıştır. Vakfiyede kitapların kontrol ve bakımına ilişkin hususlar da yer almaktadır. Buna göre; üç senede bir sayım yapılması ve bu sayım sırasında bakıma muhtaç kitapların tesbit edilerek, kütüphane dışına çıkarılmadan tamir edilmesi istenmektedir. Bu iş için görevlendirilecek mücellidin ücreti de vakfın gelirleriyle ödenecektir.

Esad Efendi, yaptıracığı kütüphane için Yerebatan'da evinin yanında bulunan arsanın istimlâki için 8 Cemaziülevvel 1262/4 Mayıs 1846 tarihinde izin aldıktan sonra,²⁵ kütüphanenin inşasına başlanmış, ancak aradan iki sene geçmesine rağmen, bina tamamlanmamıştır. 1264/1848 tarihli bir belgeden, Esad Efendi'nin binanın tamamlanması için yardım talebinde bulunduğu ve kendisine bu iş için 30. 000 kuruş atıyye verildiği anlaşılmaktadır.²⁶

Binanın tamamlanmasından sonra, kütüphanenin değişen ve yeni şartları, 1264/1848 tarihli ek vakfiye ile tesbit edilmiş, daha önce vakfedilen 5000 cilt kitaba, 50 cilt daha eklenmiştir. Kütüphanenin bulunduğu mahallenin bekçisi, aylık 300 kuruş ücretle bevvab olarak görevlendirilmiştir. Diğer vakfiyede yer almayan, kitapların kullanılması sırasında dikkat edilecek hususlar üzerinde de durularak, okuyucuların sayfaları bükme, kitabın üzerine öksürmek ve ıslak parmakla satırları takib etmek gibi hareketleri "hıyanet" olarak nitelendirilerek, bunlara mani olmak için hâfız-1 kütübün dikkatli davranması gerektiği belirtilmiştir.²⁷

---

²⁵ BA..Cevdet-Maarif 3720.

²⁶ BA. İrade-Dahiliye 7452, BEO Ayniyat Defteri 773,17-18.

²⁷ VGMA 632,407-408.

Mustafa Kâni Efendi'nin İstanbul'da Sultanahmet civarında Helvacıbaşı mahallesindeki evinde bulunan kitaplarını, 12 Safer 1262 / 9 Şubat 1846 tarihinde vakfettiği arşiv kayıtlarından öğrenilmektedir.²⁸ Mustafa Kâni Efendi, 288 ciltten oluşan kütüphanesinden vefatına kadar kendisi ve ailesinin izniyle, isteyenlerin faydalanabileceğini, ödünç kitap alınabileceğini, ancak kitapların zarar görmeleri halinde tazmin ettirileceğini bildirmektedir. Yaşadığı zaman zarfında bir kütüphane binası yaptırabilirse, kitapların bu binaya veya mütevellinin izniyle başka bir kütüphaneye nakledilebileceğini de bildirmiştir. Kitap listesi, vakfiye sonuna eklenmiştir.

Bu dönemde yeni kütüphanelerin yanısıra, daha önce kurulmuş cami, medrese ve türbe kütüphanelerine bağışlar da yapılmış, mevcut bazı hayır kurumlarında kütüphaneler tesis edilmiştir. İstanbul Fatih Camii'ne muhtelif tarihlerde yapılan ve mevcut kütüphaneyi zenginleştiren çeşitli vakıflar arasında Mehmet Tayfur Ağa'nın bağışları önemli bir yer tutar. Mehmet Tayfur Ağa'nın ilk kitap vakfı 1264/1848 tarihinde olup, isimleri ve özellikleri vakfiye sonuna kayıtlı 108 cilt kitaptan oluşmaktadır.²⁹ Daha sonra, 1265 yılının Safer ayında 38 cilt ³⁰, Cemaziülevvel ayında 52 cilt ³¹ kitap vakfeden Mehmet Tayfur Ağa, 1266/1849-1850 yılında 92 cilt kitap bağışlamasının yanısıra, kütüphanesine ilişkin bazı şartları da değiştirmiştir.³² Buna göre daha önce daha önce 3 hâfız-ı kütüb için aylık 20'er kuruş olarak tayin ettiği maaşı, kütüphanede 6 hâfız-ı kütüb bulunması sebebiyle arttırarak, aylık 25'er kuruş şeklinde tesbit etmiştir.³³

İstanbul'da Debbağzade İbrahim Efendi tarafından Kılıç Ali Paşa Medresesi'nde 1216/1801 tarihinde kurulan kütüphaneye³⁴ daha sonra da bağışlar yapılmıştır. Bunlardan birisi de 1262/1846 tarihli Bilâl Ağa'nın vakfidir. 99 cilt kitap, medresedeki dershaneye konularak, araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. Bilâl Ağa vakfiyesinde, burada daha önceden kurulmuş olan

---

²⁸ VGMA 581/1,242-245, ŞS. Mahmud Paşa Mahkemesi 62, 23 ^a.

²⁹ VGMA 747, 125.

³⁰ VGMA 747, 126.

³¹ VGMA 747, 132-133.

³² VGMA 747, 133-135.

³³ VGMA 747, 134. (s.144-145' de kitap listesi vardır.)

³⁴ İsmail E. Erünsal, *a.g.e.*, s. 121.

kütüphaneye ilişkin şartların kendi kütüphanesi için de geçerli olduğunu ifade etmekte ve kitapların ödünç verilemeyeceğini ayrıca ifade etmektedir. Vakfiyede kütüphanenin 4 hâfız-1 kütübüne aylık 10'ar kuruş maaş verileceği hükmü de yer almaktadır.³⁵

Ataullah b. Abdullah, Eyüb Camii yakınındaki Mihrişah Sultan türbesine 122 cilt kitap bağışlamıştır (1264/1848). Vakfın tevliyeti, yaşadığı sürece kendisine, vefatından sonra oğluna ve onun da vefatından sonra, hâfız-1 kütüb olan kimseye bırakılmıştır.³⁶

Ömer Efendi, Akşehir'de Hasan Paşa'nın yaptırmış olduğu İmaret Camii'nde 1266/1849-1850 yılında bir kütüphane kurmuştur.³⁷ Vakfiyesinde 455 cilt kitabın cami içinde demir parmaklıklarla çevrilmiş bir dolaba konulduğu belirtilmektedir. Hâfız-1 kütüb-i evvel, hâfız-1 kütüb-i sâni, bevvab ve ferraş olarak görevlendirilenler, vakfiyede ismen bildirildikten sonra, yapacakları işler açıklanmıştır:

“hâfız-1 kütüb-i evvel Şaban Efendi ve hâfız-1 kütüb-i sâni Hâfız İsmail Efendi lede'l-iktiza müracaat eden mütalaasına lâzım olan kitabı ihrac ve teslim ve ba`de'l mütalaa ahz ve mahaline vaz` ve hıfz edeler ve bevvab ve ferraş-1 merkum dahi dolab-1 mezkûru beher yevm tulu`-1 şemsden bir saat feth ve küşad ve gurub-1 şemsden bir saat sonra sed ve kütüb-i merkûmeyi ayyârdan hıfz eyleye...”³⁸

Hâfız-1 kütüb-i evvele 100 kuruş, sâniye 80 kuruş, bevvab ve ferraşa 50 kuruş aylık tahsis edilmiştir. Personelin ölümü halinde, bu işlere uygun kimselerin mütevellinin oylarıyla seçileceği bildirilmiştir. Kitapların cami dışına çıkarılmayacağı ve bu kurala bütün personelin dikkat etmesi gerektiği belirtilmiştir. Ömer Efendi, kütüphaneye kömür alınması, gerektiğinde kitapların ve kitap dolabının tamiri için de tahsisat ayırmıştır.

³⁵ VGMA 747, 90-93. Türkçesi 2135, 367.

³⁶ ŞS. Kısmet-i Askeriyye Mahkemesi, 1623/141, 85-86.

³⁷ VGMA 747,143-144.

³⁸ VGMA 747,143.

Mehmet Besim Ağa 57 cilt kitabını Nevşehir'deki Damad İbrahim Paşa Camii'ne konulmak üzere bağışlamıştır. Vakfiyesi 1265/1848-1849 tarihlidir. Mehmet Besim Ağa, bağışladığı 5000 kuruşun yarısını hâfız-ı kütüb ve diğer görevliler için, diğer yarısını da kitap dolabı ve kitapların tamirine harcanmasını istemiştir. Kitapların cami dışına çıkarılması yasaklanmıştır.³⁹ 1271/1854 tarihli vakfiyeden anlaşıldığına göre, Mehmet Besim Ağa, aynı cami yakınında tek odalı bir kütüphane inşa ettirerek, önceki vakfının hükümlerini değiştirerek, kitapların bu kütüphaneye naklini istemiştir. Koleksiyona 34 cilt kitap daha eklenmiştir. Bu vakfiyede de görevlilerin maaşı ve kitap tamiri için 3000 kuruş bağışlanmış, kitapların kütüphane dışına çıkarılmayacağı şartı tekrarlanmıştır.⁴⁰

İstanbul'da Çifteayak Kurşunlu Medresesi müderrislerinden Osman b. Ömer 1266/1849-1850 tarihinde 108 cilt kitap ve 600 kuruş vakfederek bu medresede bir kütüphane kurmuştur.⁴¹ Osman b. Ömer vakfiyesinde, kitapların vefatına kadar medresedeki odasında duracağını ve bu zaman zarfında vakfın mütevellisinin kendisi olacağını bildirmektedir. Vefatından sonra, kitapların medresedeki müderrisler arasından seçilecek ve vakfın mütevelliliğini de üstlenecek kimsenin odasına konulmasını istemiştir.

Osman Efendi, 1274/1857-1858 yılında ek bir vakfiye ile kütüphaneye 8 cilt yazma, 10 cilt basma kitap ve 600 kuruş daha bağışlamıştır. Hâfız-ı kütüblüğü ölene kadar kendisinin yapacağını tekrarlamış, daha sonra da nâzırın seçeceği ülemadan bir kişiye, aylık 10 kuruş ücretle bu görevin verileceğini bildirmiştir. Kitapların medrese dışına çıkarılmayacağı da vâkıfın şartları arasındadır.⁴²

Ahmed Rifat Efendi, 247 cilt kitabını 1267/1850 -1851 tarihinde vakfetmiş ve vefatına kadar kitapların kendi evinde muhafaza edileceği şartını koymuştur.⁴³ Vefatından sonra kitapların Köprülü Kütüphanesi'ne nakledileceğini ve hâfız-ı kütüb olarak görevli kimseye 10 kuruş aylık

³⁹ ŞS. Beşiktaş Mahkemesi, 158, 10 a.

⁴⁰ ŞS. Beşiktaş Mahkemesi, 162, 13^b -14 a.

⁴¹ ŞS. Bâb Mahkemesi, 431, 37 a - 38^b.

⁴² ŞS. Bâb Mahkemesi, 446, 85 b -86 a.

⁴³ VGMA 632, 284-288.

verileceği belirtilmiştir. Vakfiyenin sonunda konularına göre tasnif edilerek yazılmış kitap listesi bulunmaktadır.

1267/1850-1851 yılında es-seyyid Mehmed Halid tarafından vakfedildiği anlaşılan 187 ciltten oluşmuş bir kolleksiyondan, kitaplardaki vakıf mühürleri vasıtasıyla haberdar olmaktadır.⁴⁴ Aynı tarihlerde, Hekimpaşazde es-seyyid Mehmed Sadık Efendi, Fatih Camii bitişiğinde bulunan I. Mahmud kütüphanesine ilm-i usûl ve mantığa dair 3 cild kitap bağışlamıştır.⁴⁵ Halep'te Bahaeddin Efendi tarafından 1262/1846 tarihinde kurulan kütüphane ⁴⁶, Sivas Grn'de Ahmed Ağa tarafından 1265/1848-1849' da kurulan kütüphane ⁴⁷, dönemin kütüphanelerindedir.

İstanbul duhan gümrüğü sandık emini Mehmed Ağa, Trabzon'un nye kasabasında, Saray-ı Atik mahallesinde bir kütüphane inşa ettirmiştir. Vakfiyesi mevcut olmadığından, kütüphaneye ait başka bir bilgiye henüz sahip değiliz. Ancak, Mehmed Ağa'nın vefatından sonra (1276'dan sonra) vakfın tevliyetinin damadı Mehmed Rifat Efendi'ye verildiği konuyla ilgili belgelerden anlaşılmaktadır.⁴⁸ 1267/1850-1851 yılında kurulduğu bilinen kütüphanenin mevcudu 219 cilt kitaptrı⁴⁹.

İstanbul'da Gazanfer Ağa Medresesi yakınındaki türbede es-seyyid Mustafa Efendi'nin kurduğu kütüphanenin vakfiyesi 1267/ 1850-1851 tarihlidir. Mustafa Efendi 72 cilt kitabını vakfetmiş, vakfın mtevelliiliğini de hayatta olduğu sürece kendisi üstlenmiş, vefatından sonra Mecid Arif Efendi'yi, sonra evltlarını ve sonra da Atik Ali Paşa Camiinde her kim imam olursa, mütevelli olarak görevlendirmiştir. Medresede bevvab olarak görevli kimsenin' hasbî olarak kütüphanenin nzırlığını da yapacağı bildirilmiştir.⁵⁰

---

⁴⁴ Günay Kut, Nimet Bayraktar (haz) *Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri*, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1984; 172.

⁴⁵ Süleymaniye Kütüphanesi, *Yazma Bağışlar* 251; 9 b.

⁴⁶ Emsen; 34.

⁴⁷ a.g.e.; 31 Ötüken, 163.

⁴⁸ BA.Cevdet-Maarif 1434.

⁴⁹ Emsen; 31. Ötüken; 165.

⁵⁰ şS. Davutpaşa Mahkemesi, 129, 33 b -34 a.

Sultan II. Mahmud ve Sultan Abdülmecid devirlerinde Maliye ve Evkaf nazırlığı yapmış Abdurrahman Nafiz Paşa, İstanbul'da Yenikapı Mevlevihanesi'nde 1848-1849'da bir muvakkıthane-sebil grubu ile 1850-1851'de bir kütüphane inşa ettirmiştir.⁵¹ Koleksiyonda 613 yazma, 722 basma kitaptan oluşan 1335 kitap vardır.⁵²

Ayasofya Camii vâizi Mehmed Raşid Efendi, İstanbul'da Ayasofya Camii yakınında 1268/1851-1852 tarihinde bir kütüphane kurmuştur. Vakfiyesinden, kütüphanenin, vâkıf tarafından daha önce inşa ettirilmiş olan cami bitişiğinde olduğu anlaşılmaktadır. Vakfiyenin sonunda, konularına göre sınıflandırılmış kitap listesi bulunmaktadır. Buradan da anlaşıldığına göre, 969 cilt kitap, kütüphanedeki 3 dolaba yerleştirilerek okuyucuların hizmetine sunulmuştur. Kütüphaneye 3 hâfız-ı kütüb, bevab ve ferraş tayin edilmiştir. Hâfız-ı kütüblerin ve diğer personelin görevleri vakfiyede ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Hâfız-ı kütüb-i evvele ve sâniye aylık 40'ar kuruş, ferraşa aylık 20 kuruş, ilâveten, hâfız-ı kütüblere yardımı için de 20 kuruş ve bevaba aylık 20 kuruş ücret tayin edilmiştir. Hâfız-ı kütüb-i evvelin vefatı halinde, bu göreve diğer personelin hiyerarşiye göre tayin olunacağı, boş kalan bevablığa da uygun bir şahsın seçim yoluyla getirileceği belirtilmiştir. Kitapların kesinlikle kütüphane dışına çıkarılmayacağı ve bütün personelin bu hususa dikkat etmesi de vakfiyede yer almaktadır.⁵³

Sultan Abdülmecid devrinde sadrazamlık, kaptan-ı deryalık ve Mısır valiliği görevlerinde bulunmuş olan Mehmed Hüsrev Paşa (1756 ?- 1855) Eyüb'te Bostan İskelesi'nde 1255/1839 tarihinde bir kütüphane yaptırmıştır. Kütüphanesinin vakfiyesi 1270/1853-1854 tarihinde düzenlenmiştir.⁵⁴ Kitaplardaki vakıf mührü 1271/1855-1856 tarihlidir.⁵⁵ Hüsrev Paşa, vakfiyesinde, 1015 cilt kitabını "talebe-i ulûm ve sâir erbâb-ı istifade için" bağışladığını bildirmektedir. Hâfız-ı kütübleri okuyuculara kitap verip-almak yanında, kitapların korunmasıyla da görevlendirmiş, dışarıya kitap çıkarılmasını yasaklamıştır. Görevlendirilen 3 hâfız-ı kütübe, sırasıyla aylık 500, 200 ve 100

⁵¹M. Baha Tanman, a.g.e.; 424.

⁵²Günay Kut, Nimet Bayraktar, a.g.e.; 129.

⁵³VGMA 747, 333-343.

⁵⁴VGMA 747, 214. Vakfiyenin 1271 yılında tezyini hakkında bk. BA. İrade-Dahiliye 20161.

⁵⁵Günay Kut, Nimet Bayraktar, a.g.e.; 98.

kuruş maaş tahsis etmiştir. Hâfız-ı kütüb-i evvele verilen maaşın bu devirdeki emsallerinden yüksek olduğu dikkat çekmektedir. Bu durum, Hüsrev Paşa'nın büyük servetine ve çeşitli hayır işleri için sarfettiği 1 milyon kuruşa bağlı olarak da açıklanabilir.⁵⁶ Kütüphanenin kitapları 1914 yılında Medresetü'l-Hattatîn'e, 1918'de Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilmiştir.

Sultan II. Mahmud, Mekke'de 1251/1835 tarihinde bir kütüphane kurmak istemişse de, bunun gerçekleştiğini gösteren bir belge henüz bulunamamıştır. Sultan Abdülmecid'in Mekke'de daha sonra kurduğu kütüphane ise, II. Mahmud'un bu teşebbüsünün bir ürünü olarak kabul edilmektedir.⁵⁷ Kütüphane, Sultan Abdülmecid tarafından medrese hoca ve öğrencilerinin kitap ihtiyacını karşılamak üzere plânlanmıştır. Bunun için, içinde şadırvan, dersaneler ve kütüphane bulunan 18-20 odalı bir medresenin yapımı padişah tarafından uygun görülmüştür.⁵⁸ 1266/1850-1851 tarihinde kütüphanenin faaliyette olduğu ve hâfız-ı kütübüne bir ev tahsis edildiği bilinmektedir.⁵⁹

Devletin çeşitli kademelerinde görev alan, şeyhülislâmlığa kadar yükselen, edebiyat konusundaki eserleriyle de tanınan Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey'in (1786-1859) Medine'de inşası 3 yıl süren (1853-1856) kütüphanesinin vakfiyesi 1271/1855 tarihlidir.⁶⁰ Koleksiyon 5000 cilt kitaptan oluşmuştur. ⁶¹ Personel kadrosunda, 4 hâfız-ı kütüb, bevvab, saka ve ferraştan başka bir de kütüphane müdürü bulunmaktadır. Vakfiyede, hâfız-ı kütüblerin okuyucuya en iyi şekilde hizmet vermeleri gerektiği bildirilmektedir:

“...dedüğü kitabı arz ve i`tadan hâfız-ı kütüb olanlar bir türlü izhâr-ı acz ve ibâ etmeyüb teşvik ve ...”

⁵⁶ Halil İnalçık, "Hüsrev Paşa" *İ.A.c.* 5/1 İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1964; 615.

⁵⁷ İsmail E. Ertünel, a.g.e.; 130.

⁵⁸ *Takvim-i Vekayi*, nr.319, 13 Safer 1263/ 31 Ocak 1847; 1.

⁵⁹ BA. Cevdet-Maarif 6746.

⁶⁰ Mustafa L.Bilge, "Arif Hikmet Bey Kütüphanesi " *TDVİA* 3.c.; 366.

⁶¹ VGMA747, 208. Mustafa L. Bilge, yukarıda adı geçen maddede mevcudu 5404, İsmail Cerrahoğlu "Şeyhülislâm Arif Hikmet ve Medine-i Münevvere'de Kurduğu Kütüphane " *A.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi* xxx (1988); 111-129'da vakfiyeden nakille, ancak kaynak ve numara vermeden, mevcudu, 16 aded Mushâf-ı şerif ve 5000 aded kitap olarak bildirmektedir.

Hâfız-1 kütüblerin kütüphanenin açılışıyla birlikte toplanarak, onbeş günde bir hatim indirilmek üzere Kur'an-ı Kerim okumaları istenmiş, daha sonra, şu düzende çalışabilecekleri açıklanmıştır:

“hâfız-1 kütübler maiyyet ile yani hâfız-1 kütüb-i evvel ile sâlis bir güne ve hâfız-1 kütüb-i sâni ile rabi` bir güne bi'l-münavebe bilâ-nâkıs her biri edâ-i hizmete kıyâm-ı tam ve muhafaza-ı kütüb ve şerait-i muharrereye riayete ihtimam edeler ”

Aylık ücretler, hâfız-1 kütüb-i evvele 10, sâniye 8, salise 7 ve rabi`e 6 riyal olarak tesbit edilmiş, ayrıca her sene Ramazan ayı başında her personele 12'şer riyal verileceği belirtilmiştir. Vakfiyede diğer personelin ise hizmetleri karşılığında aylık 4 riyal alacakları kayıtlıdır. Hâfız-1 kütüblerin çalışmalarını ve vakfın şartlarına uyulup uyulmadığını kontrol etmekle görevlendirilen kütüphane müdürüne de ayda 2 riyal ücret tahsis edilmiştir. Hâfız-1 kütüblüğün belirtilen görevleri yapabilecek özellikte kimselere verilmesi hususuna da dikkat çekilmiştir. Kütüphanenin çalışma saatleri şöyledir:

“...ve kütübhanenin beher gün tulu`-ı şemsin bir saat mürûrunda feth olunub gurûb-ı şemse bir saat kalınca açık durub bir ferd dahi gelmez ise akşama bir saat kalınca kapısı kapanub...”

Kütüphanenin, okumak ve istinsah yoluyla faydalanmak isteyen herkese hizmet vereceği, ancak dışarıya kitap çıkarılmasının kesinlikle yasaklandığı vakfiyede yer almaktadır. Kitapların tamiri için de vakfın gelirlerinden pay ayrılmıştır.⁶²

Arif Hikmet Bey'in 1271/1855 tarihli ek vakfiyesinde, bilhassa kitapların tamiri üzerinde durulmuş, cilt ve şirazeleri eskiyen, tamire muhtac kitaplar için gerekli deri, ebru gibi malzemenin satın alınması istenmiştir. Böyle kitapların kütüphanede ciltlenmesi için aylık 10'ar riyal ücretle üç mücellid tayin

---

⁶² VGMA 747,208.

olunmuştur.⁶³ Arif Hikmet Bey, aynı yıl, gelirinin kütüphaneye harcanması için aynı şehirdeki dut ve zeytin bahçelerini vakfetmiştir.⁶⁴

Arapça, farsça, türkçe yazma ve basma kitaplardan oluşan kolleksiyonun, yazma ve taşbasmaları fihristleri vardır. Müellif nüshası ve meşhur hattatların yazdığı eserler kütüphanenin kıymetini arttırmaktadır. Kütüphane, I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı kuvvetleri Medine'den çekilirken Şam'daki Selimiye Camii yanındaki medreseye nakledilmiş, daha sonra Medine'ye geri götürülmüştür. Osmanlıların idaresinin son bulması üzerine. kütüphanenin idaresi de müteveli heyetinden alınmıştır.⁶⁵

26 Rebiülahir 1272 / 5 Ocak 1855 tarihinde Pertevniyal Valide Sultan, 29 cilt kitabını Çarşamba Pazarı'nda Mehmed Ağa Camii'ne vakfetmiştir.⁶⁶

Sofuzâde Hacı Hasan Efendi'nin Çarşamba'daki kütüphanesi 1275/1858-1859 tarihinde kurulmuştur.⁶⁷ Vakfiyesi henüz bulunamadığından kütüphane hakkındaki bilgilerimiz daha geç tarihli belgelere dayanmaktadır. Arnavud Ali Bey kütüphanesi olarak da anılan kütüphanenin mevcudu 1913 yılında 228'dir. Kütüphane bu tarihte hâfız-ı kütübü olmaması sebebiyle kapalıdır. 1 odadan ibaret kütüphanenin ve bazı kitaplarının tamire muhtac olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁸

Üsküdar Salacak mahallesi imamı Mehmed Emin Efendi, Kütahya sancağına bağlı Simav kazasında 51 basma ve 24 yazmadan oluşan bir kütüphane kurmuştur. Vakfiyesi 1274/1857-1858 tarihini taşımaktadır. "Medrese-i cedide" adıyla bilinen medresenin bir dershanesinde tesis ettiği kütüphaneye 1 hâfız-ı kütüb tayin etmiş, görevini; "Kütüb-i merkumeyi hıfz ve hırsat ve lede'l-iktiza müracaat edenleri müstefid eyleye" şeklinde açıklamıştır. Kitapların medrese dışına çıkarılmayacağı şartı da vakfiyede yer almıştır.⁶⁹

---

⁶³ VGMA 747,233-234.

⁶⁴ BA. İrade-Meclis-i Valâ 13505.

⁶⁵ Mustafa L. Bilge. a.g.m.; 367.

⁶⁶ Günay Kut, *Tercüman Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu I*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi, 1989; 26-27.

⁶⁷ Emsen; 31, Ötüken; 166.

⁶⁸ Turgut Kut Arşivi, Kütüphaneler Dosyası.

⁶⁹ ŞS. Rumeli Sadaret Mahkemesi, 531,17^a -17^b.

Bu devirde kurulmuş bazı kütüphaneler hakkında, vakfiyeleri bugüne kadar bulunamadığından, fazla bilgiye sahip değiliz. İzmir’de Bedelzâde kütüphanesinin varlığı, hâfız-1 kütübüne yevmî 5 akçe tahsis edildiğini gösteren 1272/1856 tarihli bir belgeden anlaşılmaktadır.⁷⁰ Ayrıca Taşköprü’de Osman Ağa, Erzincan’da Hacı Ali Bey, Urfa’da Hacı Said Ağa’nın İhlâsiye adıyla anılan kütüphanelerinin 1275/1858-1859 yılında kurulduklarını kayıtlardan öğrenmekteyiz.⁷¹ Kütahya sancağına bağlı Söğüt kasabasında Ali Efendi’nin 800 cilt kitap vakfederek inşa ettirdiği kütüphanenin hâfız-1 kütüblük cihetinin vâkıfa verildiğini gösteren belge ise 1276/1860 tarihlidir.⁷² Süleyman Paşa kütüphanesi 1277/1860-1861 tarihinde Çarşamba’nın Çay mahallesi’nde kurulmuştur.⁷³ 150 cilt kitabı olduğu bilinen kütüphanenin mevcudu, yapılan bağışlarla 1913’de 335 olmuştur. Kütüphanenin bu tarihte aynı zamanda Süleyman Paşa medresesi müderrisliğini de yapan 1 hâfız-1 kütübü vardır ve günlük 10 akçe ücret almaktadır. Kütüphane, salı ve cuma dışındaki günlerde açıktır.⁷⁴

Ayaş Bünyamin Camiinde 1280/1863-1864 tarihinde Vecihî Paşazâde Kemal Paşa tarafından 175 kitaptan oluşan bir kütüphane kurulmuştur. Mecut daha sonra artarak 1913 yılında 354’e ulaşmıştır. Vakfiyesinde, Bünyamin Medresesi müderrisine ve hâfız-1 kütübe yıllık 500 kuruş ile kütüphane, medrese, cami, türbe ve tekkenin tamirine yıllık 1000 kuruş ayrıldığı kayıtlıdır. Kütüphanenin 1913 yılındaki durumunu gösteren kayıtlardan, kütüphanenin amacına uygun hizmet vermediği anlaşılmaktadır:

“Kütüphane denen mahal Bünyamin camii-i şerifi derununda vaz` edilmiş adî bir dolaptan ibaret bulunduğu ve mevcut kitapların bermucib-i şart-ı vâkıf camii-i şerif-i mezkûrdan dışarı çıkarılmayacağı her bir kitab üzerinde muhteviyaen mezkûr bulunduğu ve camii-i şerifin mütalaahâne makamında isti`mâl ve ittihazı hem eshâb-ı mütalaanın serbestce icra-i mütalaasına mâni ve hem de kış

⁷⁰ BA. Cevdet-Maarif 7237.

⁷¹ Emsen; 29-30, 32.

⁷² BA. Cevdet-Maarif 7162.

⁷³ Emsen; 31, Ötügen; 165.

⁷⁴ Turgut Kut Arşivi, Kütüphaneler Dosyası.

günlerinde soğğun tesirinden mütalaada bulunulması gayr-ı mümkün olması hasebiyle elyevm kütüb-i mevcude neva` mâ dolabda mahfuz ve mahbus demek olub bu hal vâkıfın maksadına mugâyir bulunduğu...’’75

Bu durumda, kütüphanenin medrese içinde uygun bir yere taşınması veya medrese bahçesine bir kütüphane binası inşası tavsiye edilmiştir.

Kadirî şeyhlerinden İbrahim Kaygusuz Baba'nın İstanbul'da Firuz Ağa mahallesindeki zaviyeye yaptığı kitap bağışı 1280/1863-1864 tarihli vakfiye ile tesbit edilmektedir. Vakfiye sonunda ekli bir listeye isimleri ve satır sayıları verilmiş 66 cilt kitaptan oluşan kolleksiyon, zaviyeden dışarı çıkarılmamak şartıyla istifadeye sunulmuştur.⁷⁶

Gümüşhaneli Ahmed Ziyaeddin Efendi'nin kurduğu kütüphanelere ilişkin, muhtelif tarihlerde düzenlenmiş sekiz vakfiyesi tesbit edilmiştir. Bunlardan en eski tarihli 1282/1865 yılına aittir. Ahmed Ziyaeddin Efendi 784 cilt ve 2148 aded kitabını İstanbul'da Mahmud Paşa medresesine bağışlamıştır. Kitaplarının, vefatından sonra Of'a bağlı Paçan karyesinde inşası plânlanan medreseye gönderilmesini şart koşmuştur. Eğer medresenin inşası gerçekleşmezse, kitapların Bayburt, Yeni Medrese'de Yusuf Efendi dershanesine konulması şartı da vakfiyede yer almıştır.⁷⁷ Ahmed Ziyaeddin Efendi'nin 1287/1870-1871 tarihli vakfiyesinden Paçan'daki medresenin inşa edilemediği, bu sebeple kitapların daha sonra Bayburt'taki medreseye gönderileceği anlaşılmaktadır. Kolleksiyona 22 cilt kitap daha eklenmiştir. Bayburt Yeni Medrese'nin de kütüphane için uygun olmaması halinde, kitapların Tokat, Sivas ve Harput kütüphanelerinden uygun olanına konulması şartı vakfiyede bulunmaktadır. Vâkıf, kütüphane için 2 hâfız-ı kütübü aylık 60 kuruş maaşla tayin ederek, onları hem kitapların korunmasıyla hem de okuyucu hizmetleriyle görevlendirmiştir. Kütüphaneden ödünç alma şartları vakfiyede şöyle belirtilmiştir:

⁷⁵ İsmail E. Erünsel, *Antoloji I " Ayaş Kasabasında Binyamin Camiinde Bulunan Kütüphane'nin Durumuna Dair"*; 400'den naklen, Turgut Kut Arşivi, Kütüphaneler Dosyası.

⁷⁶ VGMA 583, 171-174. Yeni Harflisi 1964, 10-12.

⁷⁷ VGMA 587/3-1,62-63. Yeni Harflisi 2236, 74-76.

“ûlema ve müderrisînden bazı kimesneler mütalaa ve istifade zımmında kütüb-i mezkûreden bir veyahut bir kaç kütüb ahz ve ihrâc murad eder ise ahz ve ihrac edeceği kütübün kıymeti ne kadar ise iki misli akçe veyahud zîkıymet eşya rehin verib ve ûlemadan ve gayriden üç kişiyi kefil irâe ve küfelâ ile maa bir kıta memhur senet verib ol suretle kütüb-i mezkûr müddet-i muayene ile i'ta ve hitam-ı müddetle ne ahz ve rehin ve sened-i red ve i'ta oluna ve eğer müddet-i muayene tamamında teslim etmez veyahud telef ve zayî eder ise mütevell-i vakfın mübaşereti ve marifeti şer'i şerif ile istirdâd ve tazmin ettirile.”⁷⁸

Kütüphane defteri, vakfiyesi ve mührün kilitli bir çekmecede korunacağı ve gerekli durumlarda, müteveli, nâzır ve hâfız-ı kütübün huzurunda açılacağı bildirilmiştir. Her sene koleksiyona eklenen kitapların böyle bir heyet gözetiminde deftere kaydedilmesi şartı da vakfiyede yer almaktadır.

Ahmed Ziyaeddin Efendi'nin sonraki tarihlerde düzenlenmiş kütüphanelere ilişkin vakfiyelerinde, personelin ücretlerine zam ve mevcut koleksiyonlara da yeni bağışlar yapılmıştır: 1289/ 1872 tarihli vakfiye ile müteveli tayin edilen Of'lu Osman Efendi'nin maaşına zam yapılmış,⁷⁹ 1294/1877 tarihli vakfiye ile Çufaruksa'daki kütüphaneye 100 cilt kitap, 36 adet risale vakfedilmiştir.⁸⁰ Aynı tarihli bir başka vakfiye Kastamonu Kırkçeşme yakınındaki hankânda kurduğu kütüphane hakkındadır.⁸¹ Vakfiyede, İslamî ilimlere dair çeşitli kitapların, hankâhda zikirhanenin üst katında, kütüphane olarak kullanılan odada muhafaza edileceği ve hankâh dışına çıkarılmayacağı belirtilmiştir.

1294/1877 tarihli bir başka vakfiyeden Rize'de yaptırılan kütüphaneye 100 cilt yazma ve basma kitap ile 20 cilt risale bağışlandığı anlaşılmaktadır.

---

⁷⁸ VGMA 587/3-1, 62.

⁷⁹ VGMA 587/3-1, 63.

⁸⁰ VGMA 590/4-K,44-46.

⁸¹ VGMA 583, 59-60. Yeni harflisi 2235, 49-50.

Kütüphaneye 2 hâfız-ı kütüb tayin edilmiştir. Ödünç kitap verme rehin şartıyla mümkün kılınmıştır.⁸²

1302/1884-1885 tarihinde Rize'deki kütüphaneye 100 ciltlik kitap bağışı için bir ek vakfiye tanzim edilmiştir.⁸³

Vefa'da Atıf Efendi kütüphanesinin kurucusunun soyundan olan Mehmed Vahid b. Mustafa'nın vakfiyesi 1282/1865-1866 tarihinde düzenlenmiştir. Mehmed Vahid Efendi İzmir'deki bazı gayr-i menkullerini vakfetmiş, ölümünden sonra gelirinin Atıf Efendi kütüphanesinde kullanılması için, vakfiyesine şartlar koymuştur. Buna göre; hâfız-ı kütübler Kur'an-ı Kerim okumakla da yükümlü kılınmış, kendilerine 300'er kuruş yıllık ücret tayin edilmiştir. Ayrıca mevlidhanlar ve kütüphaneye alınacak kömür için tahsisat ayrılmıştır.⁸⁴ 1284/1867-1868 yılında düzenlenen ek vakfiye ile hâfız-ı kütüblerin maaşına zam yapılmıştır.⁸⁵

Mehmed Vahid Efendi'nin kardeşi Şeyhülislâm Ömer Hüsameddin Efendi de Atıf Efendi'nin kurduğu kütüphaneye, 1285/1868-1869 tarihli vakfiyesi ile kendi vakıf gelirlerinden, kitapların cildi, kütüphane binasının ve eşyasının tamiri için tahsisat ayırmıştır.⁸⁶

İzmirli Mustafa Efendi'nin 121 cilt kitabını Mahmud Paşa Medresesi'ne vakfettiği, kitaplar üzerindeki 1281/1864-1865 tarihli vakıf mühründen anlaşılmaktadır.⁸⁷

Selim Bey'in Medine'de Mühane (?) meydanında yaptırdığı kütüphane ve okulun vakfiyesi, 1281/1864 tarihlidir. 107 kitap bağışlamıştır. Tayin edilen 2 hâfız-ı kütübe, kütüphane dışında da görevler verilmiştir. Birinci hâfız-ı kütübe 250, ikincisine 85 kuruş aylık tahsis edilmiştir. Kütüphane isteyen herkese açık olmakla beraber, sadece "emniyet olunan" kimselere ödünç kitap

---

⁸² VGMA 590/4-K, 35.

⁸³ VGMA 590/4-K, 37.

⁸⁴ ŞS. Üsküdar Mahkemesi, 673, 69^b -71^a.

⁸⁵ VGMA 619, 55.

⁸⁶ VGMA 619, 58-60, Hüsameddin Efendi Vakfı, Atıf Efendi Kütüphanesi nr.2859, 1-9.

⁸⁷ Günay Kut, a.g.e., 182.

verileceği şartı vakfiyede yer almıştır.⁸⁸ 1282/1865 tarihli ek vakfiyede 187 cilt kitap daha bağışlandığı kayıtlıdır.⁸⁹

Kastamonu'da, Ali Senâî Efendi tarafından 1283/1866-1867 tarihinde bir medrese kütüphanesi kurulmuştur. Medrese öğrencileri ile müderrislere hizmet veren kütüphanenin 1913 yılında mevcudu 171'dir.⁹⁰

İstanbul'da Ankaravî Medresesi müderrislerinden Mustafa Efendi 14 yazma, 36 basma kitabını vakfederek bir kütüphane kurmuştur. Vakfiyesi 1284/1867-1868 tarihlidir. Kitapların vefatına kadar bulunduğu medresede, daha sonra Fatih Kütüphanesinde ihtiyaç sahiplerinin hizmetine sunulacağı vakfiyede yazılmıştır. Her hangi bir ücret belirtilmemekle beraber, kütüphanede 1 hâfız-ı kütüb olacağı, vâkıfın ölümünden sonra da hasbî olarak mütevelliliği üstleneceği kayıtlıdır.⁹¹

Mehmed Said Paşa 449 cilt yazma ve basma kitabını Mekke'de Harem-i Şerif kütüphanesine vakfetmiştir. Vakfiyesi 1289/1872 tarihini taşımaktadır. Kitapların kütüphane dışına çıkarılması yasaklanmıştır.⁹²

Vakfiyesindeki kayıttan Rufâî şeyhlerinden olduğu anlaşılan Mehmed Sırrı Efendi, İstanbul Kızıtaşı, Sofular mahallesindeki dergâhında bir kütüphane kurmuştur. Vakfiyesi 1290/1873 tarihlidir. Dergâh şeyhlerinden birinin odasında muhafazası öngörülen 40 cilt kitabın, dışarı çıkarılması kesinlikle yasaklanmış olup, sadece dergâhta mütalaası mümkündür. Kitapların listesi vakfiye sonunda eklidir.⁹³

Şeyhüslâmlardan Mehmed Arif Efendi'nin aşçıbaşı Mengeni Mehmed Ağa, 1294/1877 tarihinde 50.000 kuruşunu vakfetmiştir. Vakfiyesinde, Medine'deki Emin Paşa kütüphanesi hâfız-ı kütüblere okuyacakları Kur'an-ı Kerim mukabilinde 150 mecdiye verilmesi şartı yer almıştır.⁹⁴

---

⁸⁸ VGMA 747, 314-316.

⁸⁹ VGMA 747, 317-319.

⁹⁰ Turgut Kut Arşivi, Kütüphaneler Dosyası.

⁹¹ ŞS. Mahfel-i Şeriat, 21, 31 b.

⁹² ŞS. Evkaf-ı Hümayun Mahkemesi, 629, 118 b.

⁹³ VGMA 747, 394-395.

⁹⁴ VGMA 748, 6.

Şeyh Ahmed Rasim Efendi, İstanbul'da Ramazan Efendi dergâhında, 30 cilt kitap vakfıyla 1294/1877 yılında bir kütüphane kurmuştur. Vakfiyede mütevellinin hafız-ı kütüblük görevini de yerine getireceği, kitapları korumak ve müracaat edenlere hizmetle yükümlü olduğu belirtilmiştir.⁹⁵

Kastamonu'ya bağlı Taşköprü kazasında Osman Ağa'nın kurduğu kütüphane ve diğer vakıflarına ait vakfiyenin tarihi 1294/1877'dir. Osman Ağa, gelirinin yarısının muvakkithanenin saatinin tamirine, müderrislerin ve hâfız-ı kütüblerin maaşlarına harcanmasını istemiştir. Diğer yarısının ise müteveli tarafından gerektiğinde, kütüphane ve dükkanların tamirine harcanacağını belirtmiştir. 44 cilt matbu kitabın bulunduğu kütüphanede hâfız-ı kütüb olacak kimse, ismen bildirilmiştir. Onun vefatından sonra, ülemeden uygun bir kimsenin bu görevi üstleneceği vakfiyede kayıtlıdır.⁹⁶

Seyyid Ahmed Hicanî Efendi'nin^u Kastamonu, Dikçeşme mahallesindeki kütüphanesi 1295/1878 tarihinde kurulmuştur. Kütüphanede 600'ün üzerinde kitap vardır. Hâfız-ı kütüb kitapların bakımıyla da görevlendirilmiş, rutubete karşı dikkatli davranması istenmiştir. Kütüphanenin personel kadrosunda bir de şifahân vardır. Kütüphane, depo ve okuma salonu olarak kullanılan iki odadan oluşmuştur.⁹⁷

Hasan Hüsnü Bey Tokat'ta 1883 yılında 200 cilt kitap bağışlayarak bir kütüphane kurmuştur. Kütüphanenin mevcudunun arttırılması için Tokat ahalisine de çağrıda bulunduğu ve Hasan Hüsnü Bey'in bağışlarının daha sonra da devam ettiği bilinmektedir.⁹⁸

Vecihî Paşazâde Kemal İsmail Paşa tarafından 1303/1885-1886 yılında Dügümlü Baba tekkesinde bir kütüphane kurulmuştur. Kütüphane, vâkıfın adıyla değil de kurulduğu tekkenin adıyla anılmıştır. Mevcudu 241 yazma ile 847 basma kitaptan oluşmuştur.⁹⁹

⁹⁵ ŞS. Bab Mahkemesi 488, 173 a.

⁹⁶ ŞS.Evkaf-ı Hümayun, 647, 43b-44a.

⁹⁷ Turgut Kut Arşivi, Kütüphaneler Dosyası.

⁹⁸ İsmail Hakkı, "Tokat Kütübhanesi" *Tercüman-ı Hakikat* nr. 1517 23 Şaban 1300 / 28 Haziran 1883; 2.

⁹⁹ Halit Dener, a.g.e., 60, Günay Kut, a.g.e.,208.

Ali Rıza Efendi 1309/1891 tarihli vakfiyesi ile Isparta'ya bağlı Yalvaç kazasında bir kütüphane kurmuştur. Yalvaç'taki Cami-i Kebir yakınında bulunan arsasını vakfederek burada kütüphanesini inşa ettirmiş ve 49 basma, 87 yazma kitabını buraya bağışlamıştır. Ali Rıza Efendi, hâfız-ı kütüblüğü hayatta olduğu müddetce kendisinin yapacağını, vefatından sonra görevin, evlatlarına, akrabalarına ve soyundan kimse kalmaz ise "ehl ve erbâb bir zâta" verileceğini vakfiyesinde belirtir. Kitapların ödünç verilmeden kütüphane içinde kullanılacakları vakfiyenin diğer şartları arasındadır. Kendi vakıf gelirlerinden, hâfız-ı kütüb, müteveli ve kitapların tamiri için tahsisat ayırmıştır. Kütüphanenin cuma hariç hergün güneşin doğuşundan iki saat sonra açılıp, batışından iki saat önce kapanacağını, her sene sayım yapılacağını ve sayım sırasında tamire muhtac kitapların bakımının sağlanması şartları da vakfiyesinde yer almıştır.¹⁰⁰

İstanbul Teşvikiye Camii'nde yapılacak mumhane ile kütüphane için yazılmış tarihlerin takdimine aid bir vesika, burada Sultan II. Abdülhamid tarafından, 1310/1892 tarihinde bir kütüphane tesis edilmiş olduğunu göstermektedir.¹⁰¹

Hasan Paşa, Çorum'da Cami-i Kebir sınırları içinde yer alan kârgir kütüphaneyi tamir ettirmiş ve 622 cilt kitap vakfetmiştir. 1315/1897 tarihli vakfiyesinde kütüphanenin salı, cuma ve diğer tatil günleri dışında açık olacağı, ramazan ayında da bu uygulamanın devam edeceği bildirilmiştir. Dışarıya kitap çıkarılması kesinlikle yasaklanmıştır. Hâfız-ı kütüblük görevi Çorumlu Hâfız Abdullah'a verilmiş, vefatından sonra evlatlarına geçmesi istenmiştir.¹⁰² Kütüphanenin mevcudu 1913 yılında 881'e ulaşmıştır.¹⁰³

Şeyh Osman Niyazi Efendi, Gümüşhaneli Ahmed Ziyaeddin Efendi'nin halifelerindendir. Onun kütüphanelerinin mütevellisi olup, müfettişliğini de yapmıştır. Rize, Güneyce'de bulunan cami-tekkede kitaplarını vakfetmek suretiyle bir kütüphane kurmuştur. Kitaplar üzerindeki vakıf mührü

¹⁰⁰ ŞS. Bâb Mahkemesi 518, 34^a.

¹⁰¹ BA.Yıldız Esas 18, 553 / 552, 93 / 38.

¹⁰² ŞS. Beşiktaş Mahkemesi, 197, 4-6.

¹⁰³ Turgut Kut Arşivi, Kütüphaneler Dosyası.

1315/1897 tarihlidir. Yazma fihristi 1329/1911'de düzenlenmiştir. Kuruluşunda yaklaşık olarak 233 kitabın olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁴

II. Abdülhamid devri Bahriye Nâzırlarından Hasan Hüsnü Paşa, Eyüb'te 1309/1891-1892 tarihinde bir kütüphane kurmuştur. Kütüphanenin mevcudu 1468'dir. Bunun 1052'si yazmadır. 1316/1898-1899 tarihli ek vakfiye ile 1225 kitap daha vakfedilmiştir. Kütüphanede ve türbede nâzırlıkla görevlendirilen şeyh efendinin maaşı 100 kuruş zamlı 400 kuruşa, hâfız-ı kütüb-i evvelinki 200 kuruşa çıkarılmıştır.¹⁰⁵ 1318/1900-1901 tarihli ek vakfiyede ise, görevlilere yine zam yapılmış, bir de hâfız-ı kütüb-i sâni görevlendirilmiştir. Bu görev için aylık 150 kuruş tahsis edilmiştir.¹⁰⁶

Mehmed ebu'l-Hüda es-seyyid er-Rufaî'nin 1317/1899-1900 tarihinde Eyüb'de Hasib Efendi dergâhında 535 cilt yazma ve basma kitap vakfıyla kurduğu kütüphane ¹⁰⁷ile Samatya'daki Uşşakî tekkesi postnişini şeyh Mehmed Tevfik'in 1326/1908 tarihinde kurduğu 57 ciltlik kütüphane, ¹⁰⁸ ayrıca, Beşiktaş'taki Yahya Efendi tekkesinde Hacı Mahmud Efendi'nin 1901 tarihinde kurduğu kütüphane,¹⁰⁹ dönemin tekke kütüphanelerindedir.

Ülemadan Abdülhafız b. Osman, 1 Muharrem 1320/10 Nisan 1902 tarihli dilekçesinde, Taif'te 12 odalı bir medrese ve kütüphane yaptırmak istediğini bildirmiştir. Bu isteğine izin verilmesi halinde, kütüphane için bir arsa ve üç dükkan yanında, 1200 cilt yazma kitap ve 300-400 aded risaleden oluşan kitaplarını da bağışlayacağını belirtmiştir. Abdülhafız b. Osman'ın dilekçesinde daha önce rastlanmamış bir bağış şeklinden söz edilmektedir:

“Kütüphane için peyderpey tab' ve neşr olunmakta olan kütüb-i cedide mübayaa olunmak şartıyla mezkûr medrese ve kütüphaneye vakf edeceğimden...”¹¹⁰

¹⁰⁴ İsmail Kara, "Gümüşhanevî halifelerinden Şeyh Osman Niyazi Efendi ve Güneyce /Rize'deki Tekkesi" *İlim ve Sanat* Şubat 1992, sayı 31; 34.

¹⁰⁵ VGMA 572, 86.

¹⁰⁶ VGMA 572, 88-89.

¹⁰⁷ Günay Kut, a.g.e.; 166, Halit Dener, a.g.e.; 46.

¹⁰⁸ a.g.e.; 47.

¹⁰⁹ BA. Y.Mtv 233/143, Halit Dener, a.g.e.; 55, M. Baha Tanman, a.g.e.; 626.

¹¹⁰ BA. Y Mtv 228/36.

Bu tarihlerde, Sivas'ta Mütvellizâde Ziya Bey tarafından 1326/1908 yılında kurulan kütüphanenin mevcudu 3000 kitaptr.¹¹¹

İstanbul'da Şeyh Ahmed Nailî Efendi, Hekimoğlu Ali Paşa mahallesindeki dergâhına 94 cilt yazma ve basma kitap vakfetmiştir. 1328/1910 tarihli vakfiyede kitaplarla birlikte bağışlanan eşyanın, müteveli tayin edilen Şeyh İbrahim Efendi'ye teslim edildiği belirtilmiştir.¹¹²

Sıhıyye Meclisi azâlarından olan Ömer Feyzi efendi de 1331/1912-1913 tarihli vakfiyesi ile bir kütüphane kurmuştur. Vakfiyede kütüphanenin "mahkeme-i teftiş evkafı beytü'l-mal kassamlığına mahsus odada" kurulduğu yazılıdır. Vakfedilen kitaplar matbu'dur ve 25 cilttir. Hâfız-ı kütüblük görevi, kâtiplerden Ahmed Nuri Şahin Efendi'ye verilmiş, yıllık 30 kuruş ücret tayin edilmiştir. Kitapların mahkemede görevli kimselerce kullanılacağı ve asla dışarı çıkarılmayacağı bildirilmiştir. Öyle anlaşılıyor ki Ömer Feyzi Efendi, bir nevi devrinin özel konu kitaplığını oluşturmuştur. Kitapların tamiri için vakıf gelirinden pay ayrılmıştır.¹¹³

Bayezid Camii dersiamlarından Mehmed Efendi'nin vakfiyesi ise 1335/1916-1917 tarihlidir. Kütüphane İskilip'te Çarşı Camii'nde kurulmuştur. Mevcud, Mısır baskısı 14 cilt kitaptan oluşmaktadır.¹¹⁴

Tanzimat'tan sonra kurulan vakıf kütüphanelerinin tesbiti ve önceki dönemle mukayesesi için hazırlanan bu kronolojik döküm yapılırken, mümkün olduğu kadar arşiv kayıtları kullanılmaya çalışılmıştır. Tesbit edilmiş bu kütüphanelere eklenebilecek yeni kütüphaneler, bundan sonraki çalışmalarla ortaya çıkabilir. Ancak tesbit edilenler, Tanzimat sonrası vakıf kütüphanelerinin durumunu, özelliklerini, önceki döneme benzer ve değişen yönlerini ortaya koyacak niteliktedir.

Tanzimat'tan sonra da devam eden vakıf kütüphane kurma geleneğinde, kütüphanelerin kuruluş ve işleyişleri bakımından, önceki döneme nazaran,

¹¹¹ Turan Göktaş, İstanbul Haricindeki Osmanlı Devri Kütüphaneleri, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Mezuniyet tezi, 1950; 59.

¹¹² VGMA 572, 228.

¹¹³ VGMA 572, 68-69.

¹¹⁴ ŞS. Evkaf-ı Hümayun, 791, 121^b-122^a.

büyük değişmeler olmamıştır. Bir külliye içinde yer alan kütüphaneler yanında, müstakil vakıf kütüphaneleri de kurulmuş, mevcut kütüphaneler yapılan bağışlarla zenginleştirilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan Tanzimat'a kadar olan sürede yaklaşık 300'ün üzerinde vakıf kütüphanesi kurulmuştur. Bu çalışmada ise 70'e yakın kütüphane tesbit edilmiştir. Kütüphaneler, önceki dönemde olduğu gibi en çok İstanbul'da kurulmuştur. Bu dönemde müstakil kütüphanelerin sayıca artış gösterdiği dikkati çeker. Anadolu'da kurulan ve ayrı bir binaya sahip olan kütüphaneler, İstanbul'da inşa edilmiş Esad Efendi veya Hüsrev Paşa kütüphaneleri örneklerindeki gibi kârgir, çok mekânlı, kubbeli binalar olmayıp, genellikle tek katlı, ahşap ve basit yapılarıdır. Bu dönemde kütüphanelerin en çok nerelerde kurulduklarına bakıldığında, müstakil binası olan kütüphaneleri, medreselerde kurulanların takib ettiği, ardından da tekke kütüphanelerinin geldiği görülür. Önceki dönemde ise ilk sırada medreselerde kurulmuş kütüphaneler gelmektedir. Bu değişim, kütüphanelerin gittikçe hem yönetim hem de bina bakımından müstakil hale gelişlerinin bir ifadesidir. Vakıf yoluyla kurulan kütüphanelerde görülen bağımsızlaşma, yönetimlerini de etkilemiştir. Uzun yıllar boyunca, sadece vakıf hükümlerine göre kurulan kütüphanelere XIX. yüzyılda yeni türler eklenince, kütüphanelerin hangi nezaretin idaresi altına gireceği tartışması ortaya çıkmıştır. 1826'da Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kurulmasıyla, diğer vakıflar gibi merkezi bir yönetim altında toplanmaları, kütüphane tarihimizde bir aşama olarak kabul edilmektedir. Ancak, özden çok biçim ile ilgili bu değişme, kütüphanelerin statü ve niteliğini değiştirmemiştir.¹¹⁵ Kütüphanelerin yönetimi, 1826'dan Cumhuriyet dönemine kadar Evkaf Nezareti ile Maarif Nezareti arasında el değiştirmiş, vakıf kütüphaneleri de buna bağlı olarak yönetilmiştir.

Kütüphane koleksiyonlarında, teorik olarak 1729'dan itibaren bulunabilecek basma kitaplar, bu dönemde de yazmalar yanında yer almıştır. Yeni yayınlanacak kitapların satın alındıktan sonra vakfedilmesi şeklindeki uygulama, basma kitabın yaygınlaşması ve kütüphane koleksiyonlarında artık daha fazla yer almaya başlamasının bir işaretidir. Bu çalışmada kullanılmış vakfiyelerde ve diğer kaynaklarda, vakıf kütüphanelerinin koleksiyonlarında

---

¹¹⁵ Özer Soysal, a.g.e.; 68.

sürelî yayın veya gazetelerin bulunduğunu gösteren bir kayda henüz rastlanmamıştır. Kütüphane mevcudunun ise en çok 5000 kitap civarında olduğu, bu sayının da kütüphanenin kurucusunun ekonomik durumu ve kitaba olan özel merakıyla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Ödünç verme yoluyla yararlandırma çok sınırlıdır. Ödünç vermenin olduğu kütüphanelerde ise, koleksiyonun kayba uğramaması için, vakfiyelerde bir çok tedbirin alındığı görülmektedir. Personelin daha nitelikli olması için çalışmalar yapılmıştır. Hâfız-1 kütüblüğün babadan oğula geçmesi şeklindeki uygulamaya rastlanmakla birlikte, bazı vakfiyelerde buna karşı çıkıldığı, bilgisi tutum ve davranışlarıyla hâfız-1 kütüblüğe uygun kimselerin seçilmesine önem verildiği görülmektedir.

İmparatorluğun hızlı bir değişim sürecine girdiği Tanzimat döneminde, sosyal ve iktisadî bunalımların yaşanması, bunu takiben büyük bir savaşa girilmesi, şahıslar tarafından kurulan vakıf kütüphanelerini de olumsuz yönde etkilemiştir. Bu durum, kütüphanelerin toplum yapısına ne kadar bağlı olduğunu bir kere daha göstermektedir. Vakıf kütüphanelerinde görülen aksaklıklar, değişen bilgi ihtiyacı, bu kütüphaneleri yeniden düzenleme çalışmalarını gerekli kılmıştır. Nitekim, İstanbul kütüphanelerinin toplu kataloğunu hazırlama çalışmaları ve katalogların basılması bu dönemde gerçekleşmiştir.¹¹⁶ Vakıf kütüphanelerinin durumlarını tesbit amacıyla yapılmış bazı bölgesel çalışmalar, ¹¹⁷ XX. yüzyıl başlarında, kütüphanelerin pek çoğunun vakfiyelerinde öngörülenin dışında hizmet verdiklerini ortaya çıkarmış, hâfız-1 kütüblüğün düşük ücret almaları, başka işlerde çalışmalarına sebebiyet verdiği için kütüphanelerin kapalı kaldığı, bina ve kitapların tamire muhtac olduğu anlaşılmıştır. Bu olumsuz şartlar, yüksek gelirli zengin vakıf kütüphanelerinde görülmesine de cami, tekke ve türbelerdeki kütüphanelerden bazılarını etkilemiş ve onları hizmet dışı bırakmıştır. İstanbul'daki vakıf kütüphanelerinin bir merkezde toplanarak bugünkü Süleymaniye Kütüphanesi'ni oluşturma çalışmaları 1914 yılında başlamıştır. Önce, Sultan Selim'de Medresetü'l-Mütehassisîn'de toplanan çeşitli yazma kütüphanesi koleksiyonları, 1918 yılında Süleymaniye'ye nakledilmiş, 1924 yılında tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra, bu merkezlerdeki kitaplar da Süleymaniye Kütüphanesi'nde toplanmıştır.

¹¹⁶ Toplu kataloglar ve katalogların basılması çalışmaları II. Bölüm'de geniş olarak incelenmiştir.

¹¹⁷ Turgut Kut Arşivi, Kütüphaneler Dosyası.

2. Okul Kütüphaneleri

XIX. yüzyıla kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim kurumları medreseler, sıbyan mektepleri ve saray teşkilâtı bünyesinde olan Enderun Mektebi'nden ibaretti. Mekteb ve medreselerde, talebelerin ve müderrislerin faydalanabilecekleri kütüphaneler bulunmaktaydı. Kütüphanenin medreseden ayrılmaz bir unsur haline gelişi, XVI. yüzyıl sonunda olmuştur.¹¹⁸ Bu kütüphaneler, genellikle mekteb veya medresenin bir odasında kurulmuştur. Yönetimleri, vakfiyelerine bağlıdır ve çoğunlukla yer aldıkları eğitim kurumunun içinden bir veya bir kaç kişi, asıl görevinin yanında, ek görev olarak hâfız-ı kütüblük yapmıştır. Kütüphane koleksiyonu, vâkıfın kuruluş esnasında bağışladığı kitaplardan oluşmuştur. Mevcudun artışı, sonradan yapılan bağışlar oranında gerçekleşmiştir. Vakfın gelirleri, belli oranlarda personele, kitap ve bina tamirine ayrılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. yüzyıldan itibaren görülen ıslahat hareketleri incelendiğinde, askerî alandaki ıslahatla öncelik verildiği görülür. Eğitim konusundaki ıslahat çalışmaları ise XIX. yüzyıldan itibaren başlamıştır. Bu gecikme, eğitim alanında yapılacak değişikliklerin, toplum hayatında yaratacağı köklü değişmelere, halkın ve ülemanın göstereceği tepkiden duyulan endişeye de bağlanmaktadır.¹¹⁹ Böyle bir görüşün doğruluğu kabul edilebilirse de Osmanlı'nın bu dönemde de tıpkı ıslahatın başlatıldığı önceki dönemlerde olduğu gibi, kaybettiği siyasî gücüne yeniden kavuşabilmek veya en azından elinde kalanları koruyabilmek amacıyla, ıslahat hareketlerinde önceliği yine askerî alana vermesi dikkat çekicidir. Mühendishanelere ve daha sonra kurulan yeni okullara bakıldığında, bunların yaygın eğitim için değil, öncelikle ordunun iyi eğitim görmüş personel ihtiyacını karşılamak amacıyla kuruldukları görülür. Devleti kurtarmak, düzeni yenilemek öncelik taşır.

1827'de kurulan Tıbhane-i Âmire ile 1834'te kurulan Mekteb-i Harbiye'nin öğretim programları, yöntemleri ve kadroları incelendiğinde, Osmanlı'nın batı bilimine karşı tutumundaki değişim de gözlenebilir. Mühendishanelerde klâsik ve modern eğitimi bir arada yürütme zihniyeti, daha

---

¹¹⁸ İsmail E. Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*; 279.

¹¹⁹ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988; 1.

sonra farklılaşmış, tamamen batıya yönelik bir hal almıştır.¹²⁰Artık Osmanlı, bilim ve teknoloji alanında batının üstünlüğünü kabul etmiştir ve batı tarzında okullar kurma çabasına girişmiştir. Yeni okullar yanında, mevcut okulların ıslahı konusunda da çalışmalar yapılmıştır. 1838'de kurulan Meclis-i Umûr-ı Nafia¹²¹, eğitim konusunu temelden ele almanın gereği üzerinde durmuştur. Meclis, eğitimde, teori ile pratik bilgilerin bu arada verilmesi, sıbyan mekteplerinde sınıf usûlüne geçilmesi gibi düzenlemeler yanında, rüşdiyelerin kurulması yolunda çalışmalar da yapmıştır. Aynı yıl kurulan Mekâtib-i Rüşdiye Nezareti, geleneksel Osmanlı eğitim ve öğretim sisteminde önemli bir değişimin ifadesi ve modern eğitim örgütünün ilk basamağı olarak değerlendirilmiştir.¹²²

Bu Nezaretin faaliyetleri sonucunda, rüşdiye seviyesinde, memur yetiştirmek üzere 27 Zilkade 1254 / 11 Şubat 1839 tarihinden hemen önce Mekteb-i Maarif-i Adliyye kurulmuştur. Bu okulun konumuz açısından önemi, içinde bir de kütüphane olacak şekilde inşasının planlanmasıdır.¹²³ Nitekim, okulun açılışı sırasında hazırlanan lâyhada, kütüphanenin sağlama, yararlandırma ve personel konuları üzerinde durulmuştur:

“... ve ulûma fûnûna dair mekteb-i mezkûra lazım olan kütüb ve tevarih-i müteaddide, hocalarının ifade ve tensib eyledikleri vechile mübayaa ve hocalara teslim ve müfredatını mübeyyin onların mühür ve imzalarıyla bir kıt'a defteri terkim olunarak Divân-ı Hümayûn kalemine ve maliye muhasebesine kaydıyla kütüphanede takım takım dolaplara vaz' olunarak...”¹²⁴

¹²⁰ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı" *Tanzimat'ın 150. Yılına Armağan*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992; 361.

¹²¹ Bu meclis, Haziran 1838'de ziraat, ticaret, hırfet ve sanatın geliştirilmesi, halkın refahı ve memleketin imarının sağlanması konusunda çalışmalar yapmak üzere "Meclis-i Ziraat ve Sanayî" adıyla kurulmuş, adı, ele alınan konuların tamamını ifade etmediği gerekçesiyle Eylül 1838'de "Meclis-i Umûr-ı Nafia" olarak değiştirilmiştir.

Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, İstanbul: Eren Yay., 1993; 258-259.

¹²² Bayram Kodaman, a.g.e.; 14.

¹²³ Ali Akyıldız, a.g.e.; 226.

¹²⁴ İhsan Sungu, "Mekteb-i Maarif-i Adliyye'nin Tesisi" *Tarih Vesikaları I* (1943); 218.

8 Safer 1255/Nisan 1840 tarihli belge de kütüphane için bazı terekelerden satın alınmış 103 cilt kitabın kütüphane müdürüne teslim edildiğini göstermektedir.¹²⁵

Bütün bu çalışmalar ve bazı somut neticeleri yanında, eğitim konusunda köklü reformlar gerçekleştirilememiştir. Sultan Abdülmecid'in 1845'te Bâb-ı Âli'yi ziyareti sırasında okunan ve girilen reformların başarısızlığından dolayı duyduğu üzüntüyü dile getirip, bundan sorumlu olanları sert bir üslûbla eleştirdiği ve eğitime gereken önem verilmesi için ne lazımsa yapılmasını emrettiği hatt-ı hümayun, reformların başarısı ile eğitim arasındaki ilişkinin açıkça ifadesi ve sonuçları bakımından önemlidir.¹²⁶

Batı örnekli okulların buna uygun kütüphaneleri de kuracağı pek tabii idi. Ancak, eğitim konusu ele alınırken, kütüphanelere ilişkin bir takım karar ve düzenlemeler ihmâl edilmiştir. Ne Meclis-i Umûr-ı Nafia'nın çalışmalarında, ne 1845'te okunan hatt-ı hümayûn neticesinde toplanan Meclis-i Muvakkat'ın çalışmalarında, ne de 1856 tarihli Islahat Fermanı ile buna istinaden Fransa'nın 1867'de verdiği; halk kütüphanelerinin kurulmasına da işaret eden notada, okul kütüphanelerine değinilmiştir. Okul kütüphaneleri konusu ancak, 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile resmî olarak ele alınmıştır. Bu nizamnamenin 67, 119-123, 138 ve 146-148. maddeleri, Darülmualimin ve Darülfünun'da kütüphane kurulmasına ve kütüphanelerin idarî örgütlerine ilişkindir.

Devrin ilkokulları olan sıbyan mekteplerinde kütüphane kurulmasına ilişkin bir hüküm, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde yer almamıştır. I. Meşrutiyet döneminde, ilköğretime ağırlık veren eğitim anlayışına bağlı olarak "ibtidaî" adı verilen ve sıbyan mekteplerinden "usûl-ı cedide" eğitim tarzıyla farklılık gösteren ilkokullar kurulmuştur. Böylece bir taraftan sıbyan mektepleri varlıklarını sürdürürken, bir taraftan da mekteb-i ibtidaîler kurulmuştur. Bunlardan biri olan Mekteb-i İbtidaî-yi Hamidî'de¹²⁷ bir kütüphane

¹²⁵ BA. Buyruldu Defteri 3; 8. (Belgenin fotokopisini bana veren Ali Akyıldız'a teşekkür ederim.)

¹²⁶ Ali Akyıldız, a.g.e.; 228-229.

¹²⁷ Okulun kuruluş tarihi, Bayram kodaman'ın *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi* adlı kitabında (s.72) 1293-1302 yılları arasında yayımlanan Devlet Salnamelerine dayanılarak 1885 olarak gösterilmişse de kütüphanesine ilişkin bilgiler ışığında bu tarihten önce kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır.

kurulmuştur. Kütüphaneye 1882 yılında çok sayıda kitap yanında, gazete ve harita, küre, termometre, barometre, saat gibi ders araçları bağışlanmıştır.¹²⁸

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin uygulanmasına Rumeli'den başlanılmasına dair verilen kararı takiben, 1882'den Şarkî Rumeli'de bulunan sıbyan okullarının ıslahı ve bu bölgede bulunan 5 okulun mekteb-i ibtidâî haline getirilmesi yönünde çalışmalar yapılmıştır.¹²⁹20 Rebiülahir 1298 / 22 Mart 1881 tarihli irade ile arz edilen ve kabul edilen "Rumeli-yi Şarkî vilâyetlerinin mebadi-i tedrisi hakkında kanun" un 73. maddesi, Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin 4. maddesi ile aynı hükmü taşımaktadır. Adı geçen maddeler, sıbyan okullarının masraflarının mahalle ve köy halkı tarafından karşılanacağına ilişkindir. 73. maddede bu masrafların neler olduğu da açıklanmıştır. Okul inşası ve tamirinden sonra, "mekâtib kütüphaneleriyle sâir levazımât-ı tedrisiye..." okulların masrafları arasında sayılmıştır.¹³⁰ "1913-1923 yılları arasında kalan devrede, kütüphane fikrinin bizzat okul program ve talimatnamelerine girdiği de görülmektedir"¹³¹ Bütün bunlar, kütüphane fikrinin ilkokullardan itibaren ele alındığının birer işaretidir.

XIX. yüzyılda kurulmaya başlayan rüşdiyeler, zamanla yaygınlık kazanmıştır. Taşrada kurulan rüşdiyelere çeşitli tarihlerde gönderilen kitaplara dair vesikalar, ¹³²bu okullarda kütüphane kurulduğunu kesin olarak isbat etmese de böyle bir ihtimali akla getirmektedir.

Maliye Nezareti'ne bağlı Orman Mektebi'nin açılışına dair nizamname, 11 Şevval 1287 /4 Ocak 1871tarihlidir. Bu okulda kurulacak kütüphane ve ayrılan tahsisat hakkında 10. maddede şu bilgiler bulunmaktadır:

¹²⁸ *Tercüman-ı Hakikat* nr.1325-1327, 1329, 1331-1332, 1336, 1344, 4 Muharrem 1300 / 15 Kasım 1882- 26 Muharrem 1300 / 7 Aralık 1882 tarihleri arasındaki gazetelerde yapılan bağışların cinsi, miktarı ve bağışlayan hakkında kısa bilgiler bulunmaktadır.

¹²⁹ Bayram Kodaman, a.g.e.; 80'den naklen, BA. Ayniyat Defteri 1418.

¹³⁰ *Düstur*, zeyl c.I. (1273); 11.

¹³¹ Özer Soysal, *Çağdaş Eğitim ve Türkiye'de Okul Kütüphanesi*, Ankara, Güven Matbaası, 1969; 39.

¹³² BA. BEO Maarif-Giden 395/9-6 nr.104 1279/1862-1863, İrade-Dahiliye 46781 1290/1873, BEO Maarif-Giden 390/9-1 nr. 53 1292/1875, 395/9-6 nr.230 1280/1863, 395/9-6 nr.12 1273/1856, Maarif-Gelen 390/9-1 nr. 17 1286/1869.

“Orman Mektebi kütüphanesiyle numune-hânesinin te'sis ve tanzimi ve teferruatının ikmali ve şakirdanın icray-ı ameliyatı için vuku' bulacak mesârif ile mesârif-i kırtasiyeye karşılık olmak üzere senevî yirmibeşbin kuruş tahsis olunacaktır. ”¹³³

1883 yılında kurulan Sanayi-i Nefise Mektebi'nde de okulun açılışıyla birlikte bir kütüphane kurulmuştur. Bu kütüphane için Fransa'dan 3250 frank tutarında kitap satın alınmıştır. Kitapların listesi incelendiğinde sanat tarihi konulu danışma kaynaklarının ağırlıklı olduğu görülmektedir.¹³⁴

1894'te ilk mezunlarını veren Halkalı Baytar Mektebi'nin 1891 tarihinde kütüphanesinin olduğu bilinmektedir.¹³⁵

Kuruluşu 1848 yıllarına dayanan Erkân-ı Harbiye Mektebi, II. Meşrutiyet'ten sonra yeniden teşkilâtlandırılmıştır. 1909 yılından sonra okul programı, kurmay adaylarını sadece meslekî yönde değil, sosyal ve kültürel açıdan da iyi yetiştirmek üzere düzenlenmiştir.¹³⁶ Okulun 1909 tarihli nizamnamesine baktığımızda, 13. maddede, bir kütüphane kurulmasının planlandığını görmekteyiz.¹³⁷ Bu, okul programlarının zenginleştirilmesi yönünde karar alınmasıyla, kütüphane ihtiyacının belirginleştiğini açıkça göstermektedir. X

Tanzimat'tan önce, 1827 yılında kurulan Tıbhane-i Âmire'deki kütüphanenin kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, kitapların üzerindeki 1253/1837 tarihli “Tıbhane-i Âmire kütüphanesi malıdır” ibaresini taşıyan mühür, kütüphanenin bu tarihte varlığını göstermektedir.¹³⁸ Ayrıca, kütüphaneye daha sonra (1257/1841) kitap bağışında bulunan Belçikalı hekim

¹³³ *Düstur* 2.cüz, 1289; 298.

Lütfi Tarihi'nde okulun açılışı hakkında "...Maliye hazinesi derununda dahi bir bâb Orman Mektebi küşadı ile memurîn-i lâzımleri tayin kılındı "şeklinde bir kayıt vardır ancak kütüphaneciden bahsedilmez. *Vak'a-nüvis Lûtfi Efendi Tarihi*, haz. Münir Aktepe, c.XII Ankara: TTK, 1988; 49.

¹³⁴ BA. İrade-Dahiliye 69 453.

¹³⁵ *Takvim-i Vekayi* nr.56, 6 Muharrem 1309/ 12 Ağustos 1891; 2.

¹³⁶ Faik Reşid Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara, 1964; 69-70.

¹³⁷ *Düstur* tertib-i sani c.1 1329; 610.

¹³⁸ Süheyl Ünver, "Tıp Fakültesi Kütüphanesi Tarihine Dair" *Tedavi Kliniği ve Laboratuvar Mecmuası* IV (1934); 49.

Ogüst'ün nişan ile taltif edildiği, arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır.¹³⁹ Okulun öğretim dili, 1864 yılına kadar Fransızca olduğundan, kütüphane koleksiyonu, Fransa'dan satın alınan kitaplarla zenginleştirilmiştir.¹⁴⁰ Bu, bilim politikalarının, kütüphanelere yansımalarının bir örneğidir. Okulun 1839'dan sonra Galatasaray'a nakl edilmesinin ardından Viyana'dan davet edilen profesör Bernard, öğretim yanında, okulda bir takım iyileştirme çalışmaları da gerçekleştirmiştir. Kütüphanenin zenginleştirilmesi de bu faaliyetler arasındadır. Okul hakkında verdiği raporda Bernard, kütüphane hakkında şu tesbitlerde bulunmuştur:

“Kütüphane ise, bir kaç yüz kitabın daha gelmesi ile daha da zenginleşmiştir. Bunların bir kısmı da bağış yoluyla elde edilmiştir. Bu sonuncular arasında, Avusturyalı farmakolog Bischoff d'Altenstern'in eserleri mevcuttur. Ben de bu kütüphaneye bir botanik kitabı bağışında buldum... bunun yanısıra...konulu bir kitabımı yine bu kütüphaneye verdim. Her ikisi de derslerde rehber olacak niteliktedir. Kütüphaneci M. N. Parlos, diğer işlerine rağmen, (okulun aynı zamanda yardımcı sekreteridir) kütüphaneyi gereği gibi idare etmektedir, her şey son derece intizamlıdır”¹⁴¹

1848 yılında Galatasaray'da bulunan tıbbiye, çıkan bir yangınla kütüphanesi ve matbaasıyla birlikte yanmış, bu yangında pek az kitap kurtarılabilmektedir. Tıbbiye'nin geçici olarak Hasköy'e taşınmasıyla burada yeniden bir kütüphane oluşturulmuştur. Kitapların üzerinde “ez kitabhane-i Mekteb-i Tıbbiye 1265” mührüleri kullanılmıştır.¹⁴²

Tıbbiye'nin daha sonra çeşitli yerlerde faaliyet gösterdiği ve 1867'de Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye adıyla sivil öğretime de başladığı bilinmektedir. Kütüphane mevcudunun hem matbaasında basılan hem de bağış yoluyla elde

¹³⁹ BA. Cevdet-Maarif 1020.

¹⁴⁰ Zuhâl Özyayın, Tanzimat Devri Hekimi Hayrullah Efendi'nin Hayatı ve Eserleri, İ.Ü.Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, 1990; 21'den naklen, BA. Cevdet-Maarif 3396, 24 Şevval 1256 tarihli belge.

¹⁴¹ Arslan Terzioğlu, "Dr. Karl Ambros Bernard' ve Onun Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Hakkındaki Fransızca Raporu" *Tarih ve Toplum* (1992) 103; 22.

¹⁴² Süheyl Ünver, a.g.m.; 49-50.

edilen kitaplarla zenginleştigi görülmektedir.¹⁴³ Kütüphanenin hâfız-ı kütüblerinden olan Hacı Arif Efendi'nin, okulun öğretim kadrosunda muallim muavini sıfatıyla yer aldığı, okulun matbaasının müdürlüğünü de yaptığı bilinmektedir. Ayrıca tıp dilinin türkçe olması için faaliyette bulunan Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin (resmen kuruluşu 1866) üyelerinden olması, Türk bilim hayatında önemli bir hareketin ileri gelenlerinden olduğunu da göstermektedir.¹⁴⁴

Tıp dilinin türkçe olmasıyla birlikte, kütüphanede türkçe kitapların sayısı da artmıştır. Mevcudun 1921-1922 öğretim yılında, yabancı dilde 2775, türkçe 405 olmak üzere 3180 ciltten oluştuğu belirlenmiştir.¹⁴⁵

Tanzimat'tan önce kurulmuş okullardan Mekteb-i Harbiye'nin (kuruluşu 1834) kütüphanesi olduğu bilinmektedir. İlk tesis tarihi kesin olarak tesbit edilememişse de daha sonraki vesikalar, kütüphanenin varlığını göstermektedir. Bunlar arasında 1258/1845 tarihli belge, kütüphaneye kitap sağlanması hakkındadır.¹⁴⁶ 1261/ 1845 tarihinde hâfız-ı kütüb Rifat Efendi'nin maaşına zam yapılmış ¹⁴⁷ ve 1267/1850-51'de kütüphane binasının ve kitap dolaplarının tamir edilmiştir.¹⁴⁸

Kuruluşu Tanzimat öncesine dayanan, 1846'da ikinci defa ve kesin olarak Heybeliada'daki binaya yerleştirilen ve adı Mekteb-i Bahriye-i Şahane olan okulda da¹⁴⁹ bir kütüphane bulunduğu, 1286/ 1869-70 tarihli belgeden anlaşılmaktadır. Bu belge, kütüphaneye hâfız-ı kütüb olarak aylık 900 kuruş maaşla, ketebeden Hacı Hüsnü Efendi'nin tayini hakkındadır.¹⁵⁰

¹⁴³ *Vekayi-i Tıbbiye*, nr.2 sene 1, 21 Mart 1296.

¹⁴⁴ Nil Sarı, "Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye ve Tıp Dilinin Türkçeleşmesi Akımı" *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri*, İstanbul, IRCICA, 1987; 123.

¹⁴⁵ *T.C. Maarif Vekâleti 1339-1340 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası*, 1341; 15.

¹⁴⁶ BA. İrade-Dahiliye 2990.

¹⁴⁷ BA. İrade-Dahiliye 5524 (Rifat Efendi'nin bu görevde uzun süre kaldığı, 1282/1865-66 ve 1289/1872 tarihli kayıtlardan anlaşılmaktadır. ayr.bkz. *Salname-i Askerî*, 1282; 366 ve BA. İrade-Dahiliye 45 874.)

¹⁴⁸ BA. Cevdet-Maarif 47 519.

¹⁴⁹ Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış*; 61.

¹⁵⁰ BA. İrade-Dahiliye, 41 431.

2. 1. Mekteb-i Mülkiye Kütüphanesi

Devlet kademelerinde görev alacak çeşitli memurlar önceleri Enderun ve Bâb-ı âli'den yetişirken, daha sonraları Bâb-ı Defterdârî Mektebi (1834-1836) ve Mekteb-i Maarif-i Adliyye (1838) gibi okullar açılmıştır. Ancak bunların faaliyet süreleri kısa olmuştur. Kaymakam ve kaza müdürlerini yetiştirmek üzere meslek okulu olarak açılan ve bugünkü Siyasal Bilgiler Fakültesinin temelini teşkil eden Mekteb-i Mülkiye ise, 1859'da öğretime başlamıştır. Açılış tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, okul kütüphanesinin okulun açılışı veya hemen sonrasında oluşturulduğu anlaşılmaktadır. 1860 yılına ait bir tezkerede okul kütüphanesi için satın alınan kitaplardan ve bunun için devrine göre önemli miktar tutan ödemededen bahsedilmektedir:

“Mülkiye Mektebi için mübayaa olunan kütüb ve resailin ber mucib-i pusula bahası olan 17.800 kuruşun maarif-i umumiyenin sal-i hâl zuhurat mesarifi tertibinden olarak emsali misillü maliye hazine-i celilesine¹⁵¹ tesviyesi...”¹⁵¹

Kitap alımlarına daha sonra da devam edilmiş, ¹⁵²kütüphane mevcudu 1339-1340 öğretim yılında 1525'e ulaşmıştır.¹⁵³Kütüphanede görevli personel hakkında mevcut kaynaklar ışığında elde edilen ilk bilgiler 1880 yılına aittir. Okulun yatılı hale getirilmesi sırasında hazırlanan bütçe taslağında “imam ve kütüphane memuru” da yer almaktadır. Bu kadro için aylık 600 kuruş ücret tahsis edilmiştir. Kütüphane memuru için “eski ödenek” kısmında her hangi bir meblağın belirtilmemiş olması¹⁵⁴, Mülkiye Mektebi kütüphanesinin bu tarihe kadar kütüphane için görevlendirilmiş bir kimse olmadan faaliyet göstermiş olabileceği ihtimalini ortaya koymaktadır. Daha sonraki tarihlerde hâfız-ı kütüb tayinlerine rastlanmaktadır.¹⁵⁵

Mülkiye'nin açıldığı sıralarda benzer amaçlarla biri Mısır'da biri de Bosna'da iki okul tesis edilmiştir. Bosna'dakinin adı “Sabah Mektebi” idi.

¹⁵¹ Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler* c.1, Ankara: Mars Matbaası, 1968-1969; 63.

¹⁵² BA. İrade-Meclis-i Vâlâ 19488.

¹⁵³ T.C. *Maarif Vekâleti 1339-1340 Senesi İhsaiyat Mecmuası*, 1341; 33.

¹⁵⁴ Ali Çankaya, a.g.e.; 151.

¹⁵⁵ BA. Ayniyat Defteri evrak nr.2255, 27 Muharrem 1301/28 Kasım 1883.

Okulun açılış gerekçesinin bildirilip, gerekli onayın alınması için sadarete sunulan yazıda (1282/1865) okul için gerekli kitapların tedariki hususu da yer almaktadır. 1283/1866 tarihinde sadarete açılışı onaylanan okula, istenilen kitap ve haritaların, Maarif Nezaretince gönderileceği bildirilmektedir.¹⁵⁶Bu bilgilerden, Sabah Mektebi'nde bir kütüphanenin varlığından bahsetmek mümkündür.

2. 2. Darülfünûn Kütüphanesi

Meclis-i Maarif-i Muvakkat'ın 1845 yılında başlayan çalışmaları arasında, İstanbul'da bir Darülfünûn kurma fikri de bulunmaktaydı. 1846'da geçici Meclis yerini daimî bir Maarif Meclisi'ne; Meclis-i Maarif-i Umumî'ye bırakmıştır. Bu meclis, Darülfünûn kurulmasıyla da görevlendirilmiştir. Meclisin bu işler için hazineden talep ettiği 1000 kese akçenin sarfedileceği yerler belirtilirken, Darülfünûn'da okutulacak kitapların telif ve tercümesi yanında, satın alınacak kitap, harita ve matematik aletlerinden bahsedilmesi, kütüphane kurma faaliyetinin başlangıcını işaret etmektedir.¹⁵⁷Ayrıca yapılacak binada dersane, müze ve laboratuvarlar yanında bir de kütüphane olması plânlanmıştır.¹⁵⁸ Ayasofya yakınında yapılan bina kısmen tamamlandığında, serbest derslere başlanır(1862 sonu). Bu binada Edhem Paşa tarafından başlatılan ve 4000 cildin üzerinde mevcudu olan bir kütüphane vardı.¹⁵⁹ Kitapların korunması ve başvurulara hizmet vermek üzere bir de kütüphane memuru tayin edilmiştir.¹⁶⁰ 1846 yılında başlayan bina inşaatı, 1865'te tamamlanmış ancak bina, Maliye Nezareti'ne verilmiştir. Bunun üzerine, Darülfünun 1865'te geçici olarak Çemberlitaş'taki Nuri Efendi konağına taşınmıştır. Aynı yıl çıkan yangında, kütüphane, bina ile birlikte yanmıştır.

1869 yılında yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 79 ile 128. maddeleri Darülfünûn'a ayrılmıştır. "Dersaadet'te Darülfünûn-Osmanî namıyla bir Darülfünûn tesis olunacaktır" hükmü ile öğretimine ara veren Darülfünûn

¹⁵⁶ Ali Çankaya, a.g.e.; 56-58.

¹⁵⁷ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Tanzimat Döneminde İstanbul'da Darülfünûn Kurma Teşebbüsleri" 150. *Yılında Tanzimat*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1992; 399-401, dipnot 8'den naklen, 14 zilkade 1262/3 Kasım 1846 tarihli Meclis-i Maarif-i Umumiye layihası, BA. İrade-Dahiliye 6634.

¹⁵⁸ a.g.m.; 401, dipnot 10'dan naklen, Takvim-i Vekayi, nr.306, 10 Zilkade 1262; 1.

¹⁵⁹ Enver Dölen, "Darülfünun" TCTA, 2.c.; 476.

¹⁶⁰ Takvim-i Vekayi, nr.693, 8 Zilkade 1279; 3-4.

yeniden faaliyete geçmiştir. Adı geçen nizamnamede 119. maddede bir kütüphane kurulması öngörülmektedir. Buna göre; kütüphane müdürü, Darülfünûn nâzırının inhası ve Maarif Nezareti'nin kararı üzerine tayin edilecek ve aylık 2500 kuruş maaş verilecektir. Kütüphaneye ayrılan bütçe yıllık 5000 kuruştur (Madde 121). Sağlama yolları bağış ve mübadele olarak tesbit edilmiştir (Madde 122). Ancak, satın alma yoluyla da kitap sağlandığı, belgelerden anlaşılmaktadır.¹⁶¹ Kütüphanenin hoca ve öğrenciler için hergün, dışarıdan başvuracaklar için de belli zamanlarda açık olacağı nizamnamenin 123. maddesinde hükme bağlanmıştır.

Darülfünûn tarihi incelenirken, öğretimin çeşitli tarihlerde kesintiye uğradığı görülmektedir. 1874 yılından sonra, Galatasaray Mekteb-i Sultanî'si bünyesinde faaliyet gösterdiği bilinmekteyse de bu dönemde Darülfünûn için yeni bir kütüphane tesisine dair henüz bir bilgi bulunamamıştır. 1900 yılında hazırlanan bir nizamname ile Darülfünûn yeniden açılmıştır. Cağaloğlu'nda, Mekteb-i Mülkiye ile aynı binada öğretime geçen Darülfünûn'un, bu okul ile bir yönetimleri olduğu ve Mülkiye'nin kütüphanesinin de ortak kullanıldığı anlaşılmaktadır.¹⁶² Daha sonraki yıllarda, Darülfünûn'da bir kütüphane kurulması için bazı girişimler olmuştur. Zeynep Hanım konağında 1903 tarihinde öğretime başlayan Darü'l-Hayr-i Âli, 1909 yılında kapatılmıştır.¹⁶³ Okulun lağv edilmesinden sonra, tahsisatı Darülfünûn'a aktarılmıştır. 260534 kuruşun, binanın tamirine, kütüphaneye ve gerekli olan eğitim araçlarının alınmasına tahsisi kararlaştırılmıştır.¹⁶⁴ Ayrıca bu tarihlerde, kütüphaneye kitap bağışları da yapılmıştır.¹⁶⁵

2. 3. Yabancı Okul Kütüphaneleri

Osmanlı İmparatorluğu'nda önceleri gayr-i müslim okulları olarak kurulan ve daha sonra yabancı devletlerin himayesinde veya doğrudan doğruya

---

¹⁶¹ BA.BEO Maarif -Giden 395/9-6 nr.42 (1286 yılının Ramazan ayında satın alınan Fransızca kitaplar hakkındadır. Bu kitapların defter halinde listesinin Mekteb-i Sultanî müdürü mösyö Salo, (?) tarafından hazırlanması ve arzı hakkında bkz. BA. Ayniyat Defteri, Maarif 1068 evrek nr.38, BEO Maarif-Gelen 390/9-1, BA. İrade-Hariciye 14129.)

¹⁶² *Takvim-i Vekayi* nr.488, 14 Rebiülevvel 1328; 2.

¹⁶³ Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış*; 8f

¹⁶⁴ *Takvim-i Vekayi*, nr. 354, 27 Ramazan 1327; 3.

¹⁶⁵ *Takvim-i Vekayi*, nr.304, 1 Şaban 1327; 2, nr.488, 14 Rebiülevvel 1328; 2.

yabancı devletlerin kurdukları okulları, genel olarak yabancı okullar başlığı altında ele almak mümkündür. Bu okulların kuruluşu, azınlıklara sağlanan din, dil ve buna bağlı olarak tanınan eğitim haklarına bağlıdır. Gayr-i müslim okullarının Osmanlı İmparatorluğu içindeki tarihini 1583'de İstanbul'a gelen Cizvitlerin, Lâtinlere din eğitimi vermek için açtıkları okullarla başlatmak mümkündür.¹⁶⁶Değişik cemaatlerin kurdukları bu okullar zamanla artarak, özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra, sadece İstanbul'da değil, bütün İmparatorluk toprakları üzerinde yaygınlık kazanmıştır. Tanzimat ve Islahat Fermanlarında yabancı okullar hakkında açık hükümler bulunmadığından, bu okulların örgütlenmeleri, 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne kadar denetimsiz şekilde sürmüştür. Nizamnamenin 1, 3, 18, 33, 42, 53, 68 ve 129. maddelerinde yabancı okullara ilişkin hükümler bulunmaktadır. Bu tarihten sonra da yabancı okulların denetimi konusunda çalışmalar yapılmış, ancak Cumhuriyet dönemine kadar bu okulların faaliyetleri tam olarak Osmanlı Devleti'nin kontrolü altında olmamıştır. İmparatorluğun parçalanma tehlikesinin yaşandığı son dönemlerde ise yabancı okulların asıl faaliyetleri, misyonerlik yanında Osmanlı Devleti içinde bulunan azınlıkların siyasî nüfuz ve hak elde etmeleri yönünde olmuştur.

1868 tarihli Gümrük Nizamnamesi'nin 6, 10 ve 11. maddeleri, gayr-i müslim okullarda okutulmak üzere Avrupa'dan gelen kitapların gümrük vergisinden muafiyetine ilişkindir. Bu muafiyet hiç şüphesiz ki Osmanlı ülkesine gelen kitapların sayı bakımından artışına yol açmıştır. Ancak, devletin siyasî ve dinî menfaatlerine zarar verici yayınların girişi de söz konusu olduğunda, bazı denetlemelere gidilmiştir. 1895 yılında yapılan bir duyuru ile kitapların kontrol edileceğinin bildirilmesi, ilgili ülkelerin durumu protesto etmelerine yol açmıştır.¹⁶⁷

Çeşitli kademelerde ve özellikle eğitim veren bu okulların önemli olanlarında kütüphaneler kurulmuştur. İstanbul'da kurulan en eski Rum okulu Fener Rum Mektebi'dir. XVI. yüzyılda en parlak dönemini yaşamış, XIX. yüzyılda Türkiye'deki Rumların kültür merkezi olmuştur. Bu okul, ilk ve orta dereceli eğitimin yanında öğretmen yetiştiren bir meslek okulu niteliğini de

---

¹⁶⁶İknur Polat Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Ankara, 1990; 4-6.

¹⁶⁷ a.g.e.; 7.

taşıymaktaydı.¹⁶⁸ Okulun kütüphanesi hakkında ayrıntılı bilgiler mevcut değildir. 1890 yılında Patrikhane kütüphanesinden bazı kitapların bu okul kütüphanesine verildiği bilinmektedir.¹⁶⁹ 1844'de Heybeliada'da kurulan Aya Triados manastırı ve ruhban okulunda da bir kütüphane vardır. Okulun açılışından sonra patrikhane kütüphanesindeki teoloji konulu yazma eserler bu kütüphaneye nakledilmiş, kütüphane satın alma ve bağış yollarıyla zenginleştirilmiştir.¹⁷⁰

İstanbul'da 1863 yılında kurulan Robert Kolej ve 1871 yılında kurulan Amerikan Kız Koleji'nin kütüphaneleri vardı. Osmanlı İmparatorluğu'nda 1845 yılında 7 Amerikan misyoner okulu ve 135 öğrencisi varken, bu sayı 1910 yılında 430 okul ve 23. 474 öğrenciye ulaşmıştır.¹⁷¹ Ancak bu okulların kütüphaneleri hakkında ayrıntılı bilgiler mevcut değildir.

Ankara'da protestan cemiyetince mabed ve okul olarak kullanılacak binaya 1911'de Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. maddesine dayanılarak ruhsat verilmiştir. Bu binada bir de kütüphane vardır.¹⁷²

Sofya Darülfünunu hocalarından Jozef Kavaçof(?)'un vefatından sonra servetini adı geçen darülfünuna, kitaplarını da Selânik Bulgar Mektebi veya İstanbul Bulgar Rahib Mektebi'ne bağışladığı bir gazete haberinden öğrenilmektedir.¹⁷³

XIX. Yüzyılda eğitim alanında yapılan yeniden düzenleme çalışmaları neticesinde, amacı, Osmanlı İmparatorluğu'nun ihtiyaç duyduğu eğitilmiş insan gücünü yetiştirmeye yönelik okullar kurulduğu, bu okullarda da kütüphanelere önem verildiği anlaşılmaktadır. Kurulan kütüphanelerden bazıları, içinde yer aldıkları okulların çeşitli sebeplerle devam etmemesine bağlı olarak uzun ömürlü olmamışlarsa da bazıları, varlıklarını bugüne kadar sürdürmüşlerdir.

---

168 a.g.e.; 177-178.

169 *Thriskevtiki ke İthiki Enkiklopedia* c.9 Atina, 1966; 845-847. (Tercümede yardımlarından dolayı Sayın Meri Özayas'a teşekkür ederim.)

170 a.g.e.; 849.

171 Uygur Kocabaşoğlu, "Amerikan okulları" *TCTA* 2.c. İstanbul: İletişim Yay., 1985; 496-497.

172 *Takvim-i Vekayi* nr. 862, 4 Receb 1329/1 Temmuz 1911; 2-3.

173 *Tarik*, 17-4630, 9 Receb 1316 / 24 Teşrin-i sani 1898; 2.

Tanzimat öncesinde ve sonrasında eğitim konusuna önem verilmiş, batı örneklî okullar kurulmuştur. Bu okullarla birlikte kurulan kütüphaneler, Osmanlının klâsik eğitim kurumları olan medreselerde kurulan kütüphanelerden farklıdır. Herşeyden önce bu kütüphaneler vakıf yoluyla kurulmamış, kitap temini, satın alma ve bağış yoluyla yapılmış ve okul bütçelerinde kitap satın alımı, personel giderleri ve bakım-onarım masrafları için tahsisat ayrılmıştır. Kütüphane koleksiyonlarındaki değişim ise, yabancı dilde, özellikle fransızca kitapların artışı şeklinde görülmektedir.

3. Resmî Daire Kütüphaneleri

Tanzimat'tan önce örneğine rastlanmayan yeni bir tür olarak ortaya çıkan ve resmî daire kütüphaneleri başlığı altında toplanabilecek bu kütüphaneler, devlet yapısında görülen yeniden yapılanma faaliyetlerinin bir sonucu olarak ve mevcut kurumların bilgi ihtiyacını karşılama amacıyla kurulmuştur.

Bu kütüphanelerin kuruluşunda ileri görüşlü devlet adamlarının etkisi vardır. Resmî daire personelinin hem çalışmaları sırasında başvurabilecekleri eserlerin okuyuculara sunulması hem de boş zamanlarını faydalı biçimde değerlendirmeleri amaçlanmıştır. Kütüphanelerin yararlandırma, sağlama politikaları, kurumların özelliklerine göre değişmektedir. Koleksiyonlarda türkçe kitaplar yanında, arapça ve batı dillerinde yazılmış kitaplar bulunmaktadır.

3. 1. Meclis-i Mebusan Kütüphanesi

1876 yılında çalışmalarına başlayan ilk Osmanlı Meclisi'nin bir kütüphanesinin olduğu bilinmekteyse de bu konuyu ayrıntılarıyla ortaya koyabilecek belgeler henüz bulunamamıştır. II. Meşrutiyet zamanında, Meclis çalışmalarının yapıldığı adliye sarayında bir kütüphane kurulmuştur. Meclis'in daha sonra Çırağan Sarayı'na taşınmasına bağlı olarak, bu kütüphane de yangınla birlikte ortadan kalkmıştır.¹⁷⁴

---

¹⁷⁴ Jale Baysal, *Resmî Daire Kütüphaneleri ve Dokümantasyon Merkezleri*, İstanbul, Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu, 1972; 45.

Meclis-i Mebusan kütüphanesi hakkındaki bilgilerimiz, Bağdat mebusu Sason Efendi tarafından hazırlanmış 1333 tarihli 15 sayfalık matbu' rapor ve buna ekli, daha önceki bir tarihte divân-ı riyasete sunulmuş "nizamname-i dahilî" ye dayanmaktadır. Kütüphane, öncelikle meclis üyelerinin ihtiyaçları düşünülerek kurulmuştur. Nizamnamesinde, yönetimi hakkında ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır.

Nizamname-i dahilî, 14 Teşrin-i sâni 1333/14 Kasım 1917 tarihinde kabul edilmiştir. Buna göre; kütüphanenin çalışma gün ve saatleri meclisin faaliyette olduğu zamanlara göre belirlenmiştir. Kütüphane öncelikle âyân ve mebusan meclisi üyelerine açıktır. İzin almak şartıyla, meclisin toplanmadığı zamanlarda şurayı devlet âzâlarına, hâkimlere, yüksek rütbeli memurlara (rüesâ-i memurîn) ve makâtib-i âliye muallimlerine açıktır. Ödünç verme yoluyla yararlandırma hizmeti sadece sadece meclis üyelerine mahsustur. Bir defada en çok 5 kitap, 1 ay süre ile ödünç verilir, danışma kaynakları ödünç verilmez. Nizamnamede, meclis üyelerinin istedikleri kitapların, kütüphane encümeninin onayından sonra satın alınabileceğide bildirilmiştir. 9 maddeden oluşan bu nizamname, okuyucuların kütüphaneden nasıl faydalanabileceğini de açıklamaktadır.

Rapor ise, 28 maddedir. 2277 cilt kitaptan oluşan kütüphanenin (bunların 1323'ü arap harfli, kalanı çeşitli dillerde yazılmıştır) nasıl düzenleneceği, raporun giriş kısmındaki "talimat ve lâyiha ihzarı" başlığı altında kısaca bildirilmiştir. Buna göre kitaplar, ayniyat defterine kaydedilecek, yazar kataloğu ve konu listeleri hazırlanacaktır. Raporun 6. maddesinde kart kataloğun hazırlanışı hakkında bilgi verilmektedir:

"Huruf-ı heca tertibiyle tutulacak kayıt, fiş üzerine usûl-i âtiye dairesinde tanzim olunur.

a) Herbir eser için 7. 5 X 12. 5 santimetre ebâdında ihzar olunacak kartlardan birine ve kifayet etmediği takdirde yukarı sağ köşeye müteselsilen sıra numarası vaz'ıyla kâfi miktarda kart ilâvesiyle her bir eser için bir fiş yapılır.

b) Kartın yalnızca bir yüzüne yazılır.

c) Muhtelif ünvanı hâvi müteaddid eserlerden müteşekkil mecmualar ve emsali için, umumuna mahsus bir esas fiş tanzim olunacağı gibi, aksamı için birer talî fiş yapılır.

d) Esas fişlerde izahât-ı tam verileceği gibi, talî fişlerde de esas fişlere müracaat işaretiyle muhtasaran kayıt icra olunur. ”

Daha sonraki maddelerde fişlerin nasıl yazılacağı ayrıntılı biçimde ve örneklerle anlatılmış, fişlerin yerleştirilmesinde katalog dolaplarının kullanılacağı bildirilmiştir. Kitapların üzerine ve fişlerin sağ üst köşesine yazılacak yer numarası; konuya göre listeleri hazırlamak için belirlenmiş “sınıf” ve “kısım”ların harf notasyonları ile kitabın sıra numarasından oluşmuştur.¹⁷⁵

Raporun bu bölümünün, kataloglama tarihimiz konusunda bugüne kadar yapılan çalışmalara; ilk fiş katalogun kullanılışı konusunda ileri sürülen görüşlere¹⁷⁶ yeni bir bakış açısı getireceği kanaatindeyim. Kütüphane raporunun diğer maddelerinde, kütüphane işlemlerinin nasıl yapılacağı, esasları ve uyulacak kurallar açıklanmıştır. Kitapların sınıflandırılması 10 ana başlık ve bunların altında yer alan alt başlıklara göre yapılmıştır.¹⁷⁷

3. 2. Bâbîâli Kütüphanesi

Sadrazamın resmî makamı olan Paşakapısı, I. Abdülhamid devrinden itibaren Bâbîâli olarak adlandırılmıştır. XIX. yüzyıldan itibaren, Osmanlı

¹⁷⁵ BA. BEO 336 996.

¹⁷⁶ Hasan S. Keseroğlu'nun "Türkiye'de Katalog ve Kataloglamanın Tarihçesi" isimli *Kütüphanecilik Dergisi* sayı 1, 1987; 163-178'de yayınlanmış makalesinde, Muzaffer Gözman ve Hasan Duman'ın Türkiye'de ilk fiş katalog uygulamasının Bayezid Devlet Kütüphanesi'nde gerçekleştirildiğini ileri süren görüşleri incelenmiş, doğru olmadıkları; "ilk fiş katalog 1925 yılından başlayarak İstanbul Üniversitesi Kitaplığı'nda uygulama alanına girer" cümlesiyle (s.174) ifade edilmiştir. Ayrıca Meclis-i Mebusan kütüphanesi için hazırlanmış olan bu raporun, kataloglama kuralları konusunda verdiği ayrıntılı bilgiler, her ne kadar tek kütüphaneye yönelik de olsa, aynı konuda öncü sayılabilen Celal Esad Arseven'in *Notlar ve Kütüphanelere Dair Usûl-i Tasnif* (1924) ve Paul Guyaş'tan tercüme edilmiş, *Halk Kütüphanelerinin Suret-i Tesisi ve Usûl-i İdaresi* (1925) kitaplarından önce basılmış olması itibarıyla da önemlidir sanıyorum.

¹⁷⁷ 1925 Yılında basılan *Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi Fihristi*'nin önsözünde, kütüphane müdürü Nebil Bey, önce, o tarihte Avrupa ve Amerika kütüphanelerinde kullanılan sınıflandırma sistemleri hakkında açıklamalar yapmıştır. Daha sonra Büyük Millet Meclisi Kütüphanesinin "hususî kütüphaneler" sınıfına girmesi sebebiyle, önceden belirlenmiş ve kendi koleksiyonu için hazırlanmış bir sınıflandırma sistemini kullanıldığını belirtilerek, "kütüphanecilikte muallim-i evvelim" sıfatıyla andığı Sason Efendi'ye teşekkür etmiştir.

Devleti'nin iç ve dış yönetim merkezi olan Bâbîâli, tek başına Osmanlı Hükümetini ifade eden bir tâbir olmuştur.¹⁷⁸

Sadrazam Ahmed Cevad Paşa, memurların boş zamanlarında kitap okumalarını sağlamak üzere, Bâbîâli'de bir kütüphane inşasına karar vermiştir.¹⁷⁹ Kütüphanenin kuruluşu, kolleksiyonu oluşturma çalışmalarıyla başlanmıştır. 21 Cemaziülevvel 1310/11 Aralık 1892 tarihli belge, kütüphaneye bu aşamada, hangi yolla kitap sağlanacağını göstermektedir:

“ba'dema Maarif Nezaret-i celilesinden istihsâl-i ruhsat ile tab' ve neşr oluncak kütüb ve resâilden birer nüshasının mabeyn-i hümayûn cenâb-ı mülûkâne cânib-i eşrefine arzı ve diğer bir nüshanın dahi Bâbîâli'de tesis olunacak kütüphaneye vaz'ı telâkki olunan emr ü ferman-ı hümayûn hazret-i hilâfet penahi iktiza-i hikmet ihtivasından olmasına mebnî keyfiyet encümen-i teftiş ve muayenece bi't-tedkik tab'ına ruhsat verilen kütüb ve resâilden geçen teşrin-i evvel zarfında tab' olunanların esamiini hâvi pusula cânib-i nezaretten bi't-tezkere irsal ve birer nüshası dahi tesyir ve ^{yollanma} îsâl kılınmasıyla Bâbîâli kütüphanesine aid mikdarı alıkonularak...”¹⁸⁰

Yayınlanan kitaplardan bir nüshasının resmî yollarla kütüphaneye kazandırılması veya bir çeşit derleme kanunu çalışmaları, daha önce de yapılmıştır. Bâb-ı seraskerî tercüme odası kütüphanesi¹⁸¹ ve Bayezid Kütübhane-i umumîsi¹⁸² için, önceki tarihlerde alınan kararların uygulanışı konusunda bilgi sahibi olmadığımız halde, elimizdeki belgeler, Bâbîâli kütüphanesinde bu kararın uygulandığını göstermektedir. 26 Cemaziülevvel 1312/26 Kasım 1894 tarihli belgede¹⁸³, 1309 senesi Ağustos-Şubat ayları ile 1310 Mart-Temmuz aylarında ve 3 Receb 1312/31 Aralık 1894 tarihli

¹⁷⁸ Mehmet İpşirli, "Bâbîâli" *TDVİA*, 4.c. İstanbul:Türkiye Diyanet Vakfı, 1991; 378.

¹⁷⁹ Abdülkadir Özcan, "Cevad Paşa" *TDVİA*, 7.c.İstanbul:Türkiye Diyanet Vakfı, 1993; 430.

¹⁸⁰ BA. YA.Hus. 267/88.

¹⁸¹ BA. İrade-Dahiliye 18 873.

¹⁸² BA. İrade-Dahiliye 69 315, Ayniyat Defteri 1421.

¹⁸³ BA. YA Hus. 316/88.

belgede¹⁸⁴, 1310 senesinin Ağustos-Eylül aylarında basılmış ve bir nüshası Bâbîâli kütüphanesi için ayrılmış kitapların listesi vardır.

Kütüphane binası için, Bâbîâli'de, Nallı Mescid'in arkasında yapılan bina, önce ahşap olarak planlanmış ve keşif bedeli 56.598 kuruş olarak hesaplanmıştır. Ancak, yangına karşı dayanıklı olması için, binanın demir kullanılarak, kâğır olarak inşası yönünde karar değiştirilmiştir. Bu değişiklik, inşaat masraflarını yaklaşık iki katına çıkarmışsa da, güvenliğin ön plâna alınması sebebiyle kabul edilmiştir.¹⁸⁵ İnşaat, 1312/1895 senesinde tamamlanmıştır. Binanın cephesine yerleştirilmek üzere Muhtar Efendi ve Said Bey tarafından hazırlanmış üç kıt'a, içlerinden birinin seçilmesi için padişaha arz edilmiştir.¹⁸⁶

Kütüphane 1895 yılında törenle açılmıştır. Törene sadrazam, dahiliye ve hariciye nâzırları ve diğer devlet erkânı katılmıştır.¹⁸⁷ Kütüphanenin açılışından duyulan memnuniyet, basında yer alan haberlerden anlaşılmaktadır.¹⁸⁸

Bâbîâli kütüphanesi bir kaynağa göre; jurnal üzerine açılmadan, kapatılmıştır.¹⁸⁹ Ancak, yukarıda zikredilen belgelerin ışığında, kütüphanenin açıldığı fakat daha sonra -kolleksiyonunda bulunan resmî yazışmalara ait evrakın bulunmasından da görüleceği gibi- arşiv fonksiyonunda kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Divân toplantılarının önemini kaybetmesinden sonra, resmî evrakın bir kısmı Sultanahmet'te Saray-1 Atik denilen mahzene, bir kısmı da Bâbîâli'ye yakın Tomruk Dairesi'ne taşınmıştır.¹⁹⁰ Kütüphanenin tamamlanmasından önce, 1311/1894 tarihinde, Saray-1 Atik'te bulunan bazı vesikaların bu kütüphaneye

---

184 BA. YA Hus. 316/10.

185 BA. YA Hus. 279/105.

186 BA. YA Hus. 307/23.

187 Atilla Çetin, "II. Abdülhamid Devrinde Kütüphanelere Dair Yayınlanmamış Birkaç Belge" *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, Ord. Prof. Dr. Ahmed Zeki Velidî Togan Özel Sayısı sayı 13; 282'den naklen BA. Yıldız Perakende evrakı nr.1104, Maarif 15 Şaban 1312.

188 *Malumat*, nr.1 sayı 17, 28 Zilkade 1312; 17.

189 İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, 10. fasikül, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1949; 1533.

190 Necati Aktaş, Yusuf Halaçoğlu, "Başbakanlık Osmanlı Arşivi" *TDVİA* 5.c. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992; 122.

nakledilmesi düşünölmüştür.¹⁹¹ Daha sonra bu evrakın tasnif işleriyle görevlendirilmek üzere siyakat, divanî, celî divanî ve talik yazılarını okuyabilecek, arapça bilgisi olan elemanlar aranmış, şartlara uygun 10 kişinin aylık 300 kuruş maaşla görevlendirileceği bildirilmiştir.¹⁹² Kütüphanede yapılmakta olan tasnif işleriyle görevli heyetin ücretlerinin 1332/1913-1914'de Maarif Nezareti bütçesinden Daire-i Sadaret bütçesine aktarılması istenmiştir.¹⁹³ Ancak, bu işlem gerçekleşmemiş olmalı ki 1336/1917-1918'de, Maarif Nezareti, yeniden kütüphaneler bütçesinde yeterli ödenek bulunmadığı gerekçesiyle, memurların görevlerine son verilmesi hususunu sadaret makamına arz etmiştir. Sadaret, "Bâbîâli kütüphanesi tasnif-i evrak memurlarının hizmetlerine nihayet verilmesinin câiz olmadığı" şeklinde görüşünü bildirmiş ve gerekli kaynağın sağlanmasıyla çalışmalara devam edilmiştir.¹⁹⁴ Aynı yıl, tasnif çalışmalarının hızlı ve doğru olarak yapılması için Medresetü'l-Hattatîn hocalarından Hâşim Bey, 1500 kuruş ücretle görevlendirilmiştir.¹⁹⁵

Öyle anlaşılıyor ki kütüphane olarak yaptırılan bu bina, daha sonra arşiv deposu olarak kullanılmıştır. Kütüphanedeki kitaplar daha sonra, Tarih-i Osmanî Encümeni kütüphanesine devredilmiştir. Bu işlemin ne zaman yapıldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, Encümen kütüphanesinin mevcuduna ve sağlama yollarına ilişkin bilgilerin bulunduğu 28 Cemaziülevvel 1337/ 31 Mart 1919 tarihli belgeden, nakil işleminin bu tarihten önce gerçekleşmiş olduğu sonucuna varılabilir.¹⁹⁶

3. 3. Tarih-i Osmanî Encümeni Kütüphanesi

XX. Yüzyıl başında, tarih yazıcılığına daha farklı bir bakış açısıyla yaklaşıldığı görölmektedir. Vakanüvis tarihlerinden daha farklı, ayrıntılı, objektif ve konuyla ilgili malzemenin ilmî usullerle değerlendirilmesiyle mükemmel bir Osmanlı tarihi yazılması fikri, sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın da teklifiyle, Tarih-i Osmanî Encümeni'nin kuruluşunu hazırlamıştır.

---

¹⁹¹BA. YA Hus. 278/9.

¹⁹² *Takvim-i Vekayi* nr.590, 21 Receb 1328/15 Temmuz 1326; 3.

¹⁹³ BA. BEO 398, 9/9, 336 909.

¹⁹⁴ BA. BEO 398, 9/9, 321 199.

¹⁹⁵ BA. BEO 398, 9/9, 338 805.

¹⁹⁶ BA.DUİT 15/3,1.

Tarih-i Osmanî Encümeni, 14 Zilkade 1327/ 27 Kasım 1909 tarihinde kurulmuştur. Amacını gerçekleştirebilmek için kütüphaneye önem verildiği, talimatnamesinden anlaşılmaktadır. Bu talimatnamenin teşkilat kısmındaki 8. madde, encümenin bir kütüphanesi olacağına, toplantı günleri dışında hergün hizmet vereceğine ve personelin 1 kütüphane memuru ile 2 kâtipten oluşacağına ilişkindir

Kütüphaneye yayın sağlama yolları, satın alma ve bağış olarak belirlenmiş, koleksiyon sadece kitap ve süreli yayınlarla sınırlı tutulmayıp, her türlü vesikanın da koleksiyonda yer alacağı belirtilmiştir. Yararlandırma, kütüphanenin açık olduğu günlerde ve daimî üyeler için, ödünç vermeyi de içine alacak şekilde planlanmıştır. (9. Madde) Ancak, yazma ve nadir eserlerin kütüphane dışına çıkarılması yasaklanmıştır (31. Madde).

Kütüphane memurunun, encümenin daimî âzâlarından olması, ancak bu görevi kabul eden üye bulunamaz ise dışarıdan bir kişinin encümenin onayından sonra bu iş ile görevlendirileceği bildirilmiştir (29. Madde). Kütüphanede bulunan malzemenin defterini tutmak, başvuranlara hizmet etmek ve kütüphaneye ilişkin yazışmaları yapmakla görevlendirilen kütüphane memuruna (16. Madde) bu hizmeti karşılığında 2000 kuruş aylık tahsis edilmiştir. Kütüphanede görevli iki kâtime ise 1000 ve 600 kuruş aylık verilmesi kararlaştırılmıştır (19. Madde).¹⁹⁷

Kuruluşundan on yıl sonra, Maarif-i Umumiye Nezareti'nin 24 Mart 1335/ 24 Mart 1919 tarih ve 404/252216 numaralı tezkeresi ile Bayezid Umumî Kütüphanesi'ne nakli ve kütüphane memurunun maaşının nisandan itibaren kesilerek, Bayezid kütüphanesi personel tahsisatına ekleneceği bildirilmiştir. Bu tebligat üzerine Encümen reisi Abdurrahman Şeref, 28 Cemaziülahir 1337/ 31 Mart 1335/31 Mart 1919 tarihli yazısında, kütüphanede bulunan kitapların bağış ve encümenin yayın faaliyetleri neticesinde sağlanan gelire satın alınmış ve bir kısmının da Bâb-ı âli kütüphanesinden devir suretiyle sağlandığını belirterek, encümenin varlığı devam ettikçe, koleksiyonun da hiçbir yere verilmemesi gerektiği fikrini savunmuştur. Aynı yazıda, kütüphane

---

¹⁹⁷ "Tarih-i Osmanî Encümeni Hakkında Talimat Sureti " *TOEM* cüz.1, 1 Nisan 1329. İstanbul,1327; 4-7.

mevcudunun fazla olmamasına rağmen, memuruna verilen aylık 2000 kuruşun çok görülebileceği, ancak memurun, encümenin yazışmalarıyla da görevli olduğu belirtilmiştir. Bu konunun, padişah tarafından tasdik edilen encümen nizamnamesinin 16. ve 19. maddelerinde de açıkça yazılı olduğu bildirilmiştir.¹⁹⁸

Maarif Nâzırı Ali Kemal Bey'in imzasını taşıyan 8 Nisan 1335/8 Nisan 1919 tarihli yazı ise, konunun bir başka boyut taşıdığını göstermektedir. Bu vesika, asıl amacın encümen kütüphanesini kapatmak veya âtil hale getirmek olmadığını, o tarihte Maarif Nezareti'ne bağlı bir başka kütüphanede; Bayezid Umumî kütüphanesinde bulunan "altmışbin cilt kitabın kütüphane müstahdeminin kıtlığından nâşi tasnif ve tertib edilemeyerek yığın halinde kaldığı" problemini çözmek için alınmış bin karar olduğunu göstermektedir. Bayezid Kütüphane-i Umumîsi'ne yeni personel istihdamı yerine niçin böyle bir yol takib edildiği hususuna da şöyle açıklık getirilmiştir:

"mezkûr kütüb-i nefisenin tasnif ve tertibi mevcud iki hâfız-ı kütübün maaşlarına zamaim icrasına ve mevcuda ilâveten daha bir hâfız-ı kütübün alınmasına vâbeste bulunmuş olub halbuki nezaret-i âcizi bûdcesinde bu cihete karşılık bulunamamış olmasına ve kütübhane-i umumînin bu halde devamı nezd-i sami-i cenâb-ı sadaretpenahilerinde rehn-i cevâz olamayacağı tabii bulunmasına..."¹⁹⁹

Vesikanın sonunda, encümen hâfız-ı kütübünün maaşının "kütübhane-i umumînin ıslahı" ve oradaki kitapların tasnifi için harcanması, encümenin kütüphanesinin ise, ya Darülfünûn Edebiyat Fakültesi, Tarih Şubesi kütüphanesine nakli veya encümen kâtabinin görevlendirilmesiyle, yerinde bırakılması teklif edilmiştir.

Bunun üzerine sadrazam Damad Ferid'in ve diğer nâzırların imzalarıyla 20 Nisan 1355/20 Nisan 1919 tarihinde "mezkûr kütübhane memuriyetinin lağvıyla maaşının kütübhane-i umumînin ıslahı hususuna sarfı ve encümendeki

¹⁹⁸ BA. DUİT 15/3, 1.

¹⁹⁹ BA. DUİT 15/3, 2.

cüz'i kitabların da encümen kâtibi marifetiyle muhafaza ettirilmesi" uygun görülmüştür.²⁰⁰ Encümen talimatnamesinin 19. maddesi ise 21 Receb 1335/21 Nisan 1919 tarihinde "encümen kâtibine kütüphane memuriyeti vazifesini de ifâ etmek şartıyla 1000 ve hademesine 200 kuruş maaş i'tâ olunur" şeklinde değiştirilmiştir.²⁰¹

Tarih-i Osmanî Encümeni, 1932 yılında fesh edildiğinde, kütüphane mevcudu 3000 cilde yakındı. Bu kolleksiyon 1931 yılında kurulan Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'ne devredilmiştir.²⁰²

Devlet teşkilâtının verimli çalışması ve bu teşkilât içinde yer alan memurların ihtiyaçları için kurulmuş resmî daire kütüphaneleri, yönetimleri açısından bağımsız olmadıkları için, dönemin bürokratik karmaşalarından etkilenmişlerdir. Bu etkileri, kütüphane amacıyla kurulup, arşiv olarak da hizmet vermesi ve kütüphanede görevli personelin başka birimlere nakledilmesi şeklinde görmekteyiz. Bununla beraber, kart kataloğun kullanılması, modern mimariye uygun kütüphane binalarının inşası gibi öncü hareketler, önemli girişim veya uygulamalar halinde resmî daire kütüphanelerinde görülmüştür.

4. Cemiyet Kütüphaneleri

Bir amaca hizmet etmek için örgütlenme isteği ile ortaya çıkan tüzel kişilik kavramı, Osmanlı İmparatorluğu'nda önceleri tarikatlar, esnaf birlikleri ve vakıflar şeklinde kendini göstermiştir.²⁰³ Osmanlı İmparatorluğu'nda dernek türünden tüzel kişiliğin ilk kanunî dayanağı olan Cemiyetler Kanunu 1909 yılında çıkarılmışsa da bu tarihten önce ve sonra pek çok dernek kurulmuş ve faaliyet göstermiştir.

Batıda XVII. yüzyıldan itibaren kurulan bilim dernekleri, modern bilimin doğuşu, yaygınlaşması ve bilim adamları arasındaki bilgi alış-verişinin

---

200 BA. DUİT 15/3, 3.

201 BA. DUİT 15/3, 4.

202 Uluğ İğdemir, *Yılların İçinden; Makaleler, Anılar, İncelemeler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1976; 206.

203 Hüseyin Hatemi "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Derneklerin Gelişimi" *TCTA* 1.c.; 198.

sağlanmasında önemli rol oynamıştır.²⁰⁴ Osmanlı İmparatorluğu'nda bilim ve meslek dernekleri, batı biliminin temel kabul edilip, aktarılmasının gereğine inanıldığı ve buna bağlı olarak, batıda örnekleri görülen bilim kurumlarının benzerlerini Osmanlı İmparatorluğu'nda kurmak isteyen görüşün hâkim olduğu dönemde, XIX. yüzyılda ortaya çıkmıştır.

Konu, kütüphane tarihimiz açısından ele alındığında, Tanzimat sonrasında yeni bir kütüphane türünü ortaya çıkarması açısından önemlidir. Cemiyet kütüphaneleri olarak adlandırılabilir bu kütüphaneler, geleneksel yolla kurulmuş kütüphanelerden, amaç, yönetim ve kolleksiyon açısından farklıdır. Kütüphanelerin kuruluş amacının temelinde, değişen bilim ve dünya görüşü vardır. Yabancı cemiyet kütüphanelerinde ise, başlangıçta, kendi kültür varlıklarını sürdürme ve geliştirme amacı hâkimdir. Yabancı dilde kitap ve dergilerin kütüphane kolleksiyonlarında önemli bir yer tutması, batı bilim anlayışının benimsenmek istenişinin açık bir ifadesidir. Bu durum, özellikle fen ve teknik konularda yapılacak araştırmalarda artık Osmanlıca, Farsça ve Arapça yazılmış kitapların yetmediği, Avrupa dillerinde basılmış kitapların da okunması gerektiğini göstermesi açısından ele alınmıştır.²⁰⁵ Ayrıca, cemiyet kütüphanelerinden birine, üst düzey yöneticilerinin yaptığı kitap bağışları arasında az sayıda yerli ve doğu klasiği bulunup, Bacon, Shakespeare, Motesquieu, Adam Smith gibi yabancı yazar ve düşünürlerin kitaplarının bulunması, toplumun aydın kesiminde oluşan yeni düşünce akımlarının gelişimini göstermede veri olarak kullanılmıştır.²⁰⁶

1908 yılında İstanbul'da kurulan Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti'nin kuruluş amaçlarından birisi de mühendislik ve mimarlığa ait inceleme ve bilimsel araştırmalar yapmaktır. İlk idare meclisinde, Nafia Nezareti mühendislerinden ve Hendese-i Mülkiye Mektebi muallimlerinden Mehmed Refik (Fenmen), kütüphane memuru göreviyle yer almıştır. Cemiyetin kuruluş amaçları ve ihdas edilmiş kütüphane memuru kadrosu, cemiyetin bir

²⁰⁴ Ekmeleddin İhsanoğlu "Modernleşme Süreci İçinde Osmanlı Devletinde İlmî ve Meslekî Cemiyetleşme Hareketlerine Genel Bir Bakış" *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri; 1. Millî Türk Bilim Tarihi Sempozyumu 3-5 Nisan 1987*. İstanbul, IRCICA, 1987; 1.

²⁰⁵ Meral Alpay, *Harf Devriminin Kütüphanelerde Yansıması*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi, 1976; 68.

²⁰⁶ Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985; 33.

kütüphanesi olduğunu göstermekteyse de kütüphane hakkında ayrıntılı bilgi bulunamamıştır.²⁰⁷

1911'de İstanbul'da Nüzhet Sabit tarafından kurulan Teavün-i İctimaî Cemiyeti'nin de²⁰⁸ dernek üyelerine ücretsiz hizmet veren, koleksiyonunda 1000 kadar yerli-yabancı kitap, gazete ve 30 kadar süreli yayın bulunan bir kütüphanesinin bulunduğu bilinmektedir.²⁰⁹ Bunlardan başka, 1861 yılında kurulan Rum Cemiyet-i Edebiyesi'nin de daha sonraki yıllarda gelişen ve 50.000 cilde ulaşan bir kütüphanesi vardır.²¹⁰

4. 1. Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye Kütüphanesi

Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye ve faaliyetleri, bugüne kadar, konusu kütüphane tarihi, bilim tarihi veya kültür tarihi olan bir çok çalışmada incelenmiştir. Bu çalışma sonuçlarının ortak noktası, derneğin, özellikle kurduğu kütüphane ile, batı tarzında, modern eğitim ve bilim anlayışına getirmiş olduğu yenilikler ve sonraki çalışmalara öncülük etmesidir. Kütüphane hakkında yapılan bir çalışmada, dönemin siyasî ve kültürel şartları dikkate alınarak, kütüphanenin kuruluşu, düşünceden eyleme geçirilebilmiş "cesur bir girişim" olarak değerlendirilmiştir.²¹¹

1861 yılında kurulan Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye, "fünûn ve maarif-i mukteziyenin memâlik-i Mahruse-i Şahane'de mümkün mertebe neşr-ü tamimine say' ve ihtimam eylemek üzere"²¹² kurulmuştur. Cemiyetin başkanı olarak bilinen Münif Efendi (Paşa), kuruluş sırasında "reis kaimmekân-ı evveli" statüsündedir. Asıl başkan, Petersburg sefiri Halil Bey'dir. Kurucu

²⁰⁷ Feza Günergun, "Osmanlı Mühendis ve Mimarları Arasında İlk Cemiyetleşme Teşebbüsleri" *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri; 1. Millî Türk Bilim Tarihi Sempozyumu 3-5 Nisan 1987*; 159.

²⁰⁸ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 2.c. Konya: Selçuk Yayınları, 1966; 561'de derneğin kuruluş tarihi 1909 olarak gösterilmiştir.

²⁰⁹ Hasan S. Keseroğlu, *Halk Kütüphanesi Politikası ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Durum*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi, 1989; 95-97'den naklen, Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler: 1. İkinci Meşrutiyet Dönemi*, genş.2.bs. İstanbul: Hilal Matbaası, 1984; 423-424, 426, 442.

²¹⁰ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi c.1-2*, İstanbul: Eser Matbaası, 1977; 796.

²¹¹ Meral Alpay, "Değişen Kütüphane Anlayışı ve Münif Paşa" *Türkische Miszellen: Robert Anhegger Festschrift* İstanbul: Editions Divit Press, 1987; 20.

²¹² Ekmeleddin İhsanoğlu, "Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin Kuruluş Faaliyetleri" *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri; 1. Millî Türk Bilim Tarihi Sempozyumu 3-5 Nisan 1987*. İstanbul, IRCICA, 1987; 203.

üyeler arasındaki Meclis-i Ticaret azâsından Morgan Efendi, hâfız-ı kütüb olarak görevlendirilmiştir.²¹³ Din ve politika dışında, ilmî ve eğitime ilişkin kitaplar yazılması, tercümesi, herkese açık dersler verilmesi gibi çalışmaların yapılması planlanmıştır. 1867 yılına kadar faaliyetleri devam eden cemiyet, bu zaman içinde, kitap telifi ve tercümesi planlarını gerçekleştirememişse de Mecmua-i Fünûn adlı dergiyi yayınlamış, herkese açık dersler vermiş ve bir de kütüphane kurmuştur.

Kütüphanenin nizamnamesi, derneğin kuruluşundan hemen sonra hazırlanmıştır (Şevval 1267/ Mart-Nisan 1861)²¹⁴. Daha sonra Mecmua-i Fünûn'da da yayınlanmıştır.²¹⁵ Bu nizamname, ilk kütüphane yönetmeliği olma özelliğini taşır, ancak kütüphanenin amaçları ve işlevi konusunda bilgi vermez,²¹⁶ uygulamaya ilişkin maddeleri kapsar.

Mecmua-i Fünûn'un 22. sayısında (Şevval 1280/ Mart 1864) "Cemiyet merkezinde kıraathane küşadı" başlığıyla çıkan yazı, hem kütüphanenin bu tarihte açılmış olduğunu göstermekte, hem de amacı hakkında bilgi vermektedir. Bu yazıda, İstanbul'da halka açık pek çok kütüphane olduğu, ancak yabancı dilde gazete ve kitapları halka sunan ve "mütalaa" ortamı sağlayan bir kütüphanenin bulunmadığı yazılıdır. Bu ifade, kütüphanenin halka böyle bir hizmeti sunma amacıyla kurulduğunu göstermektedir. Derginin 21. ve 22. sayısında bildirilen, çeşitli şahıslar tarafından kütüphaneye yapılmış bağışların dökümü şöyledir: 301 cilt kitap, 46 küre, maket... gibi kitap dışı malzeme, 140 bilimsel şema, resim, 6 takım gazete.

Kütüphane açıldığında 1000 kadar kitap bulunduğu bilindiğine göre, diğer kitap, dergi ve gazetelerin, bağış dışındaki yollarla sağlandığı anlaşılmaktadır. Dernek kütüphanesinde 7 türkçe, 10 fransızca, 5 ingilizce, 4 ermenice ve 3 rumca gazete bulunmaktaydı ve 3'ü fransızca, diğerleri arapça

---

²¹³ a.g.m.,206, 208.

²¹⁴ Dündar Akınal, *Tarih ve Toplum* (1984) II; 63.

²¹⁵ Mecmua-i Fünûn I (1279) 1; 14-15. Ayr. bkz. İsmail E. Erünsal (haz.) "Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye Nizamnamesidir" *Antoloji I*; 317-318.

²¹⁶ Hasan S. Keseroğlu, *Halk Kütüphanesi Politikası ve Türkiye Cumhuriyetendi Durum*, İstanbul, Edebiyat Fakültesi, 1989; 81.

ve farsça olmak üzere 5 yeni gazetenin sipariş edildiği de Mecmua-i Fünûn aracılığı ile duyurulmuştur.²¹⁷

Devrin kütüphanelerinden kuruluş amacı ve koleksiyonu bakımından farklı olduğu anlaşılan bu kütüphanenin, yararlanma şartları da değişiktir. Kütüphane nizamnamesinin ikinci. maddesi, cemiyet üyelerinin kütüphaneden ücretsiz faydalanabileceğine ilişkindir. Bu, her ay belli bir miktar para ödeyerek cemiyete üye olanların. kütüphaneyi kullanabileceklerini ifade etmektedir. Ayrıca, özel araştırma kütüphanesi olma amacıyla dermesini oluştururken, herkese yönelik genel konulu gazete ve dergilere de koleksiyonunda yer vermesi,²¹⁸ bu kütüphanenin amacıyla daha sonra kurulan kütübhaneye-i umumîlerin amaçları arasında tesbit edilen yakınlığı²¹⁹ açıkça ortaya koymaktadır.

Kütüphane nizamnamesinin 4. ve 5. maddelerinde, cemiyet üyelerine ödünç kitap verilebileceği, ancak zarar görmesi halinde tazmin ettirileceği, geri verme tarihi geçtiğinde para cezası uygulanacağı ve nadir eserlerin komisyon kararıyla ödünç verilebileceğine dair hususlar yer almıştır.

4. 2. Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye Kütüphanesi

Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye, XIX. yüzyılda kurulan okullarda Fransızca olan tıp eğitiminin Türkçe olarak yapılmasını sağlamak amacıyla kurulmuş bir cemiyettir. Cemiyet, resmen 1865 yılında kurulmuşsa da faaliyetlerinin başlangıcı daha öncelere dayanmaktadır. Mekteb-i Tıbbiye nezaretine tayin olunan Cemaleddin Efendi'nin, öğrencilerin Arapça, farsça ve Türkçe öğretim gördükleri "mümtaz sınıf" adlı bir sınıfı oluşturmasıyla başlayan bu çalışmalar, bu göreve Hayrullah Efendi'nin getirilip, mümtaz sınıfın lağv edilmesiyle sekteye uğramışsa da bu sınıftaki bazı öğrencilerin faaliyetleri devam etmiştir. Bu faaliyetler, Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin resmî olmayan kuruluşu içinde incelenmektedir.²²⁰

²¹⁷ Mecmua-i Fünûn, I (1280/1864) 22; 423-427.

²¹⁸ Hasan S. Keseroğlu, a.g.e.; 184.

²¹⁹ Meral Alpay, Harf Devriminin Kütüphanelerde Yansıması...; 68.

²²⁰ Nil Sarı, " Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye ve Tıp Dilinin Türkçeleşmesi Akımı" *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri*, haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul:Edebiyat Fakültesi, 1987; 121-122.

Cemiyet, 1862 yılında çalışmalarına başlamış, 1865’de resmen kurulmuştur. Tüzüğüne göre cemiyetin idare heyetinde bir de hâfız-1 kütüb bulunmaktaydı. 1873 yılına aid Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye’de hâfız-1 kütübün yüzbaşı İbrahim Efendi olduğu kayıtlıdır.²²¹ İlk nizamnamesinde, hâfız-1 kütüb, kitaplara nezaret etme yanında, mevcut kitaplar ile bir sene içinde basılacak kitapların isimlerini gösteren ayrı bir defter tutmakla görevlendirilmiştir.²²²

1897’de ²²³ cemiyetin çalışmaları durdurulmuş, meşrutiyetin ilânından sonra faaliyetleri devam etmiştir. Çalışmaların yeniden başlamasından sonraki ilk toplantıya aid tutanaklarda, hâfız-1 kütüblüğe Mustafa Münif Paşa’nın seçildiği kayıtlıdır.²²⁴

XIX. yüzyılda kurulan cemiyet kütüphaneleri, bünyesinde yer aldıkları derneklerin faaliyetlerine uygun olarak koleksiyonlarını oluşturmuşlardır. Bunlar arasında, Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye kütüphanesi ayrı bir yere ve öneme sahiptir. Diğer kütüphanelerde hizmet için hedeflenen kişiler, bir meslek veya bilim dalı mensubları olduğu halde, bu kütüphane, cemiyete üye olan herkese açıktır. Koleksiyonunda bulunan yerli-yabancı gazete ve dergiler yanında çeşitli dillerdeki kitaplarla, isteyen herkesin bilgi sahibi olması, dünyaya bakış açısını genişletebilmesi için kurulmuştur. Uzun ömürlü olmasa da kütüphanecilik anlayışımız açısından önemli bir adım olarak değerlendirilebilecek bu faaliyet, kişisel çabaların önemli olduğunu göstermek yanında, sürekliliğin sağlanabilmesi için bir zihniyet değişiminin, belki de devlet desteğinin gerekli olduğunu düşündürmektedir.

5. Kütüphane-i Umumîler ve Millî Kütüphane Kurma Çalışmaları

Bir kütüphane türü ve kavram olarak kütüphane-i umumî; XIX. yüzyılın sonunda, Osmanlı toplumunun yapısında meydana gelen değişiklikler neticesinde ortaya çıkmıştır. Kütüphane-i umumîleri, başlangıcı XIX. yüzyıla

---

²²¹ Ekrem Kadri Unat, " Osmanlı Devletinde tıp cemiyetleri" a.g.y.; 89.

²²² Nil Sarı, a.g.m.; 127.

²²³ Suphi Artungal, " Türkiye Tıp Akademisinin tarihçesi" *Türkiye Tıp Akademisi Mecmuası* III (1968) 1-4; 25’te bu tarihi 1895 olarak belirtir.

²²⁴ Ekrem Kadri Unat, a.g.m.; 95.

dayanan ve tamamlanması cumhuriyet döneminde, kütüphane-i umumîlere yüklenen görevleri ayrı ayrı üstlenen kütüphanelerin kuruluşuyla sonuçlanan bir döneme mâl etmek mümkündür.

Kütüphane-i umumîler bir görüşe göre; XIX. yüzyılda, kütüphanelerde görülen çözülme hareketine bağlı olarak, aydınların desteği ile kütüphanelerde girişilen ıslahat hareketleri sonucunda ortaya çıkmıştır. Aynı görüş, kütüphane-i umumîlerin ortaya çıkışlarının temelinde toplumsal bir çelişki olduğunu ileri sürmektedir. Devletin iktisadî durumunun zayıflamasına bağlı olarak vakıf kütüphanelerinin sayıca azalması ile aydın kesimin daha çok kişiyi okur-yazar yaparak, bu yolla bilgilendirerek, siyasî iktidarı elde tutma gayretine ve yeni okulların açılması, çeviriler, basımevlerinin artışı, milliyetçilik hareketleri neticesinde, okuyucu ve kitap sayısındaki artış, bir toplumsal çelişki yaratarak, yeni bir türün; kütüphane-i umumîlerin ortaya çıkışına yol açmıştır.²²⁵ Kütüphane-i umumî için "millî kütüphane olma özlemi, araştırma kütüphanesi olma isteği, halk kütüphanesi olma amacı bir arada bulunur"²²⁶ değerlendirmesine, kütüphane-i umumî, merkezî kütüphane anlamında da kullanılmıştır yargısını eklemek mümkündür.

Şam kütüphane-i umumîsi, mevcut koleksiyonların biraraya getirilmesiyle, merkezî bir kütüphane oluşturma amacıyla tasarlanmıştır. 13 Şaban 1298/11 Temmuz 1881 tarihini taşıyan kütüphane talimatnamesinin 1. maddesinde, kütüphanenin kuruluş amacı ve şekli açıklanmıştır:

"...öteden beri bir takım mütevelliler yedinde bulunup umumun nazar-ı mütalaasından mahrum olan kütüb ve resâil-i mevkûfenin Selahattin Eyyübî türbesi civarında kâin Melik Zâhir kubbesinde tamir ve inşa kılınan mahal-i mahsusa nakl ve cem'iyile bir kütüphane-i umumî tesis ve küşad olunacaktır"²²⁷

²²⁵ Meral Alpay, *Harf Devriminin Kütüphanelerde Yansıması*; 66-68.

²²⁶ a.g.y. "Harf Devrimi'nin Kütüphaneler Açısından Önemi" *Kütüphane; Dünü Bugüne Bağlayan Köprü*, 2.bs. İstanbul, Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi, 1991; 200.

²²⁷ İsmail E. Erünsal (haz.) *Antoloji II*; 393-396'dan naklen, BA.Yıldız nu.93/13/112. Ayr. bk. Atilla Çetin, "II.Abdülhamid Devrinde Kütüphanelere Dair Yayınlanmamış Birkaç Belge" *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi* (1985) 13; 277-283.

Kütüphanenin kuruluş ve idaresiyle 6 kişilik “Kütübhan-e-i umumî Cemiyeti” görevlendirilmiştir. Personel, sayım, teftiş ve yararlandırma işlemlerinde, talimatname ile belirlenmiş hususların yerine getirilmesinde yetki, bu kurula verilmiştir. Kütüphanedeki 2 hâfız-ı kütübe 200'er, bevva 50 kuruş aylık tahsis edilmiştir. Personel, kitapların ve kütüphane eşyasının kaybolmaması, kaybı halinde tazmini ile yükümlüdür. Üç ayda bir yapılacak kontrollerde, ikinci defa kitap kaybettiği anlaşılan hâfız-ı kütüb, görevden alınacak, yerine bir başkası tayin edilecektir. 8. maddede hâfız-ı kütübün görevleri açıklanmaktadır. Bunlar arasında eksik kitapların tamamlanması da vardır:

“ve kütüb ve resail-i mevcudenin telif ve tertibince noksanları bulunduğu halde onları nüsah-ı kâmile den bi'l-istinsah ikmâl eylemek...”

26 Şubat 1298/10 Mart 1883 tarihli bir belgeden, kütüphanenin kurulduğu yerde, önceden bir rüşdiye mektebi olduğu ve bu okulun daha sonra bir başka rüşdiye ile birleştirilmesi sonucunda, öğretmenlere tahsis edilmiş 500 kuruşun kütüphaneye aktarıldığı anlaşılmaktadır. Personel ücretlerinden artan 50 kuruş, cild ve diğer masraflara ayrılmıştır. Bu tarihte hazırlanan kataloğa göre kütüphanenin 2500 kitabı olduğu anlaşılmaktadır.²²⁸ Kütüphane mevcudu sonradan yapılan bağışlarla artmıştır.²²⁹

1881 yılında Tercüman-ı Hakikat'te çıkan bir yazıda, İstanbul'daki kütüphanelerden birbirinden uzak ve genellikle kapalı oluşları yüzünden faydalanmanın güç olduğu anlatılmış, merkezî kütüphane fonksiyonunda bir kütübhan-e-i umumî kurulması teklif edilmiştir:

“Bu ayrı ayrı kütüphanelerin vakıfları hepsi birine toplanıp bol maaşlı ve kitap kıymetini bilir ve vazifesinas bir takım hâfız-ı kütübler memur ve tayin ve Avrupa'dan kütüphanelere dair programlar getirilip onlara göre mükemmel bir kütübhan-e-i umumî tanzim olunmalıdır.”²³⁰

²²⁸ BA. İrade-Dahiliye 70132.

²²⁹ Suriye nr.961, 11 Ramazan 1301/20 Haziran 1300; 1

²³⁰ Samipaşazâde Abdülbaki, "Maarif" *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1008 5 Zilhicce 1298/16 Teşrin-i evvel 1881; 2.

5
Dönemin gerek yazılı kaynaklarında gerekse arşiv kayıtlarında kütüphane-i umumî, Bayezid külliyesi içinde kurulan ve resmî adı Kütüphane-i umumî-i Osmanî olan kütüphane için kullanılmıştır. 16 Zilkade 1299/16 Eylül 1298/28 Eylül 1882 tarihli bir vesikada, kütüphane-i umumînin kuruluşunu hazırlayan şartlar şu şekilde açıklanmıştır:

“İstanbul’da maruf ve meşhur olan kütüphanelerden maada bazı cami ve türbelerde ve ücra mahallerde bir hayli kütüb mevcut olup bunlar ise hiçbir vakitte açılmadığı cihetle istifadeden sâkit ve mürûr-ı zaman sebebiyle ve asla tamiratına bakılmamak hasebiyle mahv ve telef olmakta...”²³¹

Bu sakıncaları ortadan kaldırmak ve kitaplardan faydalanmayı sağlamak amacıyla bir kütüphane-i umumî kurulacağı ve bunun için seçilen yer şöyle bildirilmiştir:

“münasib bir mevki’de bir kütüphane-i umumî ittihazıyla oraya vaz’ı hem yadigâr-ı eslâf olan bunca kütüb-i nefisenin adem-i ziya’ını mucib hem de ehl ve erbâbın istifadesini müstevcib olacağından ve Bayezid imareti ile misafirhane-i askerî beyninde vaki’ dört kubbeye hâvi vakıf ebniyenin halen ve mevki’en kütüphane ittihazına kabiliyeti olup...”²³²

Yerin tesbitinden sonra, binanın kütüphane haline getirilmesiyle o sırada Mekteb-i Mülkiye binasını da inşa etmekte olan Ohannes kalfa görevlendirilmiştir. Tamir ve tefriş harcamaları için, plânlanan açılışı gerçekleşmeyen bir lisan okulunun tahsisatı ile başka gelirler sağlanmıştır. Kütüphanenin kuruluş çalışmaları, kamuoyunda takdir ve memnunluk yaratmıştır.²³³

---

²³¹ BA. Ayniyat Defteri 1421 evrak nr. 93, Ayr. Bk. Muzaffer Gökman, *Bayezid Umumi Kütüphanesi*, İstanbul: Maarif Basımevi, 1956; 4.

²³² BA. Ayniyat Defteri 1421

²³³ BA.İrade-Dahiliye 69 315, Ayniyat Defteri 1421 evrak nr. 1164.

Kütübhaneye-i umumî-i Osmanî için, millî kütüphanenin temeli olduğu, ²³⁴ 1876-1920 arasında kurulan bütün kütübhaneye-i umumîler için geçerli olduğu söylenen, millî kütüphane olma çabası gösterdiği²³⁵ gibi değerlendirmeler yapılmıştır. Bu yargılara ulaşırken millî kütüphane olma şartlarından birisi olan derleme nüshası alma şartını yerine getirip getirmediği ise yeterince tartışılmamıştır. Hasan Duman, kaynak ve kesin tarih bildirmeden, sadece “kanun ile kolleksiyonun zenginleştirilmesi düşünülür” demekseyse de bu, “açılışı müteakib” bir zaman için söylenmiştir.²³⁶ Kütüphanenin açılışı 1 Ramazan 1301/24 Haziran 1884 olarak kabul edildiğinde, ²³⁷ 4 Şaban 1300/10 Haziran 1883 tarihli vesika, kütüphanenin açılışından önce, derleme kanunu ile yayın sağlama girişimini göstermektedir. Bu vesikanın konu ile ilgili kısmı şöyledir:

“Her müellif ve mütercim telif veya tercüme ettiği kitabın bir nüshasını maarif nezareti vasıtasıyla bu defa tesis olunan kütübhaneye-i umumîye i'taya mecbur olmasının usul-i ittihazı şifahen kariha-i ilham sariha-i cenab-ı padişahîden şerefsunuh eden irade-i seniyye iktiza-i âlisinden olub sayân-ı teşekkür ve mahmidet ve ^{ösmre} maarif-i umumîye bir hizmet olan işbu kaidenin muhafazasına...”²³⁸

Kütübhaneye-i umumîye telif veya tercüme olarak basılan her kitaptan bir nüshanın verilmesinin mecbur olduğunu gösteren bu belge, Osmanlı İmparatorluğu zamanında yapılan derleme çalışmalarından birisidir.²³⁹ Bu belge ayrıca, “Münif Paşa Layihası’na konu olan “Millet Kütüphanesi” ne de 1880’li yılların ürünü “Kütüphaneye-i Umumi” nin bir “devlet kütüphanesi” ya

²³⁴ Hasan Duman, "Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nin Dünü-Bugünü-Geleceği" *Bayezid Devlet Kütüphanesi 100 Yaşında*, İstanbul: Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi, 1984; 3.

²³⁵ Meral Alpay, *Harf Devriminin Kütüphanelerde Yansıması*

²³⁶ Hasan Duman, a.g.e.; 2.

²³⁷ a.g.y.; 2.

²³⁸ BA. Ayniyat Defteri1243.

²³⁹ Buna benzer bir karar da 1267/1851 tarihinde Bâb-ı seraskerî tercüme odası kütüphanesi için alınmıştır. bk. BA.İrade-Dahiliye 13 87. Ayrıca, 12 Ramazan 1327 / 27 Eylül 1909 tarihli, 341 numaralı Takvim-i Vekayi’de yayınlanan tebligatta, Matbuat Kanunu’ nun ikinci faslının 4.maddesinin, yayıncıların bastıkları ilim, fen, edebiyat ve sanat kitaplarından ikişer nüshayı dahiliye ve maarif nezaretlerine, dinî kitaplardan ayrıca iki nüshayı Bâb-ı Fetvaya vermeye mecbur olduklarını tekrarlandıktan sonra, bunlardan ” sayân-ı istifade olanların bittefrık kütüphanelerde vaz’ olunması “ uygun görülmüştür.

da “millî kütüphane” olarak tasarlandığını düşündürecek sağlıklı verilere sahip değiliz”²⁴⁰ tesbitinde, Bayezid Kütübhanesi-i Umumi’sinin millî kütüphane olarak tasarlanmış olduğunu düşündürecek verilerden birisi olarak da düşünülebilir.²⁴¹

Ancak, bu kararın uygulanmadığı anlaşılmaktadır. 25 Kânun-ı sâni 1310/6 Şubat 1895 tarihinde şura-yı devlet azâsından Hacı Yusuf Bey tarafından devrin padişahına sunulan lâyhada, on yıl önce açılan kütübhanesi-i umumî mevcudunun bu zaman zarfında çok az arttığı ve yeni kitapların kütüphanede bulunmadığına işaret edilmiştir. Bu durumun telâfisi için hangi dilde olursa olsun, basılan her kitap, risale ve gazeteden iki nüshanın kütübhanesi-i umumîye, bir nüshanın maarif nezaretine ve bir nüshanın da matbuat müdüriyetine verilmesi teklif edilmiştir.

“evvelen gerek der-i âliye ve gerek memâlik-i şahanede ale'l-umum ve kangı lisanda olursa olsun, kitab ve risale ve gazete vesair matbuat-ı cedideden ba'de'-tab iki nüsha Kütübhanesi-i Umumi'ye ve bir nüsha matbuat müdüriyeti-aliyyesine, sahib-i imtiyaz tarafından mücelleden takdim etmesine mecbur tutulması...”²⁴²

²⁴⁰ Özer Soysal, “XIX. Yüzyıl Sonlarında Türk Ulusal Kütüphanesini Kurma Girişimi” *X.Türk Tarih Kongresi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994; 2205.

²⁴¹ Özer Soysal'ın adı geçen çalışmasına dayanarak, bir millî kütüphane kurma çalışmasının bir çeşit ön hazırlığı olarak kabul edilebilecek bu girişimin, devrin sorumlularınca kabulünde 1879'da İsveç'ten İstanbul'a gelen ve 1884'te Ali Nuri adını alan Gustaf Noring'in bir katkısının olup olmadığı araştırılması gereken bir konudur. Noring, İsveç krallık kütüphanesi müdürü G.Klemming'e yazdığı 21 Mayıs 1880 tarihli mektubunda, devrin millî eğitim bakanının İstanbul'da bir devlet kütüphanesi kurulması yönünde karar vermesini sağladığını bildirmektedir. Kurulacak devlet kütüphanesi ile ilgili tasarımlardan birisi de ülkede kitap basanların, bastıkları her kitaptan bir kaç örneği devlet kütüphanesine vermekle yükümlü olmalarıdır. Şahin Alpay, “Siyonizmin Babası Theodor Herzl'e Filistin'i Elde Etmek İçin Abdülhamid'i Devirmeyi Öneren Bir Osmanlı Vikinigi Herr Gustaf Noring ya da Ali Nuri Bey” *Tarih ve Toplum* I (1984) 3; 231'de, sözkonusu mektupta, basılan her kitaptan bir nüshanın devlet kütüphanesine gönderilmesinin tasarlandığı yazılmıştır.

²⁴² Atilla Çetin, “II. Abdülhamid Devrinde...; 281'den naklen, BA.Yıldız Perakende Evrakı,no.1103 Maarif 6 Şaban 1312.

Bu konuda, Türker Acaroğlu'nun “Türkiye'de XIX. Yüzyılda Derleme İşleriyle İlgili Yeni Belgeler Bulundu” *TKDB XXVIII* (1979) 1-2; 12-18 makalesinde, derleme ile ilişkili görülen 5 Nisan 1297/18 Nisan 1881 tarihli belge, yayımlanan gazetelerin “muvafık-ı kanun olup olmadıklarını tedkik” amaçlıdır.Yazar da s.15'de amacın daha çok siyasal olduğunu ifade etmiştir. Aynı yazarın “Osmanlı İmparatorluğu'nda 1860'larda Derleme İşleri” *TKDB XXVIII* (1979) 4; 178-180 adlı makalesine konu olan 1 Ocak 1865 tarihli Matbuat Nizamnamesi'nin sözü edilen hükümleri de derlemeden çok, denetleme amaçlıdır.

Öyle anlaşılıyor ki, kütüphanenin kuruluşunda alınan karar, gereği gibi uygulanmamış, kütüphanenin güncel ve zengin bir koleksiyonu olması için derleme nüshası alması konusu yıllar sonra yine gündeme gelmiştir.

Binanın tamiri ve tefrişine özen gösterilmiş, masraftan kaçınılmamıştır.²⁴³ Başlangıçta gerekli olduğu tahmin edilen miktar yeterli olmayınca, 114. 970 kuruş daha harcanmıştır.²⁴⁴ Bina tamamlanmasından sonra, personel konusu ele alınmıştır. Kütüphaneye üç hâfız-ı kütüb tayin edileceği bildirilmiştir. Bunlardan birisinin Fransızca bilmesi şartı konmuş ve aylık 600 kuruş maaş tahsis edilmiştir. Diğer Hâfız-ı kütüblere 200'er kuruş maaş verilmesi kararlaştırılmıştır. Kütüphane için bir hizmetçi ve bir de bahçıvan tayin edilerek, bunların bekâr olması halinde, kütüphanede geceleri de kalabilecekleri bildirilmiştir. Kütüphanenin maaşlar ve diğer masraflarla yıllık bütçesi 24 000 kuruş olarak belirlenmiştir. Kütüphanenin hergün açık olacağı ve iki hâfız-ı kütübün hergün mutlaka kütüphanede görevleri başında bulunacakları karara bağlanmıştır.²⁴⁵

Kütüphanenin açılışından önce sağlanan kitaplar yanında²⁴⁶, kütüphane açıldıktan sonra da bağışlar olmuş, bunlar Maarif Nezareti'nce verilen resmî ilânlarla halka duyurulmuştur. Bu davranışın, kütüphaneye bağışta bulunanları onurlandırmak yanında, kitap bağışını teşvik yönünde bir kamuoyu yaratmak amacını güttüğü de düşünülebilir.²⁴⁷

Kütüphane mevcudu daha sonra yapılan kitap bağışlarıyla artmıştır.²⁴⁸ Bu bağışlardan birisi de, XIX. yüzyıl başlarında Vidin'de kurulan Osman

²⁴³ *Tercüman-ı Hakikat* nr.1670 28 Safer 1301/17 Kânun-ı evvel 1883; 1.

²⁴⁴ BA. İrade-Şurayı Devlet 4499.

²⁴⁵ BA. İrade-Dahiliye 72 621 (5 Receb 1301), BA.Ayniyat Defteri 1243 (7 Receb 1301).

²⁴⁶ Kütüphanenin açıldığında ilk kitabın Naima Tarihi olduğu çeşitli kaynaklarda yazılmış, kütüphanenin mevcudunun bundan sonra oluşturulduğu söylenmiştir. Oysa, 17 Rebiülevvel 1300/26 Ocak 1883 tarihli *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde "Maarif Nâzırı devletlü Mustafa Paşa hazretlerinin himem-i maarifperveriyle inşa edilmekte olan kütübhane-i umumî için elhaletülhazihî 15000 cilt kitap teraküm ettirilmiş olduğu ihbar edilmiştir" şeklinde bir haber bulunmaktadır.

²⁴⁷ *Tarik*, nr. 101 9 Ramazan 1301; 2, nr. 108, 16 Ramazan 1301; 3.

²⁴⁸ Fındıklı'daki Molla Camii kütüphanesinin, buraya nakli hakkında bk. *Tercüman-ı Hakikat* nr.1450 (1883), Haşim Bey'in 24 yazma, 23 basma kitap bağışı hakkında bk. *Tarik* nr.101 (1884), Safieddin Bey'in 46 yazma, 25 Mısır baskısı, 9 İran baskısı ve 34 basma kitap bağışı hakkında bk. *Tarik*, nr. 108 (1884), Mahmudiye ve Davud Paşa Rüşdiyeleri farsça muallimi Esad Dede Efendi'nin bağışları hakkında bk. *Takvim-i Vekayi* nr.103, 133, 150, 163, 172, 211 (1891), Galile külliyyatının nakli hakkında bk. BA. BEO 398/9-9 nr.293, 453 (1910), Tevfik Efendi'nin

Pazvantoğlu kütüphanesi koleksiyonunun bir bölümüdür. Bulgaristan'da Türk hakimiyetinin sona ermesinden sonra, Pazvantoğlu kütüphanesi kitapları Sofya Milli Kütüphanesi'nde toplanmıştır. 1881 tarihli bir gazete haberinde, Vidin kütüphanesi ve diğer Türk kütüphanelerinin akıbeti hakkında bazı bilgiler mevcuttur.

“İstilâ gören diğer mahallerde vaki' kütüphanelerin mevcudu kâmilen Sofya'ya celb olunarak bir mahale konulmuş ve müahharan rusyadan gelen bir memur işbu kitapları muayene ederek işlerine yarar olanları Rusya'ya gönderilmeğe ve diğerleri hakkında dahi İstanbul'dan vuku' bulacak işara göre muamele olunmağa karar verilmiş imiş...”²⁴⁹

Pazvantoğlu kütüphanesinin bir bölümü, 1888 yılında Türk hükümeti tarafından geri alınmıştır.²⁵⁰ Bulgaristan'da kalan kitaplar daha sonraki tarihlerde de araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Bu koleksiyonlar üzerinde çalışmak isteyenlere devlet maddî destek sağlamıştır.²⁵¹ Kitapların getirilmesi için Vidin'li Mahmud Bey görevlendirilmiş, bu iş için iki kere Sofya'ya gitmiş ve kendisine 12 539 kuruş yolluk verilmiştir.²⁵² Kitaplar, Bayezid Kütübhane-i Umumîsi'ne konulmuştur.²⁵³

---

bağışı hakkında bk. *Takvim-i Vekayi* nr.1128 (1911), Ahmed Zeki Paşa'nın bağışı hakkında bk. *Takvim-i Vekayi* nr.1131 (1911), İffet Hanım'ın bağışı hakkında bk.*Takvim-i Vekayi* nr.1664 (1913)

²⁴⁹ *Tercüman-ı Hakikat* nr. 1365, 1 Kanun-ı sani 1883; 1. Ayr. Bk.nr. 1364, 30 Kanun-ı evvel 1882; 1.

²⁵⁰ M. Stajnova, "Ottoman Libraries in Vidin " *Etudes Balkaniques*, 2 (1979); 58 [Bib. 54-69]

²⁵¹ BA. BEO Bulgaristan Evrakı A.MTZ.04.

"...Pazvantoğlu'nun Vidin'de, Koca Hüseyin Paşa merhumun Samako'da (?) ve Bali Efendi merhumun Sofya'da vaktiyle tesis etmiş oldukları kütüphanelerden gasb ve gâretle Sofya'ya cem' edilmiş olan kitapları gözden geçirmek ve içlerinde nüsha-i matbu'su olmayan kütüb-i nadire ve münifeyi bilistinsah maarif-i İslâmiye ve Osmaniyeye hizmet eylemek üzere erbâb-ı vukûf ve hayriyeden Tırnova Rüşdiye muallimi Osman Nuri Efendi daileri mektebin tatil zamanından bilistifade Sofya'ya celbedilerek kütüb-i mezkûreyi tetebbua başlamıştır...." Belgenin devamında Osman Efendi'ye hizmetinden dolayı uygun bir ücretin verilmesi Maarif Nezareti'ne teklif edilmektedir.

²⁵² BA. YA. Res. 44/27.

²⁵³ Vidin'den Kütübhane-i Umumi'ye Nakl Olunan Kitapların Defteridir, BA. Yıldız Esas 10 2521, 154/I 'de 4014 numaralı kayıt.

Maarif Nezareti'nin 1327 yılına aid faaliyet raporlarında "Kütüphane-i Umumînin evkât-ı muayyenede muntazaman erbâb-ı mütalaya küşade bulundurulması esbâbı istikmal edilmiş ve vakfiyeti sabit olduğu halde, şunun bunun yedinde bulunub derdest olunan ve hangi kütüphaneye aid olduğu bilinmeyen asâr dahi işbu kütüphaneye gönderilmiş..."²⁵⁴ şeklindeki bilgiler, kütüphane mevcudunun arttığını, okuyucu hizmetlerinin devam ettiğini göstermektedir. Ancak, yapılan bütün çalışmalara rağmen, kütüphanenin hizmetlerinde aksaklık olduğu anlaşılmaktadır. Ahmed Zeki Bey, 1909 yılında devrin sadrazamına sunduğu raporda, İstanbul'daki kütüphanelerden, kataloglarının düzensizliği, hâfız-ı kütüblerin iyi çalışmaması ve kütüphanelerin birbirinden uzak oluşu sebebiyle faydalanmanın güç olduğunu yazmıştır. Bu durumda, kütüphanelerin yapılacak yeni bir binada toplanarak "Kütüphane-i Osmanî" adıyla yeniden organize edilmesini teklif eder.²⁵⁵ Bayezid Kütüphane-i Umumîsi istenilen biçimde çalışıyor olsaydı, herhalde böyle bir teklife gerek duyulmayacaktı. Nitekim, bu rapordan dört yıl sonraya aid bir gazete haberinde şunlar yazılıdır:

"...Evkaf Nezareti yirmi otuzbin, Maarif Nezareti beş on bin lira ayırsa, eylevm, pisliğiyle, evet pisliğiyle, perişanlığıyla yâri ağlatan, ağyarı güldüren kütüphane-i umumînin üstüne iki kat muazzam bir bina yapılsa...Maarif Nezareti ise elbette kütüphane-i umumînin hâl-i perişanını bilir; yırtık masa örtüleri, beş on kirli terlik eskisi, üstüste yığılmış cildleri perişan kitaplar..."²⁵⁶

Kütüphanenin bu durumunu, devletin o sırada içinde bulunduğu iktisadî ve sosyal duruma bağlamak mümkündür. Nitekim, 1919 tarihinde, kütüphanede işlem görmeyi bekleyen çok sayıda kitap bulunduğu ve bu işlemler için mevcut iki hâfız-ı kütübün yeterli olmadığı anlaşıldığında, kütüphanenin bağlı bulunduğu Maarif Nezareti bütçesi yeni memur alımına

²⁵⁴ *Takvim-i Vekayi*, nr.403, 29 Zilkade 1327/12 Aralık 1909; 9.

²⁵⁵ Ahmed Zeki, *Dersaadet Umumî Kütüphanelerinin Tanzim ve Tensikine Dair Sadrazam Hilmi Paşa Hazretlerine Takdim Olunan Takrir*, Dersaadet: 1325; 5-8. Neşri için bk. İsmail E. Erünsal, "Ahmed Zeki Bey'in İstanbul Kütüphanelerinin Tanzimine Dair Raporu" *Antoloji I*; 323-352. Metnini yeni harflerle ve sadeleştirilmiş neşri için bk. Adnan Ötügen, "İstanbul Kütüphaneleri Hakkında 48 Yıl Önce Zamanın Sadrazamına Sunulmuş Bir Rapor" *TKDB V* (1956) 3; 206-226.

²⁵⁶ "Bir Mesele-i Müebbede Daha" *Tanin*, nr.1598, 5 Cemaziülahir 1331/12 Mayıs 1913; 2.

müsait olmadığı halde, konunun çözümü sağlanmıştır. Maaşı aynı nezaret tarafından ödenen Tarih-i Osmanî Encümeni kütüphanesi hâfız-ı kütübü, encümen kütüphanesinin az sayıda kitabı ve başka personeli olması sebebiyle, Bayezid Kütübhane-i Umumîsi'nde görevlendirilmiştir.²⁵⁷

Kadıköy Kütübhane-i Umumîsi "kütübhane-i umumî" adı altında, halk kütüphanesi hizmet vermek üzere 16 Ağustos 1329/29 Ağustos 1913 tarihinde hizmete açılmıştır. Kütüphane kurucuları tarafından yayınlanan beyannamede,²⁵⁸ eğitimin önemi üzerinde durularak, devletin yükümlülükleri yanında, yapılması gerekenler olduğuna işaret edilerek, gelişmiş ülkelerde olduğu gibi "efrâd-ı ahaliden müteşekkil cemiyet-i hususiyenin" de üzerine bazı görevler düştüğü fikri ileri sürülmüştür. Halkın okuma zevkini geliştirmek ve araştırmanın yaygınlaşmasını sağlamak amacıyla kurulduğu anlaşılan kütüphanenin nizamnamesinde bu amaç şu şekilde belirtilmiştir:

"bilâ istisna herkese gayet cüz'i bir abone mukabilinde ciddi ve şayân-ı istifade eserler kıraat ettirerek halkda tettebbu ve mütalâyı uyandırmaktır"²⁵⁹

İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin kurduğu bu kütüphanenin kurucu heyeti bir başkan, bir kâtib, bir muhasebe memuru ve dört müşavirden oluşmaktadır. Görevlerini bir sene süreyle ve ücret almadan yerine getirecekleri nizamnamenin 3 ve 4. maddelerinde belirtilmiştir. Kütüphanenin gazete ve risale koleksiyonu herkese ücretsiz olarak açıktır. Kitaplardan faydalanmak için, üç aylık abone bedeli olan 5 kuruşun yatırılması mecburiyeti getirilmiştir. Kitaplar 15 gün süreyle ödünç verilebilmekte, iadede gecikme olursa, para cezası uygulanacağı bildirilmektedir. Kitapların zarar görmesi veya kaybolması durumunda, tazmin yoluna gidilecektir. Kütüphanenin açık olduğu saatler, mevsime göre belirlenmiştir. Haftanın hergünü kütüphane açıktır ancak cuma günleri sadece okuma salonu açık tutulmakta, kitap ödünç verme işlemi yapılmamaktadır. Kütüphane mevcudunun kısa zamanda 1400 cilde ulaşması

²⁵⁷ BA. DÜİT, 15/3, 2. Bu konuda ayrıntılı bilgi için, bu çalışmanın "Tarih-i Osmanî Encümeni Kütüphanesi" bölümüne bakılabilir.

²⁵⁸ Necdet Sançar, "Kadıköy Kütübhane-i Umumîsi" *TKDB XII* (1963) 3-4; 117-119.

²⁵⁹ *Kadıköy Kütübhane-i Umumîsi; Fihrist*, İstanbul: 1330; 4.

ve bankada bir miktar parasının bulunması, çeşitli kişi ve kurumların kütüphaneye gösterdiği ilginin bir işareti olarak kabul edilebilir.

Kadıköy Kütüphane-i Umumîsi, halk kütüphanesi politikasının incelendiği bir çalışmada, kütüphanelerin “yerellik bağlamında” düşünülmesinin ilk örneği olarak gösterilmiştir.²⁶⁰

Batıda millî kütüphane türü, Fransız ihtilalinin sonrasında Avrupa’da görülen milliyetçilik hareketlerine bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nda ise, millî kütüphane kurma çalışmaları, XIX. yüzyıl sonlarında başlamıştır. Bu çalışmalar incelenirken, karşımıza Kütüphane-i Umumî kavramı altında millî kütüphane kurma çalışmaları ile adında “millî” kelimesini taşıyan kütüphanelerin kuruluşu çıkmaktadır. Kütüphane-i Umumî kavramının açıklanması sırasında, dönemin sosyal ve siyasî şartlarının şekillendirildiği, pek çok fonksiyonu yüklenmeye çalışan Kütüphane-i Umumîlerin, millî kütüphane olma arzusunu da içine alan bir düşünce temeline dayanan ortaya çıkışları vurgulanmıştır. Bu noktada Bayezid Kütüphane-i Umumîsi, derleme nüshası alma girişimi yanında, devlet eliyle kurulması ve adlandırılmasındaki farklılıkla, millî kütüphane kurma çabasının önemli bir adımı olarak değerlendirilmiştir.

Adında millî kelimesini taşıyan kütüphaneler ele alındığında, bunların adlandırılmasında etkili olan şartların araştırılması, “millî” adının bir kütüphane türünün belirlenmesinde mi yoksa farklı sebeplerle mi kullanıldığı belirlenmesi lâzımdır. Millî kütüphane denildiğinde, bu kütüphanenin hangi milletin kütüphanesi olduğu, Osmanlı İmparatorluğu’nun değişik etnik unsur ve milletlerden oluşan yapısı XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başında değişikliğe uğramadığı halde, neden bu kavramın bu dönemde kullanılmaya başladığı ve hangi ihtiyaçları karşılamaya yönelik bir adlandırma olduğu soruları cevaplandırılmalıdır.

Kütüphanenin sosyal bir kurum olması, onu, yer aldığı toplumun değişen siyasî, sosyal ve ekonomik şartlarıyla bağlantılı kılmaktadır. İmparatorluğun son dönemde içinde bulunduğu askerî, ekonomik ve siyasî problemler neticesinde,

²⁶⁰ Hasan S. Keseroğlu, *Halk Kütüphanesi Politikası ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Durum*, İstanbul: Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi, 1989; 97.

aksaklığın nerede olduğu ve nasıl düzeltilmesi gerektiği konusu devlet adamları ve aydınlar tarafından ele alınmış, çözüm yolları ve buna bağlı politikalar teklif edilmiştir. İlk örgütlenişi 1889 yıllarında gerçekleşen ve sonradan İttihad ve Terakki adını alan grup, bu durumun düzeltilmesi ve Osmanlının bağımsızlığını koruması amacıyla faaliyetlerde bulunmuştur. Bu faaliyetler çerçevesinde, meşrutiyetin yeniden ilânı ve Kanun-ı Esasi'nin tekrar yürürlüğe konması hedeflenmişti. II. Meşrutiyetin ilânından 1913 yılına kadar geçen dönem, İttihad ve Terakki'nin doğrudan iktidar olmadığı ancak, yönetimde etkili olduğu bir dönemdir. İktidar olmadan önce benimsenen Osmanlıcı görüşün, toplumdaki bağlayıcı gücünün ortadan kalktığına anlaşılmasına rağmen, hemen değiştirilmediği görülmektedir. Bunun sebebi, Osmanlıcılığın yerine konacak başka bir değer bulunamamasıydı.²⁶¹ Bu arayış, Balkanlarda görülen milliyetçilik hareketleri yanında, Kırım, Kazan ve Azerbaycan'dan gelen aydınların Türk milliyetçiliğinin benimsenmesi yolunda yaptıkları çalışmaların da tesiriyle, İttihad ve Terakki'nin programlarında Osmanlıcılıktan Türkçülüğe doğru bir geçişe yol açmıştır. Türkçülüğün bir politika olarak benimsenmesi ise 1911'den sonradır.

Son dönem Osmanlı siyasetinin, Osmanlıcılıktan Türkçülüğe doğru yön değiştirmesinin kütüphanelere yansımaları, adında millî olan kütüphanelerin kuruluşunda görülmektedir. Türkçülüğün benimsenmesinde eğitimin önemli rolü olduğuna inanan İttihad ve Terakki, kütüphaneleri bu iş için hem bir eğitim-propaganda vasıtası olarak kabul etmiş, hem de kurduğu veya kuruluşuna katkıda bulunduğu, adında millî kelimesini taşıyan kütüphanelerle, takip edilen politikanın kalıcı ve somut ifadesini gerçekleştirmiş oluyordu.

Selânik, İttihad ve Terakki'nin önemli merkezlerinden birisidir. Bu dönemde Selânik'te kurulan kütüphane de dikkat çekicidir. Kütüphanenin adı, "Selânik Kütübhane-i Millî-i Osmanîsi" dir. Millî devlet olma özelliği taşımayan Osmanlı İmparatorluğu gözönüne alındığında, "Millî" ile "Osmanî" kavramlarının yanyana kullanılması, bir çelişki olarak görülebilirse de dönemin siyasî ve sosyal şartları dikkate alındığında bu durumu açıklamak mümkündür. Kütüphane, 1909 yılında kurulmuştur. Bu dönem, eğitim yoluyla türkçülüğün

---

²⁶¹ Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak 'Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti' ve 'Jön Türklük'* Cilt I: (1889-1902), İstanbul, İletişim Yayınları, 1985; 649.

sözkonusu olduğu bir dönemdir; bir siyaset olarak Osmanlılık artık benimsenmemektedir. Kütüphane adındaki “ Osmanî”, yalnızca, o sırada mevcut olan devletin resmî adıdır. Her hangi bir siyasî seçimi veya görüşü belirtmemektedir. “Osmanlı” adının altında toplanmış, değişik millet veya grupları ifade amacıyla kullanılmıştır. Osmanlı devletinin varlığını sürdürüyor olması, kütüphaneye “Osmanî” adının verilmesine yol açmıştır.

Bu adlandırmada ileri sürülebilecek bir başka görüş de yine türkçülüğün benimsenmesine bağlı olarak, bir millî kütüphane kurulmak istendiği ve bu yapılırken, adlandırmada Avrupa’daki örneklerden hareketle yapılmış bir tercümenin, kavramlar arasındaki uyum düşünülmeden kullanılmış olmasıdır. Nasıl Bibliotheque National, Fransa devletinin millî kütüphanesi ise, Osmanlı devletinin millî kütüphanesi de Kütübhaneye-i Millî-i Osmanî olacaktır.

Ancak, İttihad ve Terakki programlarında yazılı olarak 1911’den sonra yer alan millî kütüphane kurma fikrinin belki de ilk örneği olabilecek Selânik’teki kütüphane, kuruluş aşamasından ileri gidememiştir. Bunun sebebi, bir kaç sene sonra İttihad ve Terakki’nin iktidara gelişiyle, çalışma merkezinin İstanbul’a taşınması ve Balkanlarda yaşanan karışıklıklar olabilir.

Kütüphane nizamnamesinin 1. maddesi; “Selânik’te ilmî bir Kütübhaneye-i Umumî tesis etmek maksadıyla bir heyet-i mahsusa teşekkül etmiştir”²⁶² şeklindedir. Kütübhaneye-i Umumî kavramının burada da geniş bir manâda; millî kütüphaneyi de içine alan bir anlayışı ifade edildiği görülmektedir. 2. Madde, kütüphaneler arası işbirliğine gidileceği ve değiş-tokuş yoluyla da yayın sağlanacağını şu şekilde bildirmektedir:

“İşbu kütüphane ‘ Selânik Kütübhaneye-i Millî-i Osmanî’si ünvanını hâiz olacağı gibi memâlik-i ecnebiyede bulunan millî kütüphaneler arasında cârî olan beynelmilel mübadele-i kütüb ve resail konvensiyonuna dâhil olacaktır”²⁶³

²⁶² " Selânik’de Kütübhaneye-i Millî-i Osmanî’nin Heyet-i Müessisîn Nizamnâme-i Esasîsidir" *Yeni İkdâm* nr.57, 29 Rebiülahir 1328 / 9 Mayıs 1910; 5.

²⁶³ a.g.y.

Kütüphanenin idaresi için oluşturulan dört heyet, heyet-i hâmiye, heyet-i teftişîye, propaganda heyeti ve heyet-i icraiye, kütüphanenin yönetimiyle, kuruluşu tamamlandıktan sonra hükümete devir işlemlerinde yetkili kılınmıştır. Nizamnameye göre, gelecek kitapların yazar adına göre alfabetik listeleri bir deftere yazılacak ve geçici numaralar verilecektir. Üzerinde durulan esas konu, kütüphanenin bu heyetlerce nasıl örgütleneceğidir.

Kütüphanenin nizamnamesinden de anlaşılacağı gibi, İttihad ve Terakki, ilmî ve diğer millî kütüphanelerle işbirliği içinde olacak ve kendi görüşlerinin yayılmasını eğitim yoluyla gerçekleştirebilecek bir kütüphane kurmayı ve kuruluşundan sonra da hükümete devretmeyi planlamıştır. Kavramlar, açıklıkla ifade edilememiştir, çünkü bir geçiş dönemi yaşanmaktadır. Henüz Türk milleti ve onun millî kütüphanesi kavramlarını net olarak ifade etmek için siyasî zemin uygun olmadığı gibi, üzerinde durulan yeni görüşün kütüphane bazında ifadesi için de zaman erkendir. İttihad ve Terakki'nin türkçülük görüşü doğrultusunda kurmaya çalıştığı bir "Millî kütüphane" ancak cumhuriyetten sonra kurulabilecektir.

İttihad ve Terakki Cemiyeti programında yer alan millî kütüphane kurulmasına ilişkin karardan sonra, 1912'de İzmir ve Kayseri'de, 1914'de Eskişehir ve Konya'da, 1919'da Diyarbakır'da "millî kütüphaneler" kurulmuştur. Anadolu'da kurulan millî kütüphaneler bir görüşe göre, "millî kütüphaneye duyulan özlemin Anadolu'da yankılanışı"²⁶⁴ dır. Bu belirlemeye ek olarak, adında millî kelimesi bulunan kütüphanelerin, son dönemde yıkılan Osmanlıcı görüşe karşı geliştirilmiş milliyetçi görüşün, yeni meydana getirilen kurumların isimlerinde de vurgulanarak, hem yaygınlaştırılması hem de bu görüş etrafında bir kamuoyu yaratılmak istendiği de söylenebilir.

İzmir Millî kütüphanesi kurulurken, ilk adım, devlet tarafından değil, şahıslar tarafından atılmıştır. Kadızade İbrahim Refik Bey'in girişimleri ve Giritli Ali Efendi'nin Eşrefpaşa'da "Kıraathâne" adıyla kurduğu özel kütüphaneyi, daha sonra İzmir Millî kütüphaneye bağışlamasıyla dermenin oluşumuna

---

²⁶⁴ Özer Soysal, (tez), 57.

katkıda bulunması ²⁶⁵ İzmir Millî kütüphanesinin kuruluşundaki şahsî çabaları göstermektedir.

İzmir’de XX. yüzyılın başlarında bazı yazarların idda ettiği gibi sadece “tümü yabancılara ait 4 kütüphane”²⁶⁶ bulunmayıp, tarihleri XVIII. yüzyıl sonu ile XIX. yüzyıl başlarına ait vakıf kütüphaneleri de mevcuttu.²⁶⁷ Kütüphanelerden başka, 1887 yılında yine özel bir teşebbüsle; Mehmet ve Emin Efendilerle Ağazade Halil Bey’in “fevziye”adı verilen bir kıraathaneyi açmaları,²⁶⁸ ilk kitabını 1762’de basan bir Ermeni matbaasının varlığı,²⁶⁹ve şehirde bulunan yabancı okulların kütüphaneleri İzmir’in kitap ve kütüphane açısından bir geleneğe sahip olduğunu göstermektedir.

Mevcut vakıf kütüphanelerinin ihtiyacı karşılamayışı sebebiyle²⁷⁰, Kadızade İbrahim Refik Bey’in çabaları ve İttihad ve Terakki’nin desteği ile İzmir Millî kütüphanesi’nin kuruluş çalışmaları başlamıştır.²⁷¹ Kütüphanenin kuruluşu için gerekli paranın sağlanabilmesi için 1911 yılında bir piyango düzenlenmiştir.²⁷² Kadızade İbrahim Bey’in başlattığı çalışmalar, kütüphane

²⁶⁵ Çiğdem Erkal İpek, "Tarih İçinde İzmir Milli Kütüphanesi" *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* I (1993) 3; 226-227, Ayr.bk., Yaşar Aksoy, *Bir Kent Bir İnsan; İzmir'in Son Yüzyılı, S.Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları*, İstanbul, Dr.Nejat F.Eczacıbaşı Vakfı, 1986; 114, 116-117.

²⁶⁶ Ahmet Gürlek, "İzmir Milli Kütüphanesi" *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni* 29 (1980) 4; 241, Ali Rıza Atay, *İzmir Milli Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu* c.1 Haz. Ali Yardım, İzmir, Milli Kütüphane Vakfı,1991; XXIX.

²⁶⁷ M.Çınar Atay, *Tarih içinde İzmir*, İzmir, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yay.,1978; 9., Nazmiye Dişbudakgil, 1296 Yılı Aydın Vilâyeti Salnâmesi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Basılmamış Lisans Tezi, 1989; 75, İsmail E.Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*; 118.

²⁶⁸ Sadık Kurt, Hikmet Gazetesine göre İzmir, 1887-1888. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Basılmamış Lisans Tezi, 1981; 113'den naklen *Hizmet* gazetesi sayı 67,9 Temmuz 1887 ve sayı 69 16 Temmuz 1887.

²⁶⁹ M.Çınar Atay, a.g.y.

²⁷⁰ İbrahim Edhem'in, *Âhenk* gazetesinde 3 Ağustos 1317 / 16 Ağustos 1901 tarihili "İzmir kütüphaneleri" başlıklı yazısında; kütüphanelerin hâfız-ı kütüblere verilen ücretin azlığından kapalı kaldığı, halkın da kitapların çoğunun arapça olmasından dolayı kütüphanelere rağbet etmediği belirtilmiştir.

²⁷¹ *Âhenk* gazetesinin 25 Ağustos 1327 / 7 Eylül 1911 tarihli sayısında yer alan "Kütübhane-i millî için" başlıklı haber şöyledir: "...İzmir'in bu ihtiyacını nazar-ı dikkate alan Kadızade İbrahim Refik Bey tarafından Kemeraltı semtinde böyle bir müessesesi-irfan vücuda getirilmek teşebbüsünde bulunulduğunu da bir hayli zaman evvel haber vermiştik.Şimdi istihbar ettiğimize göre muhterem İttihat ve Terakki Cemiyeti şehrimiz kültüpleri marifetiyle icra edilen teşvikât ve muavenet üzerine İbrahim Bey bu teşebbüsünü ileri götürmeğe, fiiliyatını göstermeğe çalışmaktadır..."

²⁷² Bu piyango hakkında önceki dipnotta gösterilen kaynaktan başka *Anadolu* gazetesinin 21 Ağustos 1924 tarihli sayısında yayımlanan "Muhtelif anketlerimizden: Millî Kütübhane " başlıklı yazıda da bilgi vardır. Buna göre, piyangodan yaklaşık 16 lira gelir sağlanmıştır.

müdürlüğünde bulunmuş olan Celal Bey'in başkanlığında devam etmiştir. Daha sonra, "Millî Kütüphane Encümeni" adı altında, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bağlı bir kurul oluşturulmuş, bu kurul, düzenlenen bağış kampanyası yoluyla, kütüphanenin kitap ve diğer ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır.²⁷³ Kitap ve para bağışında bulunanlara gazetede yayınlanan teşekkürler, kampanyanın başarılı olduğunu göstermektedir.²⁷⁴ İzmir ve İstanbul'da bulunan yayınevi sahiplerine kitap yollamaları için yapılan başvurulardan ise beklenen sonuç alınamamıştır. 1912 yılında Salepçizade konağı kiralanarak,²⁷⁵ harem dairesi İttihad ve Terakki Cemiyeti çalışmalarına, selâmlık kısmı da kütüphaneye tahsis edilmiştir. Konağın bahçesinde bir sinema yapılarak gelir sağlamaya karar verilmiş, İzmir'in işgali, inşaatın tamamlanmasını geciktirmiştir.

1920 yılında "Teşvik-i Maarif Cemiyeti" adıyla kurulan dernek, kütüphanenin adını "İslâm Kütüphanesi" olarak değiştirmek istemiştir. Derneğin nizamnamesinin 2. maddesinde toplantıların "bundan böyle İslâm kütüphanesi namıyla yâd olunması mukarrer kütüphanede"²⁷⁶ yapılacağı belirtilmiştir.

6. Yıldız Sarayı Kütüphanesi

Saray kütüphanelerinin kuruluşu, II. Mehmed'in Manisa'dan Edirne Sarayı'na götürdüğü kitaplarla başlar. İstanbul'un fethini müteakib bu kütüphane Beyazıt'taki Eski Saray'a,²⁷⁷ Topkapı Sarayı'nın yapılmasından sonra da buraya nakledilmiştir. III. Ahmed, saltanatı zamanına kadar padişah ve yakınlarının kurdukları ve genellikle hazinede korunan binlerce kitabın büyük bir bölümünü yaptırdığı kütüphanede toplamıştır.²⁷⁸ Topkapı Sarayı'ndaki bu kütüphane varlığını Cumhuriyet dönemine kadar sürdürmüştür.

II. Abdülhamid'in tahtta kaldığı süre içinde ikâmet ettiği Yıldız Sarayı'nda, şahsî kitaplarından oluşmuş kütüphanenin kuruluş tarihi

²⁷³ *Anadolu* 21 Ağustos 1340 / 21 Ağustos 1924.

²⁷⁴ *Anadolu*, 30 Kanun-ı sani 1327 / 12 Şubat 1912, *Âhenk*, 28 Mart 1328 / 10 Nisan 1912.

²⁷⁵ *Âhenk*, 28 Mart 1328 / 10 Nisan 1912.

²⁷⁶ "Teşvik-i Maarif Cemiyeti'nin Nizamname-i esasisi" *Âhenk* 12 Mayıs 1336 / 12 Mayıs 1920.

²⁷⁷ İsmail E. Erünsal, *Türk Kütüphanleri Tarihi II*; 16.

²⁷⁸ *a.g.e.*; 31.

1877' dir.²⁷⁹ Kütüphanenin zengin bir koleksiyonu vardır. II. Abdülhamid'in uzun süren saltanatı süresince türkçe, arapça ve farsça eserler yanında yabancı dilde kitaplar da kütüphanede toplanmıştır. Kütüphanenin zengin koleksiyonu yabancı araştırmacıların da ilgisini çektiği, kütüphaneyi ziyaret amacıyla yapılmış başvurulardan anlaşılmaktadır. Bu konuda 16 Şubat 1289 tarihli Hariciye Nezareti kanalıyla yapılan başvuru, Mösyö Vambery ve Macaristan Encümen-i Dâniş azâsının kütüphaneyi ziyaretlerine izin verilmesi hakkındadır.²⁸⁰ Bunun gibi araştırma ziyaretleri daha sonraki tarihlerde de devam etmiştir.²⁸¹

Sultan II. Abdülhamid'in Amerika'ya, Library of Congress'e gönderdiği kitaplar ve bazı devlet dairelerinin fotoğrafları, Sultan Abdülhamid'in yabancı kütüphanelerle işbirliği konusundaki tutumunu göstermesi bakımından önemlidir. Padişahın hallinden sonra, aleyhinde yazılanlar arasında bu konunun tahrif edilerek basında yer aldığı görülmektedir. 28 Cemaziülevvel 1308 / 8 Şubat 1891 tarihli vesika, II. Abdülhamid'in yolladığı kitapların devlete aid kütüphanelerden alınmış eserler olmadığını gösterir. Bu vesikanın ilgili bölümü şöyledir:

“Taraf-ı eşref-i hazret-i padişahîden Amerika kütübhanesine yadigâr olarak bazı hedaya-yı seniyye irsali mukarrer olmasına mebni bâb-ı vâlâ-yı seraskerî ve bahriye ve tophane-i âmire daireleri müstesna olmak üzere bâb-ı âli ve bâb-ı vâlâ-yı meşihat ve devâir-i saire-i resmiyyenin fotoğrafçı Abdullah Efendi biraderler marifetiyle biri kütübhaneye-i hümayunda kalarak diğer biri Amerikaya irsal edilmek üzere fotoğraflarının aldırılması ve şimdiye kadar neşr olunan takvimler ve salname-i umumi ile vilâyet-i şahane salnâmelerinden ve mecelleden ayrı ayrı birer cild ve düsturu münderic kavanin arz ve takdim kılındı”²⁸²

²⁷⁹ Yıldız Kütübhanesi Gelen-Giden Evrak Defteri Aded 6,17 Temmuz 1327 / 30 Temmuz 1911 İstanbul Üniversitesi TY 9523. Bu konuda Şemim Emsen"Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Türkiye kütüphanelerinin tarihçesi" *TKDB IX* (1960) 1-2; 25'de 1881-82 tarihini vermektedir.

²⁸⁰ Y.A. Hus.223 / 2.

²⁸¹ Yıldız Kütübhanesi Gelen-Giden Evrak Defteri 27 / 1, 10 Mayıs 1329 / 23 Mayıs 1913 tarihli yazı kütüphanedeki rumca ve lâtince eserleri görmek isteyen üç İtalyan araştırmacının başvurusu hakkındadır.

²⁸² BA. İrade-Dahiliye 95072.

Yıldız kütüphanesinin personel kadrosunda kaç hâfız-ı kütüb olduğu, bunların ne kadar ücret aldıkları kesin olarak bilinmiyor. Ancak, kütübhanenin hâfız-ı kütüpleri arasında tarih yazarlarından Fındıklılı İsmet Efendi'nin²⁸³ ve "Arnavut isyanının bastırılması için İstanbul'a getirilmiş Arnavud Şeyhi diye bilinen Ruhi Mustafa'nın oğlu Sabri Kalkanderer'in kütübhaneye müdürü yapıldığı"²⁸⁴ bilinmektedir. Kütübhanenin diğer personeli hakkında 1910'dan sonraki yazışmalarda bilgi bulunmaktadır.

II. Abdülhamid'in 26 Nisan 1909 tarihinde hallinden sonra kütübhaneye, Maarif Nezareti'ne devredilmiştir. Devir işlemleri için bir komisyon kurularak kütübhanenin sayımı yapılmıştır. Bu işlemler 10 ay kadar devam etmiştir.²⁸⁵ Bu sayımın sonuçlarını gösteren defterler bugün Osmanlı Arşivinde bulunmaktadır.²⁸⁶ Umumî numara, fenn numarası, esamii, fenni, kütüb-i İslâmiye/ yazma- basma, kütüb-i ecnebiye/ cild, albüm/ aded, sûtûr/ aded, ta'rifat, tarih-i tab' veya tahriri, müellifi, tarih-i te'lifi, lisanı, mütercimi, tarih-i tercümesi, mülâhazât kısımları bulunan defterler, 56 X 40 sm. ebadındadır. Kitaplar konularına göre sınıflandırılmıştır. Her cildin sonunda hâfız-ı kütüb-i evvel ve Yıldız komisyonu azâlarının imza ve mühürleri bulunmaktadır. 1. cildin 8646, 2. cildin 13. 580 ve üçüncü cildin 20. 535 numara ile sona erdiği görülmektedir. Defterler, 29 Eylül 1327 / 12 Ekim 1911 tarihlidir. Bu kayıtlara göre Yıldız kütübhanesinde 20. 535 cild yazma ve basma kitap vardır. Maarif Nezareti'ne gönderilen 17 Temmuz 1327 / 30 Temmuz 1911 tarihli bir yazıda ise mevcudun daha fazla olduğu hatta henüz kayda geçmemiş beşbinin üzerinde kitap olduğu bildirilmektedir:

"el-yevm komisyon-ı mahsusa marifetiyle muamele-yi teslimiye icra kılınmakta olduğundan mevcud-ı hakikisine dair kati bir maruzatta bulunamamakla beraber elde mevcud defterlerdeki yekun 26766 adedini göstermektedir ki bunların sülûsanı kütüb-i İslamiye ve sülûsisi elsine-i

283 Nuri Özcan, " Osmanlı Döneminde Yazılmış Yegâne Musikişinaslar Tezkiresi: Atrabü'l âsâr" *İlim ve Sanat* (1992) 31; 52

284 Mustafa Kara "Osmanlılarda tasavvuf ve tarikatlar" *Osmanlı Ansiklopedisi* c.1 İstanbul, Ağaç Yay.; 241.

285 Yıldız Kütübhanesi Gelen-Giden Evrak Defteri 37 / 11.

286 BA. Yıldız Esas 10 2521, 154/I, 2524, 154/I.

muhtelifle ile muharrer âsâr-ı mütenevvia ve elyevm haritadan ibaret olduğu ve henüz dâhil-i defter olmamış takriben beşbin cildi mütecaviz kütüb-i muhtelifle mevcut bulunduğu ma'ruzdur ol babda emr ü ferman-ı irade efendim hazretlerininindir. ”287

1912 tarihli bir yazıda ise mevcudun otuzbini geçtiği belirtilmiştir:

“Vak'a-i hal'i müteakib Yıldız sarayındaki intizamsızlığa rağmen gayûr hâfız-ı kütüb ve refikleri vazifelerini ifaya devam ederek milletin pîş-i istifadesine vaz' edilmek üzere Maarif Nezaret-i celilesine kıymeti tayin edilemeyecek pek çok âsâr-ı nefise ve nadireyi havi muntazam ve mücelled otuzbinden fazla kitab, elyevm i'taya muvaffak olmuşlardır.”288

Yıldız kütüphanesinden bazı kitaplar Müze kütüphanesine ve askerî müzeye, 289 kutsal emanetler Topkapı Sarayı'na nakledilmiştir. 290 Bu nakiller sırasında hususî evrakın tedkik edilmeden verilmesi uygun olmayacağı için, Harbiye Nezareti'nde tedkik-i evrak komisyonu kurulmuştur.291

Romanya akademi üyelerinden gelen ve kütüphanede Eflâk ve Boğdan prenslikleri hakkında mevcut vesikaların incelenmesi isteği, kütüphanede bu özellikte vesika olmadığı bilgisiyle cevablandırılmıştır292. Bu belge bize kütüphanenin sayım sırasında ve sonrasında kapalı kalmadığını, gelen bu gibi taleblere cevap verdiğini göstermektedir.

Kütüphanenin Maarif Nezareti'ne devrinden sonra, mevcut kolleksiyonun zenginleştirilmesi çalışması devam etmiştir. Maarif Nezareti'ne hitaben yazılmış 29 Kanun-ı sâni 1327/11 Şubat 1912 tarihli bir yazıda kütüphanede bulunan süreli yayınların eksik nüshalarının tamamlanması

287 Yıldız Kütüphanesi Gelen-Giden Evrak Defteri Aded 6.

288 Yıldız Kütüphanesi Gelen-Giden Evrak Defteri Sayfa 7.

289 BA.Y.A. BEO 9 / 4

290 BA. Yıldız Esas Kısım 10 154 / I evrak nr. 2501.

291 BA. Yıldız Esas Kısım 10 154 / I evrak nr. 2510.

292 BA. BEO 398, 9 / 9. 296 660.

istenmektedir. Bu yayınların bedelleri o zamana kadar hazine-i hassa tarafından karşılanmaktadır. Yazının dikkat çeken yanı, daha önce kütübhaneye-i umumî'ye her telif ve tercüme eserin ücretsiz olarak verilmesi uygulamasının, Yıldız kütüphanesi için de söz konusu olmasıdır:

“bundan böyle neşr olunacak bilcümle evrak-ı havadis ve resail-i mevkute ile ba'dema tab' ve neşr edilecek âsâr-ı müellefe ve mütercemenin Kütübhaneye-i Umumîye gönderildiği misillü birer nüshalarının Yıldız kütübhanesine de gönderilmesine müellif ve tâbilerinin mecbur tutulmuş ve matbuatın saye-i meşrutiyette nail olduğu serbesti ve binaenaleyh eshabının hâsıl eyledikleri temettu'a teşekkürden millet-i Osmaniyenin ilmî, siyasî ve tarihî bir müessesesi bulunan Yıldız kütübhanesine meccanen takdim-i âsâra şitabân olacakları memul ise de bu usulün ile maşallah devamını temin için mümkün ise bir madde-i kanuniye ile takyidi...”²⁹³

Bu yazı, 1912 tarihinde Yıldız kütüphanesine ücretsiz yayın sağlandığını ve bunun da bir çeşit derleme kanunu ile yapıldığı göstermekteyse de uygulamanın ne kadar sürdüğü henüz bilinmemektedir.

Kütüphanenin 1913 tarihinde 2 hâfız-ı kütübü ve 2 hademesi vardır. Bunlardan hâfız-ı kütüb-ü evvele 700, hâfız-ı kütübü sâniye 500, hademelere de 350'şer kuruş ücret verilmekte ancak, bu ücretler yetersiz bulunmaktadır.²⁹⁴

Devir işlemleri sırasında ve sonrasında kütüphanenin tamiri ve bakımı yapılmıştır. Kitapların özellikle rutubetten korunması üzerinde durulmuştur.⁽²⁹⁵⁾

Yıldız Sarayı kütüphanesi, kuruluş amacı ve gelişme biçimi açısından değişikliğe uğramış bir kütüphanedir. Bir Osmanlı padişahının saray kütüphanesi olarak kurulan kütüphane, vakıf olmamasından dolayı, padişahın İstanbul dışına sürülmesinden sonra Maarif Nezareti'nin idaresine verilmiş, böylece şahsa aid olma özelliği kamuya açık hale gelmiştir.

²⁹³ Yıldız Kütüphanesi Gelen-Giden Evrak Defteri Aded 12.

II. BÖLÜM

KÜTÜPHANE TEŞKİLÂTI

Tanzimat'ın ilânını izleyen dönemde, devlet teşkilâtında yapılan düzenlemeler, kütüphaneler alanında da görülür. Maarif Nezareti'nin kurulmasından sonra, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre kütüphaneler, Meclis-i Kebir-i Maarif'in alt birimi olan Daire-i İdare'ye bağlıdır. Kütüphaneler müfettişi 1877'den sonra Maarif teşkilâtında "diğer memurlar" başlığı altında yer almaktadır. 1879'dan sonra aynı organizasyon şeması içinde yer alan kütüphaneler müfettişinin, 1881'den sonra yetki ve görev alanlarında düzenlemeler yapılmıştır. 1892'ye kadar geçerli olan düzenlemelerde, Maarif Nâzırına bağlı olarak çalışan kütüphaneler birimi oluşturulmuştur. 1898 yılında, Encümen-i Teftiş ve Muayene Kalemine bağlı olan kütüphaneler müfettişlerinin sayısı ikiye çıkarılmıştır. Bu sayı, 1907 yılında dört olmuştur.²⁹⁵ — X

Görüldüğü gibi, kütüphanelerin idaresi, devlet tarafından ele alınarak iyileştirme çalışmaları yeni bir organizasyon içinde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bütün düzenlemeler, kütüphanelerin daha iyi hizmet vermesi için yapılmış, ancak uygulamada görülen aksaklıkların tamamıyla giderilmesi mümkün olamamıştır. Yeni düzenlemeler sırasında geçiş döneminin ortaya çıkardığı bir takım karışıklıklar yaşanmış, bunlar karşısında pratik çözümler bulunmaya çalışılmıştır. İdarî yapılanmanın beraberinde, kütüphanelerin koleksiyonları, yararlanma şartları ve binaları da bu dönemde değişime uğramıştır.

1. Personel

Osmanlı kütüphanelerinin gelişimi, personel açısından incelendiğinde, kuruluş devri görevlileri ile, XIX. yüzyıl kütüphane personeli arasında bazı

---

²⁹⁴ Yıldız Kütüphanesi Gelen-Giden Evrak Defteri 44 / 18

²⁹⁵ Bayram Kodaman, a.g.e.; 22-52.

değişiklikler görülmektedir. Kuruluş devrinin küçük koleksiyonlu ve genellikle bir eğitim veya ibadet kurumu içinde yer alan kütüphanelerinde, az bir ücretle 1 veya en fazla 3 hâfız-ı kütübden oluşan kadronun, kütüphanelerin müstakil hale gelmesiyle birlikte, hem sayı hem de görevlerin farklılaşması bakımından arttığı, ayrıca verilen ücretlerin hiyerarşik bir sıraya göre tesbit edildiği görülmektedir. Hâfız-ı kütüblük yanında, yaygın olmayan hâfız-ı kütüblük yamaklığı, XVIII. yüzyıl sonu ile XIX. yüzyıl başında artık rastlanmayan kâtib-i kütüblük, özellikle XVIII. yüzyıl sonlarında yaygınlık kazanan mücellid kadrosu, müstakil yapıya kavuşmasından sonra kütüphanenin kadrosunda yer almaya başlayan bevvab, ferraş ve mustahfız kadroları, XIX. yüzyıla kadar kurulan kütüphanelerin personel kadrosunu teşkil etmekteydi.²⁹⁶Tanzimat döneminde ise, kütüphane türlerinde artış olması, personel rejiminin incelenmesinde konunun türlere göre ele alınmasını gerektirmektedir.

Tanzimat'tan sonra da kuruluşları devam eden vakıf kütüphanelerinde, personel bakımından büyük değişimler görülmez. Personelin sayı ve nitelik bakımından taşıyacakları özellikler, yine vakfiyelerde belirtilmiştir.

Kolleksiyon bakımından çok zengin olmayan kütüphanelerde genellikle 1 hâfız-ı kütüb görevlendirilmiştir. Durud Dede²⁹⁷, Mehmed Arif Efendi (1840)²⁹⁸, Mirza Menmed Paşa (1845)²⁹⁹, Darülmesnevi (1840)³⁰⁰, Ataullah b. Abdullah (1848)³⁰¹, Mehmed Emin Efendi (1858)³⁰², Mustafa Efendi (1868)³⁰³ kütüphanelerinin 1 hâfız-ı kütübü vardır.

Zengin koleksiyonlu vakıf kütüphanelerinde 2 veya daha fazla sayıda hâfız-ı kütüb görevlendirilmiştir. Ahmed Ziyaeddin Efendi kütüphanesi (1870-1871), Ömer Efendi'nin Akşehir'de İmaret Camiinde kurduğu kütüphane (1849-1850), 2 hâfız-ı kütübün görevlendirildiği, Hasan Hüsnü Paşa

²⁹⁶ İsmail E. Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*; 137-139.

²⁹⁷ VGMA 581/1; 240.

²⁹⁸ ŞS. Davud Paşa Mahkemesi 129; 13^a.

²⁹⁹ VGMA 581/2; 277.

³⁰⁰ VGMA 581/2; 404.

³⁰¹ Emsen; 34.

³⁰² ŞS. Rumeli Sadaret Mahkemesi, 531; 17^a.

³⁰³ ŞS. Mahfel-i Şeriat Mahkemesi, 31^b.

kütüphanesi (1898-1899), Esad Efendi kütüphanesi (1846), Mehmed Vahid b. Mustafa'nın kurduğu kütüphane (1864), Mehmed Raşid Efendi kütüphanesi (1851-1852), 3 hâfız-1 kütübün görevlendirildiği, Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey kütüphanesi (1854-1855), Bilal Ağa kütüphanesi (1846) 4 hâfız-1 kütübün görevlendirildiği kütüphanelere örnektir. Ayrıca Murad Molla Tekkesi kütüphanesinin 6 hâfız-1 kütübü olduğu bilinmektedir.

İkiden fazla hâfız-1 kütübü olan bazı kütüphanelerde münavebeli çalışma öngörülmüştür. Esad Efendi, Mehmed Reşad Efendi ve Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey kütüphanelerinde bu usûl vardır. Valide Mektebi kütüphanesindeki uygulama daha farklıdır. Hâfız-1 kütüb-i evvel, öğrencilere hizmetle, hâfız-1 kütüb-i sâni, dışarıdan gelecek kimseler için sadece cuma günleri hizmetle yükümlü kılınmıştır.

Vakfiyelerde, hâfız-1 kütüblere verilecek ücretler genellikle aylık olarak bildirilmiştir. 1840 tarihli Mehmed Arif Efendi kütüphanesi ve 1846 tarihli Murad Molla kütüphanesinde olduğu gibi, hâfız-1 kütüblere günlük maaş tahsisi de yapılmıştır.³⁰⁴

Hâfız-1 kütüblere vakıf gelirlerinin belli oranı miktarında maaş verildiği de görülür.³⁰⁵ Özellikle tekke kütüphanelerinde hâfız-1 kütüblüğün "hasbî" olarak yerine getirildiğine de rastlanır.³⁰⁶

Hâfız-1 kütüblerin genellikle birbirlerine yakın maaşlar aldıkları ve 1845-1849 yılları arasında ücretlerin 10 ile 50 kuruş arasında değiştiği görülmektedir. Hâfız-1 kütübün birden fazla olması halinde, ücretler kademe kademe azalarak verilmiştir. 1849-1850 tarihli Ömer Efendi kütüphanesinde hâfız-1 kütüb-i evvel 100, sâni 80 kuruş aylık almaktadır. Aynı kütüphanenin bevvalı ve ferraşına 50'şer kuruş aylık tahsis edilmiştir.³⁰⁷ Aynı tarihli başka bir kütüphanede 6 hâfız-1 kütübe 20'şer kuruş maaş verilmiştir.³⁰⁸ Valide Mektebi kütüphanesinin hâfız-1 kütüb-i evveline verilen maaş 200 kuruştur. Haftada 1

304 ŞS. Davut Paşa Mahkemesi, 129; 13^a, VGMA 581/2.; 402.

305 VGMA 581/1; 241.

306 ŞS. Davut Paşa Mahkemesi, 129; 6^a.

307 VGMA 747; 143.

308 VGMA 747; 134.

gün çalışan hâfız-ı kütüb-i sâni ise 80 kuruş aylıkla görevlendirilmiştir. ³⁰⁹ 1853-1854 tarihli bir vakfiyeden hâfız-ı kütüb-i evvele 500, sâniye 200 ve salise 100 kuruş aylık verildiğini öğrenmekteyiz.³¹⁰ Yakın tarihlerde Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey kütüphanesinin 3 hâfız-ı kütübüne sırasıyla aylık 10, 8 ve 6 aded fransız riyali verileceği vakfiyesinden anlaşılmaktadır.³¹¹ 1860 tarihinde Medine'deki Sultan Abdülhamid medresesi kütüphanesinin hâfız-ı kütübünün maaşı aylık 70 kuruştan 320 kuruşa yükseltilmiştir. ³¹² Hâfız-ı kütüblere verilen ücretlerin zamanla büyük artışlara uğramadığı, 1901 tarihinde hâfız-ı kütüb-i evvele 200 (ek vakfiye ile yapılan zamlarla 300), sâniye 150 kuruş aylık verilmesinden de anlaşılmaktadır.³¹³

Hâfız-ı kütüb ücretleri, ek vakfiyelerle zaman zaman arttırılsa da bunun yeterli olmadığı anlaşılmaktadır.³¹⁴ Bu durum, hâfız-ı kütüblerin ek işlere yönelmelerine ve kütüphane hizmetlerinin aksamasına sebebiyet vermektedir. Edirne'deki Selimiye Camii kütüphanesinin hâfız-ı kütübünün şikayetlerini dile getiren bir yazıda, 3 ayda 30 kuruş alan hâfız-ı kütübün başka işlerde çalışmak zorunda kaldığı açıklanmıştır. Maarif Nezareti'ne zam için yaptığı başvuru ise cevapsız kalmıştır.³¹⁵

Kütüphanelerde personele verilen maaşın yanısıra, atıyye ve ramazaniyye adıyla senelik yardımlar da yapılmıştır. 1855 tarihli bir vesika, Hamidiye kütüphanesi hâfız-ı kütübüne her sene atıyye verilmesine ilişkindir.³¹⁶ Darülmecnevi kütüphanesi personeline her sene 50'şer kuruş ramazaniyye verileceği de vakfiyesinde belirtilmiştir.³¹⁷

---

³⁰⁹ VGMA 748; 6.

³¹⁰ VGMA 747; 214.

³¹¹ VGMA 747; 208.

³¹² BA. İrade-Meclis-i Vâlâ 18 840.

³¹³ VGMA 572; 88.

³¹⁴ BA. Hatt-ı Hümayîn 50 723.

³¹⁵ "Kütüphaneyi ziyaret" *Tercüman-ı Hakikat* nr. 1602, 4 Zilhicce 1300/6 Teşrin-i evvel 1883; 3. Bu konuda ayr.bk. a.g.y., nr.1608, 15 Zilhicce 1300/17 Teşrin-i evvel 1883; 2.

³¹⁶ BA. Ayniyat Defteri 145; 127.

³¹⁷ VGMA 581/2; 405.

Hâfız-1 kütüblere verilen ikâmetleri için ev tahsis edilmiş ve gerektiğinde bunların tamirleri de yapılmıştır.³¹⁸

Diğer personele verilen ücretler, hâfız-1 kütüblerin aldıklarından daha azdır. Darülmecnevi kütüphanesinde mücellide aylık 12 kuruş³¹⁹, Mehmed Raşid Efendi kütüphanesinde ferraşa 40 kuruş, bevvaaba 2 kuruş³²⁰, Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey kütüphanesinde bevvaab, saka ve ferraşa aylık 4 aded riyal gibi ücretler tahsis edilmiştir.

Hâfız-1 kütüblerin görevleri genellikle vakfiyelerde açıklanmıştır. Kütüphanede kitap dolaplarının açılıp kapanması, kitapların okuyucuya verilmesi, kütüphane dışına çıkarılmaması için gerekli denetimin yapılması, ödünç verme, belli zamanlarda yapılacak sayımlarda, vakfın diğer görevlileriyle hazır bulunması, hâfız-1 kütübün başlıca görevleridir. Bazı vakfiyelerde, hâfız-1 kütüblerin güler yüzle hizmet vermeleri ve okuyucuların kitaplara öksürerek, bükerek ve gerekli özeni göstermeyerek zarar vermelerini önlemek üzere dikkatli davranmaları da belirtilmiştir. Kitapların kaybolması, zarar görmesi halinde, zararı hâfız-1 kütübün tazmin edeceği de sık rastlanan bir uygulamadır.

Kütüphanelerde yapılan bir takım düzenleme çalışmalarına bakıldığında, Evkaf-ı Hümayûn Nezareti'nin kuruluşu ve kütüphanelerin bu nezarete bağlı yönetilmeleri sırasında bazı girişimler olduğu görülür. Ancak, bunlar daha çok kütüphane kataloglarının basılması ve binaların tamir işleriyle ilgilidir.³²¹ Kütüphanelerin Maarif Nezareti'ne bağlanmasından sonra, personel konusu da farklı bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Kütüphanecilik tarihimiz için önemi büyük olan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde teftiş konusu üzerinde durulmuş, hâfız-1 kütüblerin yetki ve sorumlulukları konusu ancak 1881 tarihinde gündeme gelmiştir. 20 Ramazan 1298/3 Ağustos 1297/15 Ağustos 1881 tarihli "Kütüphanelerin suret-i idaresi hakkında neşredilen talimatname"nin 3. maddesi hâfız-1 kütüblerin hiçkimseye ödünç kitap veremeyeceklerine ilişkindir. Kitap verilmesi veya çaldırılması durumunda hâfız-1 kütüblerin zararı

³¹⁸ BA.İrade-i Dahiliye 29376, İrade-Şura-yı Devlet 4599, Meclis-i Vâlâ 20 376, Meclis-i Vâlâ 19 023, Cevdet-Maarif 6746, Ayniyat Defteri 976, 1344, *Tercüman-ı Hakikat* nr.1344, 26 Cemaziülahir 1285/ 14 Eylül 1868; 3.

³¹⁹ VGMA 581/2; 405.

³²⁰ VGMA 747; 334.

³²¹ İsmail E. Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*; 130-131.

tazmin edecekleri ve haklarında cezaî işlem yapılacağı 4. maddede bildirilmiştir. Okuyuculara iyi hizmet vermeleri bir defada üçten fazla kitap verilemeyeceği de talimatnamede yer almıştır. Kütüphanenin güvenliği için kütüphaneye sigara, çubuk, mum ve lamba sokulmayacağı ve kütüphanede kimsenin yatmayacağı 7. ve 8. maddelerde yer almıştır. Kitapların okunmaları esnasında zarar görmemeleri için hâfız-ı kütüblerin dikkatli olmaları ve bu konuda okuyucuları uygun dille ikaz etmeleri 10. ve 11. maddelerde ele alınmıştır. Hâfız-ı kütüblerin görevleri başında olmamaları, kütüphanelerin kapalı bulunmasına yol açacağı için, talimatnamede bu konu üzerinde önemle durulmuş, 13. ve 15. maddeler buna ayrılmıştır:

“13. Eda-yı hizmeti men' edecek i'zar-ı şer'iyyesi zuhur etmedikçe hiçbir
→ hâfız-ı kütüb hizmeti başından ayrılmayacaktır. ←

14. Hâfız-ı kütübler bazen kütüphaneye devama mani olacak mazeret-i şer'iyyeleri zuhurunda maarif nezareti-i celilesine ihtâr-ı keyfiyete mecbur olacaklardır.

15. Hâfız-ı kütüblerden birisi sılaya yahud taşraya gidecek olur ise refiki var ise onu, yok ise kefil olduğu bir adamı maarife müracaat ile tevkil edebilecektir. ”³²²

Ele alınan hususlara dikkat edildiğinde, bunların vakfiyelerde de mevcut olduğu farkedilir. Ancak, talimatnameyi farklı ve önemli kılan, tek kütüphaneye yönelik değil, bütün kütüphanelere ve personeline uygulanmak üzere hazırlanmış olmasıdır.

Hâfız-ı kütüb tayinlerinde, vakfiyelerde belirtilen hususlar, kütüphanenin bağlı olduğu kurum ve büyüklüğüne göre bazı değişiklikler göstermektedir. Kütüphane, bir tekkede bulunuyorsa, vakfiyede tekke şeyhlerinin hâfız-ı kütüblük yapmaları ³²³ veya seçilen hâfız-ı kütübü şeyhin onaylaması³²⁴ şartları bulunmaktadır. Türbedarların da hâfız-ı kütüblükle görevlendirildikleri

³²² İsmail E. Erünsal, *Antoloji II*; 408-409'dan naklen, Mahmud Cevad, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, İstanbul, 1338; 207-209.

³²³ ŞS. Davut Paşa Mahkemesi, 129; 6^a.

³²⁴ VGMA 581/1; 212.

bilinmektedir.³²⁵ Birden çok hâfız-1 kütüb bulunan kütüphanelerde, boşalan kadronun, diğer personel tarafından doldurulması öngörülmüştür:

“...hâfız-1 kütüb-i evvel vefat eyledikde ba tarikü's-silsile hâfız-1 kütüb-i sâni, evvel ve ferraş dahi hâfız-1 kütüb-i sâni ve bevvab dahi ferraş olub...”³²⁶

Vakfettiği kitaplara ölene kadar vâkıfın hâfız-1 kütüblük etmesi ve daha sonra, hâfız-1 kütüblüğe uygun, ülemadan, güvenilir bir kimsenin, mütevellinin onayı ile getirilmesi de yaygın bir uygulamadır.³²⁷ Hâfız-1 kütüblüğün babadan oğula geçmesi usûlünün bu dönemde de devam ettiği görülmektedir.³²⁸ Eğer hâfız-1 kütübün bu görevi yerine getirebilecek bir oğlu olmazsa, hâfız-1 kütüblük uygun kişilere tevcih edilmiştir.³²⁹ Babadan oğula geçmesi gereken hâfız-1 kütüblüğün, vâkıfın oğlu tarafından kabul edilmemesi durumunda ise, bu göreve tâlib olan kişinin, uygun görülüp, tayin edilmesi usûlü uygulanmıştır. Bu görevlendirme adayın dilekçesinden sonra, zamanın şeyhülislâmı Arif Hikmet Bey tarafından şu şekilde yapılmıştır:

“... ve leffen irsal buyurulan arzuhal itla'-ı daiyanemiz olub malûm-ı inayet buyrulduğu üzere mütevaffa Murad Molla şeyhinin münhal olan kâffe-i cihâtı ba irade-i seniyye-i mülûkâne oğluna ihsanı cenab-ı şahane buyrulub fakat oğlu rağbet etmeyib rızasıyla kef-ı yed etmiş olduğu bazı cihattan birkaç adedi evkaf-ı hümayûn müfettişi faziletli efendi daileri ve sair müteallikât ve marifetleriyle ehl ü erbâb olan duacılarına tevcihle tasnim olunarak o sırada zikr olunan hâfız-1 kütüblük cihetleri müteveffa-yı mumaileyhin sülûsmendi dergâh-ı mezkûrdan hâfız Ahmed Efendiye ve diğeri eş-şeyh hâfız Mustafa Kasım Efendiye

³²⁵ BA. Ayniyat Defteri 976, 4 Cemaziülevvel 1284/ 20 Eylül 1283 tarihli belge.

³²⁶ VGMA 747, 334.

³²⁷ ŞS. Bâb Mahkemesi 446; 30-33, VGMA 581/1; 240, VGMA 632; 404-406, VGMA 747; 208, VGMA747; 143.

³²⁸ ŞS. Beşiktaş Mahkemesi, 197; 5^b.

³²⁹ BA. Cevdet-Maarif 1556, Cevdet Maarif 7237.

tevcihleri hususu bi'l-ittifak tensib ve karar verilmiş olduğu
rehn-i ilm-i asafaneleri buyrulmuş...

17 Şaban sene 64 Arif Hikmet³³⁰

Tanzimat'tan sonra kurulan yeni okullarda kütüphanelerin oluşturulmasıyla birlikte, kütüphane için görevlendirme yapılacağı da kesindir. Ancak, varlıkları bilinen bazı okul kütüphanelerinin personeli hakkında bilgi bulmak her zaman mümkün değildir. Kütüphaneciler, hâfız-ı kütüb, kütüphane memuru veya kütüphane müdürü olarak adlandırılmıştır. Okul kütüphanelerinde genellikle bir hâfız-ı kütüb görevlendirilmiştir. Mekteb-i Harbiye, Mekteb-i Bahriye-i Şahane kütüphanelerinde bir hâfız-ı kütüb vardır.³³¹ Mekteb-i Mülkiye kütüphanesinde görevli personel ise, kütüphane memuru olarak adlandırılmıştır ve 600 kuruş aylık tahsis edilmiştir.³³² Darülfünûn kütüphanesinde ise kütüphane memuru ve müdürü kadrosu bulunmaktadır.³³³

Okul kütüphanelerinde görevli personelin, kütüphane ile birlikte okulun diğer birimlerinde görev alması rastlanan bir uygulamadır. Tıbhane-i Âmire kütüphanecisinin aynı zamanda okulun sekreter yardımcılığını yaptığı,³³⁴ Tıbbiye-i Mülkiye hâfız-ı kütübü Hacı Arif Efendi'nin okulun matbaa müdürlüğü ile de görevli olduğu bilinmektedir. Bunun tersi bir durumun da uygulanmış olması muhtemeldir. Yani, okul görevlilerinden birisi, esas işinin yanında kütüphanecilik de yapmış olabilir. Tabii ki bu durumda, kayıtlarda kütüphaneci kadrosu görülmeyecektir.

Tarih-i Osmanî Encümeni kütüphanesi'nde bir kütüphane memuru ile iki kâtib görevlendirilmiş, kütüphanecinin, encümen üyelerinden olması şartı nizamname yer almıştır.³³⁵ Kütüphane personelinin aynı nezarete bağlı birimler

330 BA. A. MKT Dos. 144 Vesika 26.

331 BA. İrade-Dahiliye 5524 ayr.bkz. *Salname-i Askerî*, 1282; 366, BA. İrade-Dahiliye 45 874, BA. İrade-Dahiliye, 41 431.

332 Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, 151.

333 Takvim-i Vekayi, nr.693, 8 Zilkade 1279; 3-4, Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin...*; 109.

334 Arslan Terzioğlu, "Dr. Karl Ambros Bernard' ve onun Galatasary'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane hakkındaki Fransızca raporu" *Tarih ve Toplum* (1992) 103; 22.

335 "Tarih-i Osmanî Encümeni Hakkında Talimat Sureti " *TOEM* cüz.1, 1 Nisan 1329. İstanbul, 1327; 6.

arasında tayinine de bu dönemde rastlanmaktadır. Bayezid Kütübhane-i Umumisî ile encümen kütüphanesi arasındaki bu nakil, Kütübhane-i Umumi'nin ihtiyaç duyduğu personel açığını kapatmak amacıyla yapılmıştır.³³⁶

Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin kütüphanesinde bir hâfız-1 kütüb görevlendirilmiştir. Hâfız-1 kütübün görevleri cemiyetin 1865 yılında yayınlanmış tüzüğünde belirtilmiştir.³³⁷

Şam kütübhane-i Umumi'sinde görevli personel iki hâfız-1 kütüb ve bir bevvabtır. Kütüphanenin 1881 tarihli nizamnamesinin 8. maddesinde hâfız-1 kütübün ve bevvabın görevleri şu şekilde belirlenmiştir:

“Hâfız-1 kütüblerin vezâif-i mahsusası hergün vakt-i muayyenede kütüphaneyi açıb bir mani'-i zarurî ve şer'i vuku'uyla heyet-i cemiyetten istizan etmedikçe işleri başından akşama kadar ayrılmamak ve orada mevcut olan kitapları daima hüsn-i tertib ve intizam ve nezafet üzere tutmak ve eshâb-1 müracaata hürmet ve riayetle mütalaasını arzu eyledikleri kitabı derhal bulub kendilerine vermek ve kütüb ve resail-i mevcudenin telif ve tertibince noksanları bulunduğu halde onları nüsah-i kâmileden bi'l-istinsah ikmâl eylemek gibi hizmetlerden ibaret olarak ve bevvab dahi kütübhane mahalinin daima silinib süpürülüb temiz tutulması misillü hidemât ile mükellef bulunarak herhangisinde bu vezaifin daima hüsn-i icra ve muhafazasına edna mertebe kusur görülecek olur ise birinci defasında kütübhane cemiyeti tarafından icray-ı tenbihat olunacak ve bunun üzerine yine o misillü halleri vuku' bulur ise memuriyetlerinden azl ve tebdilleri lâzım gelecektir”³³⁸

19 Mart 1883 tarihli bir belgeden bu hizmetleri karşılığında hâfız-1 kütüblere 200'er, bevvaba 50 kuruş aylık verildiği anlaşılmaktadır.³³⁹

³³⁶BA. DUİT 15/3, 2.

³³⁷Ekrem Kadri Unat, "Osmanlı Devletinde tıp cemiyetleri" a.g.y.; 89.

³³⁸İsmail E. Erünsal (haz.) "Şam'da Açılan Kütübhane-i Umumi'nin Ta'limatnâmesi" *Antoloji II*; 393-396'dan naklen, BA.Yıldız nu.93/13/112.

³³⁹BA. İrade-Dahiliye 70 132.

Kütüphanelerin 1869 yılından sonra Maarif Nezareti'ne bağlanmasından sonra, hâfız-ı kütüblük idaresi de 15 Cemaziülevvel 1289/21 Temmuz 1872 tarihinden itibaren Maarif Nezareti'ne devredilmiştir.³⁴⁰Kütüphanelerin Evkaf Nezareti'nden Maarif Nezareti'ne devri sırasında, bazı idarî düzenlemeler yapılmış, meydana gelen karışıklıkların giderilmesine çalışılmıştır. 18 Teşrin-i sâni 1298/29 Kasım 1882 tarihli irade, okul kütüphanelerinin hademe ve tamirat masraflarının kütüphaneler Maarif Nezareti'ne devredildiği halde Evkaf Nezareti bütçesinden ödenmekte olduğunu, bu durumun karışıklıklara yol açması sebebiyle düzeltildiğini, bundan sonra hademe ve tamirat masraflarının Maarif Nezareti bütçesinden yapılacağını göstermektedir.³⁴¹

Yıldız Sarayı kütüphanesinde 1913 yılında iki hâfız-ı kütüb ve iki hademe görevlidir. Hâfız-ı kütüb-i eveeli 700, sâniye 500 kuruş, hademelere 350'şer kuruş maaş verilmektedir. Kütüphanenin 1909 tarihinden sonra Maarif Nezareti'ne devri, tekaüd kanunundan yararlanacak personel konusunda bir takım karışıklıklara yol açmıştır. Kanununun birinci maddesinde hademelerin tekaüd kanunundan yararlanamayacakları bildirilmektedir. Yıldız Kütüphanesi hâfız-ı kütüb-i eveelinin imzasıyla Marif Nezareti'ne 21 Eylül 1329/4 Ekim 1913 tarihli bir dilekçe gönderilmiş, bu yazıda Ali Efendi ve Osman Efendi'nin yirmi yıldan beri Yıldız Sarayı kütüphanesinde bekçi sıfatıyla görev yaptıkları, kütüphanenin Maarfi Nezareti'ne devrinden sonra görev ünvanlarının hademe olduğu belirtilmiştir. Uzun yıllar maaşlarından tekaüdlük kesintisi yapılan bu şahısların, emeklilik hakkından faydalanabilmeleri için gerekli işlemlerin yapılması istenen yazıda, bu şahısların sadece kütüphanenin bakımıyla ilgilenmedikleri, hâfız-ı kütüblere de yardım ettikleri bu sebeble, uygun bir görevlendirmeye tabi tutulmalarının uygun olacağı belirtilmiştir.³⁴² Bu yazıya verilen 22 Mayıs 1330/4 Haziran 1914 tarihli cevapta, Ali ve Osman Efendilerin kütüphanede yapmış oldukları işlerin tekaüd kanununa tabi hizmetlerden sayıldığı ve bu sebeble dilekçenin uygun görüldüğü bildirilmiştir.³⁴³

³⁴⁰BA. BEO Maarif Gelen 390/9-1, nr.110.

³⁴¹BA. İrade-Dahiliye 69 692.

³⁴²Yıldız Kütüphanesi Gelen-Giden Evrak Defteri 44 / 18

³⁴³BA. BEO 321 810.

Tanzimat sonrasında personel konusunda yapılan düzenlemelerden birisi de “sıbyan mektepleri muallim ve halifelikleriyle hâfız-1 kütüblük, ferraşlık ve bevvalık cihetlerine dair” bir nizamnamenin hazırlanmasıdır. Şura-yı Devlet Tanzimat dairesi tarafından tanzim olan layihanın hazırlanması çalışmaları 25 Şaban 1300/1 Temmuz 1883 tarihinde başlamıştır.³⁴⁴ Bu tarihte 15 madde olarak hazırlanan lâyiha taslağı, 4 Cemaziülahir 1301/1 Nisan 1884 tarihinde 16 madde halinde “Kavânin ve Nizamât” arasında yer almıştır.³⁴⁵

Bu nizamname ile yukarıda isimleri sayılan görevlilerin tayinleri, yer değiştirmeleri, görevlendirilmeleri Maarif Nezareti'nin yetkisine verilmiştir. Hâfız-1 kütüblüğe tayin olunacaklarda üç dilde sınıflandırma yapabilecek yeterliliğe sahip olma şartı konmuştur:

“Hâfız-1 kütüblüğe tayin olunacakların dahi emin ve mutemed olmağla beraber, elsine-i selâse üzere ulûm ve fûnûn kütüb ve resail taksimatına vukufunu temin edecek kadar arabî ve farsî bildiğini bil'î-ımtahan isbat etmekle beraber kefalet nizamnamesi hükmüne tevfikeyen kefil i'ta etmesi lâzımdır.”(Madde 2)

Nizamnamede yaşı küçük olanlarla, görevlerini yerine getiremeyecek durumda olanların tayin olunamayacağı, tayin edilen kişilerin bu görevleri bizzat yapacakları, vekâletle hizmet edenlerin veya başka işlerle uğraşanların görevden alınacakları hükümleri bulunmaktadır. Hâfız-1 kütüblüklerin vasıflarını yapacakları işlere uygun hale getirmeyi amaçladığı anlaşılan nizamnamenin 2. maddesinde belirtilen şartların hâfız-1 kütüblük tarafından yerine getirilmesi hususundaki 6. madde, şu hükümleri taşımaktadır:

“İşbu nizamnamenin neşrinden mukaddem kasr-1 yed tarikiyle veya pederi mahlûlünden zikr olunan cihetlere mutasarrıf olanlardan vazifelerini ifâ için ikinci madde hükmünce meşrut olan malumatı hâiz olmayan muallim ve halife ve kütüphanecilere muvakkaten işden el çektirilerek nihayet altı aya kadar mutasarrıf oldukları cihât için lâzım

³⁴⁴BA. YA.Res.25/36.

³⁴⁵BA. Şura-yı Devlet 568

gelen malûmatı tahsil ve bi'l-ımtihan isbat-ı ehliyet edebilenlerinin hizmetleri uhdesinde olunub ve bu müddetin hitamında imtihanı veremiyenlerin cihetleri ref' edilecektir ve şu kadar ki mezkûr altı ay müddette cihet sahipleri vazifelerinin nısfı kendilerine ve nısf-ı diğeri Maarif Nezareti'nin intihab ve tayin edeceği vekillere i'ta kılınmak mukarrerdir. ”

Nizamname, hâfız-ı kütüblüğün babadan oğula geçmesi şeklindeki uygulamaya da yeni hükümler getirmiştir. Buna göre, uygun şartları taşıyan bir kimse görevdeyken vefat ederse, yaşça büyük oğlu uygun şartları taşıdığı takdirde, görevlendirmede öncelik bir başka şahısa değil, bu oğula verilmektedir. Nizamnamenin diğer maddelerinde adı geçen görevlilerin emeklilik haklarının bulunduğu, merkezler dışındaki tayinlerde ve nizamnamenin uygulanmasında yetkili birimlerin hangileri olduğu gibi hükümler yer almıştır.

Kütüphane müfettişlerinin görevleri hakkında 23 Cemazilahir 1278/26 Aralık 1861 tarihli belgede şu bilgileri bulmak mümkündür:

“Darülhilafetü'l aliyye ve bilâd-ı selâsede bulunan kütübhanelerin bir takımı selâtin-i a'zam-ı behişt-makâm hazeratının ve bir takımı dahi eshâb-ı hayrat müberratinın asâr-ı cemileleri olarak bunların daima ebniyece iktiza eden tamiratının icrası ve kütüb-i mevkufenin dahi hüsn-i muhafazası lâzımeden olduğu misillü hâfız-ı kütüblerden bazılarının tevsi'-i vezâifleri muvafık-ı şân-ı âli olacağından gerek tamirât-ı mukteziyeleri ve gerek kütüb-i mevcudenin ne suretle muhafaza ve idare olunduğuna ve zayi' olmuş olan dört beş bin cild kütübün tahririne ve defterlerinin tashihine müsaraat ve dikkat eylemek ve arasına kütübhanelerde müteferri mevadı nezarete ihtiyar etmek üzere evkaf-ı hümayûn nezaretinin mühürdarlığına mahsus maaş ile sair bazı aidattan bi't-tasarruf dörtyüz kuruş maaş

tahsisiyle ûlemadan Abdurrahman Efendi'nin kütüphaneler müfettişliğine tayini hususuna dair..."³⁴⁶

Kütüphanelerin Maarif Nezareti'ne devrinden sonra, kütüphaneler müfettişi Tahsin Efendi'nin vefatıyla boşalan kadroya Hayret Efendi'nin³⁴⁷ tayini hakkında 16 Zilhicce 1298/9 Kasım 1881 tarihli belgede müfettişlerin görevleri konusunda şu bilgileri bulmak mümkündür:

"Dersaadette mevcut olan altmışüç bâb kütüphanenin hem sıkça sıkça teftiş ve muayenesine dikkat ve hem de hâfız-ı kütüblerin devam ve edâ-yı vezâif-i memuriyetlerine ihtimam edip etmediklerine nezaret için..."³⁴⁸

Ancak bu işler için bir müfettiş yeterli görülmediğinden, bir de müfettiş muavini tayin olunmuştur.

Personel konusunda yapılan bütün çalışmalara ve nitelikli elemanların kütüphanelerde görevlendirilmesi için alınan tedbirlere rağmen, uygulamalarda istenmeyen durumlarla da karşılaşmıştır. Görevin kötüye kullanılmasının örnekleri, dönemin gazetelerinde ve yapılan incelemeler neticesinde verilen cezalara ilişkin resmî belgelerde görülmektedir.³⁴⁹

2. Koleksiyon

Tanzimat'tan sonra çeşitli türde kütüphanelerin kurulmasıyla, koleksiyonlar da değişik yollarla oluşturulmaya başlanmıştır. Vakıf kütüphanelerinin koleksiyonu, Tanzimat öncesinde olduğu gibi, kitapların vakfedilmesiyle oluşmakta ve aynı yolla zenginleşmektedir³⁵⁰ Vâkıflar eğer

³⁴⁶BA. Meclis-i Vâlâ 20654.

³⁴⁷Hayret Efendi'nin 21 Şevval 1325/27 Kasım 1907 tarihinde Meclis-i Maarif azâlığına seçilmesi hakkında bk. BA. İrade-Maarif 2342.

³⁴⁸BA. İrade-Dahiliye 67 398.

³⁴⁹BA. İrade-Şura-yı Devlet 4778, *Tercüman-ı Hakikat* nr. 1180, 1182, 1185 (1882). Kütüphaneler müfettişi muavini Salih Efendi, denetlemeleri sırasında Ayasofya ve Köprülü kütüphanelerinden resimli kitaplar çalarak, bunları yabancılara satmıştır. Salih Efendi, bunun yanında Köprülü kütüphanesinin okuma salonundaki yün minderleri de satarak, yerine ot minderler koymuş, suçunun sabit görülmesi üzerine görevden alınarak, cezalandırılmıştır. Nur-ı Osmaniye kütüphanesi hâfız-ı kütübü Süleyman Efendi'nin benzer durumu hakkında bk. *Tercüman-ı Hakikat* nr. 1453 (1883).

³⁵⁰Ismail E. Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*; 193.

müstakil binası olan bir kütüphane kurmamışlarsa, medrese, cami, tekke gibi kurumlarda veya evlerinde kolleksiyonun korunmasını ve vakfiyelerinde belirttikleri şartlarla hizmete sunulmasını istemişlerdir. Kuruluş devri vakıf kütüphanelerinin genellikle 100'ü geçmeyen kitap sayısı, sonraki devirlerde artmış; Tanzimat'a kadar kurulan kütüphanelerde en çok 5000'in üzerinde bir sayıya ulaşmıştır.³⁵¹

Tanzimat'tan sonra kitap sayısındaki bu düzenli artış devam etmemiş, XX. yüzyıl başına kadar kurulan vakıf kütüphanelerinin mevcudu yine 5000 kitap civarında kalmıştır. Esad Efendi kütüphanesi (1846)³⁵² ile, Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey kütüphanesi'nin (1855)³⁵³ 5000 kadar kitabı vardı. 1849'da kurulmuş Mehmed Besim Ağa kütüphanesinin mevcudu 5000'in üzerindeydi ve 1854 yılında vâkıfın ek vakfiyesi ile buna 34 kitap daha eklenmişti.³⁵⁴ Vakıf kütüphanelerinde görülen bu durumu, devletin sosyal ve ekonomik yönden zayıflamasının şahıslar üzerindeki etkisiyle açıklamak mümkündür.

Vakıf kütüphanelerinin amaçları, içinde yer aldıkları kurum ile bağlantılı olduğundan, kolleksiyonların konuları da buna göre değişmekteydi. Ancak bu konuda kesin sınırlar koymak güçtür. Mehmed Arif Efendi'nin Küçük Ayasofya Medresesi yakınında, öncelikle talebeler için kurduğu kütüphanede(1840) ders kitapları yanında sözlük ve divânlar da vardır.³⁵⁵ Vâkıfın ilmî veya meslekî özellikleri de kitapların konularını etkilemektedir. Esad Efendi ve Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey kütüphanelerinde bulunan müellif hatlı, nadir ve kıymetli kitaplar, bu konuda verilebilecek örneklerdir.

Kütüphanelerde kolleksiyonun denetiminin sağlanması amacıyla, belli aralıklarla sayım yapılması, vakfiyelerde yer alan şartlardandır. Sayım sırasında cildi bozulmuş, tahrib olmuş kitapların tesbit edilmesi de amaçlanmıştır. Sayımların genellikle her sene veya üç senede bir yapılması öngörülmüştür.³⁵⁶

---

³⁵¹*a.g.e.*; 195-197.

³⁵²VGMA 632; 404-406.

³⁵³VGMA 747; 208.

³⁵⁴ŞS.Besiktas Mahkemesi, 158; 10^a

³⁵⁵ŞS. Davutpaşa Mahkemesi, 129; 13^a.

³⁵⁶Gümüşhaneli Ahmed Ziyaeddin Efendi kütüphanesi (VGMA 587/3-1; 62) ve Ali Rıza Efendi Kütüphanesi (ŞS.Davutpaşa Mahkemesi, 129; 13^a) her sene, Esad Efendi Kütüphanesi (VGMA 632; 405) üç senede bir sayım yapılması öngörülen kütüphanelere örnektir.

1729-1839 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde 126 basımevinin faaliyeti neticesinde,³⁵⁷ vakıf kütüphanelerinin koleksiyonlarında basma kitaplar da yer almaya başlar. “XVIII. asrın sonlarına doğru bazı kütüphanelerde basma eser sayısının elliye yaklaştığı görülür”³⁵⁸ Basımevi ve basılan kitap sayısının artışına rağmen, vakıf kütüphaneleri koleksiyonlarında 1886 yılına kadar basma kitap sayısında büyük artışlar olmamıştır.³⁵⁹ Bu tarihte Düğümlü Baba kütüphanesi olarak anılan kütüphanenin 241 yazma ile 847 basma kitabı vardır.³⁶⁰ 1891-1892 tarihli vakfiye ile Hasan Hüsnü Paşa kurduğu kütüphaneye 1052 yazma, 416 basma kitap bağışlamıştır.³⁶¹ Bazı vakfiyelerde ise sadece basma kitaptan oluşan koleksiyonların vakfedildiği³⁶² veya “Mısır baskısı 14 kitap”³⁶³ şeklinde kayıtlarla basmaların özelliklerinin belirtildiği de görülür.

Bu dönemde, kütüphane kurmak maksadıyla olmasa da Gümüşhaneli Ahmed Ziyaeddin Efendi'nin yaptığı kitap vakfı, hem sayısı hem de amacı bakımından dikkat çekicidir. Ahmed Ziyaeddin Efendi, 1886 yılında, İstanbul'da Bâb-ı âli civarındaki Fatma Sultan Camii'ne³⁶⁴ 18 580 cilt basma kitap bağışlayarak, kitapların müteveli eliyle her sene öğrencilere dağıtılmasını ve başarılı olurlar ise öğrencilere verilmesini şart koşturmuştur.³⁶⁵

Bu dönemde kurulan diğer tür kütüphanelerde koleksiyon, bağış yanında satın alma yoluyla da oluşturulmakta ve zenginleştirilmekteydi. Kitaplar, kütüphanenin ihtiyacına göre kitabevlerinden satın alınabildiği gibi,

³⁵⁷Jale Baysal,*Mütüferrika'dan Birinci Meşrutiyete Kadar Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar*, İstanbul:Edebiyat Fakültesi, 1968; 46-47.

³⁵⁸İsmail E. Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*; 197'den naklen, Halit Dener, *Süleymaniye Umumî Kütüphanesi*, İstanbul, 1957; 37,46,65.

³⁵⁹Bu konuda Mehmed Arif Efendi kütüphanesi (1840) 27 yazma, 28 basma (ŞS. Davutpaşa Mahkemesi, 129; 6^a), Osman Efendi Kütüphanesi (1858 tarihli ek vakfiye) 8 yazma, 10 basma (ŞS.Bâb Mahkemesi, 446; 85^b-86^a), Mustafa Efendi Kütüphanesi (1867) 14 yazma,36 basma (ŞS.Mahfel-i Şeriat Mahkemesi, 21; 31^b) mevcuduyla örnek gösterilebilir.

³⁶⁰Halit Dener, a.g.e.; 60, Günay Kut, a.g.e.; 208.

³⁶¹VGMA 572; 86.

³⁶²VGMA 572; 68-69.

³⁶³ŞS. Evkaf-ı Hümayun Mahkemesi, 791; 121^b - 122^a.

³⁶⁴III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan tarafından 1727'de yaptırılmış, Gümüşhaneli dergâhı ismiyle anılan tekkedir. 1957'de yol açılması sırasında yıktırılmıştır.Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, 2.bs.1.c.Ankara: Türk Tarih Kurumu,1987; 59 dn 113.

³⁶⁵ŞS.Ahi Çelebi Mahkemesi, 381; 56^a.

bir terekeden³⁶⁶ veya Osmanlı İmparatorluğu dışından da satın alınabiliyordu. Rus şarkiyatçılarından Katanof'un kütüphanesi Evkaf Nezareti'nce 1913 yılında satın alınarak daha sonra İstanbul'a getirilmiştir.³⁶⁷ Sanayi-i Nefise Mektebi kütüphanesi için 1883 yılında Fransa'dan satın alınan kitaplara 3250 frank ödenmiştir.³⁶⁸

Yurt dışından, özellikle Fransa'dan kitap alınması, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönem değişen bilim anlayışının da bir ifadesidir. Darülfünûn tarihi konusunda yapılmış bir araştırmada, kütüphane için Fransa'dan satın alınan kitapların listesi incelenmiş, "Avrupa'da yaygın bir felsefî anlayış olan hümanizm ve pozitivistimin belli başlı eserlerinin bu listede bulunduğu görülmüştür. "³⁶⁹ Aynı makalede, Mekteb-i Sultanî müdürü Mösyö Savo (belgede bu isim "Mösyö dö Salo" şeklinde yazılmıştır) tarafından hazırlanmış bu listenin incelenmesinden sonra şöyle bir değerlendirme yapılmıştır: "...bu listede bilim, tarih, coğrafya, tıp, edebiyat, felsefe ve sair konularda eserler bulunmaktadır. Ayrıca bu listede Avrupa'da neşredilen bir çok ilmî periyodik de yer almaktadır. Ancak, bu periyodikler daha sonra üstü çizilerek iptal edilmiş ve listeden çıkarılmıştır. Avrupa'daki en son araştırmaların yer aldığı bu periyodiklerin satın alınmasından vazgeçilmesi, Osmanlı İdaresinde "araştırma" kavramının yer almadığını göstermektedir"³⁷⁰

Okul kütüphanelerine alınan Fransızca kitaplar hakkında bir başka örnek, Tıbhane-i Âmire kütüphanesidir. Tıp dilinin Türkçeleştirilmesi akımına bağlı olarak kütüphane koleksiyonunda Türkçe kitapların daha sonra artış gösterdiği bilinmektedir. Okul kütüphanelerine satın alınan kitaplar yanında,

---

³⁶⁶BA. Buyruldu Defteri nr.3.

³⁶⁷ *İkdam* nr.6042, 19 Muharrem 1332/19 Kânun-ı evvel 1913; 4, nr. 6046, 23 Muharrem 1332/23 Kânun-ı vvel 1913; 4.

³⁶⁸BA. İrade-Dahiliye 69453.

³⁶⁹Ekmeleddin İhsanoğlu, "Tanzimat Döneminde İstanbul'da Darülfünûn Kurma Teşebbüsleri" *Tanzimat'ın 150.Yılına Armağan*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992; 413.

³⁷⁰Ekmeleddin İhsanoğlu, a.g.y.; dipnot 50'de ilgili vesikanın numarası, muhtemel bir dizgi hatasıyla İrade-Hariciye 14123 olarak gösterilmişse de doğrusu, 14129'dur. Bu vesikanın incelenmesi neticesinde, sözkonusu çizgilerin, vesikanın yazıldığı mürekkeble değil, muhtemelen sonradan kurşun -veya sabit- kalemlle yapıldığı görülmüştür. Bu durumda, kanaatimce yapılması gereken bu dergilerin satın alınıp alınmadığının kesin olarak tesbitidir. Listedeki çizgiler, başka bir maksatla da yapılmış olabilir. Bu ihtimal değerlendirildiğinde, Osmanlı İdaresinde araştırma kavramının olmadığı gibi çok kesin sonuçlara ancak, başka verilerin de bulunmasıyla ulaşmak mümkün olabilir fikrindeyim.

eğitim ve öğretimde kullanılan ders araçları da kolleksiyonda yer almaya başlamıştır.³⁷¹

XIX. yüzyılda kurulan kütüphanelerin kolleksiyonlarında, kütüphanenin kuruluş amacına uygun danışma kaynakları, yerli ve yabancı gazeteler, süreli yayınlar bulunmaktadır. Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye kütüphanesi, yabancı dilde gazete ve kitapları halkın hizmetine sunan, böylece ilerlemenin yönünü batıya dönüş olarak belirleyen yeni bir zihniyetin de temsilcisi olmuştur.

3. Yararlandırma

Tanzimat'tan sonra kurulan vakıf kütüphanelerinde ödünç verme yaygın değildir. Bu uygulamanın yasaklandığı vakfiyelerde açık ve kesin bir dille ifade edilmiştir. Bazı vâkıflar kitapların kütüphaneden dışarı çıkarılmayacağını bazıları ise bünyesinde yer aldıkları kurum içinde kullanılabileceğini belirtmişlerdir.³⁷²

Ödünç vermenin kefil gösterme, rehin ile yapıldığı kütüphanelere de rastlanır. Bunlar arasında, Mehmed Arif Efendi kütüphanesi (1840)³⁷³, Şeyh Mehmed Murad efendi kütüphanesi(1846)³⁷⁴ kefil gösterilerek ödünç vermenin uygulandığı kütüphanelere örnek olarak gösterilebilir. Gümüşhaneli Ahmed Ziyaeddin Efendi kütüphanesinde ise(1870-71) rehin verme, kefil gösterme ve senet şartları birarada uygulanmaktadır. Ödünç kitap almak isteyen şahıs, alacağı kitabın kıymetinin iki katı para veya değerli eşyayı rehin bırakmak 3 kefil göstermek, ayrıca imzalı bir senet bırakmak mecburiyetindedir. İade zamanında kitabın kaybolması veya zarar görmesi halinde tazmin ile yükümlüdür.³⁷⁵ Ödünç vermenin uygulandığı kütüphanelerde, kitabın zarar görmesi veya kaybolması halinde tazmin ettirileceği şartı her zaman vardır.

Kitapların kaybolmasına engel olmak amacıyla alınmış bu tedbirlerin yanında, “emniyet olunanlara” ödünç verilebileceği şartını taşıyan

³⁷¹Tercüman-ı Hakikat nr.1325-1327, 1329, 1331-1332, 1336, 1344.

³⁷² Ömer Efendi vakfiyesinde (1849-50) kitapların cami dışına çıkarılmayacağı (VGMA 747; 143), Mehmed Emin Efendi vakfiyesinde (1857-58) medrese dışına çıkarılmayacağı (Ş.ŞS. Rumeli Sadaret Mahkemesi, 531,17^{a-b}), Mehmed Sırrı efendi vakfiyesinde (1873) sadece dergâh içinde kullanılabileceği (VGMA 747; 394-395) şartları bulunmaktadır.

³⁷³ŞS. Davut Paşa Mahkemesi, 129; 6^a.

³⁷⁴ VGMA 581/2; 403-404.

³⁷⁵ VGMA 587/3-1; 62.

kütüphaneler de vardır.³⁷⁶ Saffetî Paşa kütüphanesi vakfiyesinde ise, tekkede kurulmuş kütüphaneden hüccesine kitap almak isteyen kimseler için, hâfız-ı kütüb-eğer isterse- şeyh efendiden izin almak suretiyle ödünç kitap verebilmektedir.³⁷⁷ Ödünç verme işleminden sonra iade edilen kitapların eksik veya zarar görüp görmediğinin kontrolü, hâfız-ı kütübün sorumluluğundadır.

Ödünç verme konusuna vakfiyelerde titizlikle durulmasına rağmen, uygulamada bazı istisnalar ve suistimaller görülmektedir. Enderun kütüphanesinden 1845'te³⁷⁸ Hamidiye kütüphanesinden 1870'te³⁷⁹ ve Veliyüddin Efendi kütüphanesinden 1909'da³⁸⁰ inceleme veya tercüme edilerek basılmak üzere bazı kitapların ödünç alındığına dair kayıtlar vardır. Ayasofya kütüphanesinden ödünç verilmiş kitabın, yazı özellikleri ve konu bakımından kıymetli eserler oldukları da belirtilerek iadesinin istendiği belgede ise bundan sonra kütüphanelerden senedli veya senedsiz ödünç vermenin kesinlikle yasaklandığı bildirilir. Uymayanlar hakkında ceza uygulanacağı da şöyle ifade edilmiştir:

“Bu bâbda hilâf-ı memnû'iyet hareket eden bundan böyle senedli senedsiz kitab ahz ve istiare edenler hakkında kanun-ı cezada evrâk-ı resmiyeyi hilâf-ı selâhiyet alanlara mahsus ceza icra olunacağına ve eğer alınan kitab-ı müstear iade ve ircâ olunmayıp da zâyî' olur ise ahz eden âdem hakkında sirkat cezası icra kılınacağına dair ...”³⁸¹

Diğer tür kütüphanelerde yararlandırma hizmetini kütüphanenin amacı, yöneldiği kesim belirlemektedir. Okul kütüphaneleri öncelikle kendi öğrencilerine hizmet vermekte, ödünç verme konusunda özellikle danışma kaynaklarına sınırlamalar konmaktadır.

Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye kütüphanesinde ise yararlandırma, cemiyet üyeleri için ücretsiz olarak bildirilmekteyse de üye olmak için her ay belli bir

³⁷⁶ Selim Bey kütüphanesi (1864) buna bir örnektir (VGMA 747; 314-315).

³⁷⁷ VGMA 581/1; 212.

³⁷⁸ BA. BEO Mektubî Kalemi 22/15.

³⁷⁹ BA. Ayniyat Defteri 976.

³⁸⁰ BA. İrade-i Hususiye 4.

³⁸¹ BA. İrade-Dahiliye 75393, YA Hus. 182/31.

miktar ödenmesi şartı vardır. Bu durumda, ücret karşılığı, yararlandırma hizmeti sözkonusudur.

3. 1. Kataloqlama Çalışmaları

Tarihleri kütüphaneler kadar eski olan kataloglar, mevcudun bilinmesi ve kontrolünde, okuyuculara ve kütüphanecilere sağladığı kolaylıklar sebebiyle, kütüphaneler için her zaman önemli ve vazgeçilmez birer araç olmuştur.

Osmanlılar devrinde kataloglar; kurulan ilk kütüphanelerle birlikte hazırlanmıştır. Vakıf kütüphanelerinin vakfiyelerinde, vâkıfın kimliği, vakfın amacı, şartları, görevlileri, gelirleri yanında, bağışlanan kitapların bir listesi de bulunmaktadır. Müstakil katalogları bulunmayan kuruluş devri kütüphaneleri için bu listeler, kataloglama çalışmalarının bir başlangıcı ve ilk kütüphane katalogları olarak kabul edilmektedir.

Bu listelerde konu başlıkları kullanılmamış, fakat kitaplar kendilerine mahsus bir sınıflandırma sistemine uygun olarak kaydedilmiştir. Bazen kitaba ait diğer bilgilerin de yer aldığı bu listeler, kütüphane envanteri olarak da kullanılmıştır. II. Bayezid devrinin sonlarına doğru kurulan kütüphanelerin vakfiyelerine ekli listeler dışında, kuruldukları tarihte hazırlanmış müstakil katalogları yoktur. Bu konuda ilk örnekler, Kanuni devrine aittir. 1552 tarihli kitabü'l-kütüb, defter-i kütüb diye adlandırılan katalog, Osmanlı kütüphanelerinde kataloglama kurallarının tesbiti için yapılan ilk deneme olması bakımından farklı bir yere sahiptir.³⁸²

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, vakfiyelere ekli kitap listeleri daha ayrıntılı hale gelmiştir. Kitapların sınıflandırılarak bütün özellikleriyle kaydedilmesi, ileride başka nüshalarla değiştirilmesini önlemek içindir. XVII. yüzyılda, bu tip kataloglarda önemli değişiklikler olmamıştır. Koleksiyonların zenginleşmesine bağlı olarak, konu başlıkları artmış, bunun yanısına, alt konu başlıkları da kullanılmaya başlanmıştır. Bu devirde, vakfiyelere ekli liste-katalogların yanında “defter” adı verilen müstakil katalogların yaygınlaştığı görülür. XIX. yüzyıl başlarında, okuyuculara rehberlik etmek üzere, “el defteri” adı verilen basit kataloglar hazırlanmıştır. Aynı dönemde, hem İstanbul

³⁸² İsmail E. Erünsal, "959/1552 Tarihli Defter-i Kütüb" *Erdem* 10 (1988); 184

hem de diğer yerlerde kurulan kütüphanelerin dikkat ve itina ile hazırlanmış katalogları bulunmaktadır. Ancak bunlar, konu başlıkları ve sınıflandırma bakımından gelişmiş değildir. Tanzimat dönemine kadar kütüphanelerde, konu başlıklarından faydalanılarak konu katalogları yapılmıştır. Kataloglar, sadece kütüphanelerin kuruluşu sırasında değil, kontrol, sayım veya kütüphanelerin başka bir yere nakli sırasında da son durumu gösterecek şekilde hazırlanmıştır. Katalogların hazırlanması önceleri, vakıf kurucuları tarafından ilmiye sınıfına mensub kimselere yaptırılmış, XVIII. yüzyılda kâtib-i kütüb, sonraları hâfız-kütüb, vakıf nâzırı ve mütevellisi, evkaf müftetişi ve kâtib-i bu katalogların hazırlanmasında görevlendirilmiştir.³⁸³

Tanzimat'ın ilânıyla birlikte, hukuk ve eğitim konusunda bir takım değişiklikler ve düzenlemelere gidilmiştir. Eğitim-öğretim konusunda başlatılan ıslahat hareketleri, kısa zamanda sonuçlanmamış, Islahat Fermanı'ndan sonra, 1856-1876 yılları arasında kalan zaman, bu ıslahatlar için bir başlangıç ve geçiş devresi olmuştur. II. Abdülhamid devri ise, yapılmak istenen değişikliklerin, yeniliklerin uygulama devresi olarak kabul edilmektedir.³⁸⁴

Tanzimat'tan sonra da vakıf kütüphaneleri kurulmuş, bunların yazma ve basma katalogları hazırlanmıştır. Medreseler yanında, özellikle batı tarzında eğitim veren kuruluşların meydana getirilmesi, orta öğretimden başlayarak değişik tür ve seviyede yeni okulların açılması, kitap ve kütüphanelerin bu kurumlarda da yeni örgütlenmelerle yer almasına yol açmıştır. Tanzimat'la birlikte, umumî kütüphaneleri kurma arzusu, koleksiyonları denetim altına alma, özellikle İstanbul'da hangi kütüphanede ne kadar kitap olduğunu ve bunların hangi konularda yazılmış olduğunu bilme ve araştırmacıların çalışmalarına kolaylık sağlama isteği, toplu katalogların ve bibliyografyaların hazırlanmasına, katalogların basılarak yaygınlaştırılmasına yol açmıştır.

3. 2. Toplu Kataloglar

Osmanlılar devrinde toplu katalog çalışmaları XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. Araştırmacılar, Ali Fethi Bey'in 1850-1854 yılları arasında

---

³⁸³ İsmail E. Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*; 213-235.

³⁸⁴ Bayram Kodaman, a.g.e. 164.

hazırladığı “el-âsârü'l-hayriyye fî hazâinü'l-kütübü'l-Osmaniyye” adlı eserinin bu konudaki ilk çalışma olduğunda hemfikirdirler.³⁸⁵

İstanbul kütüphaneleriyle sınırlandırılmış katalogun mevcut tek yazma nüshası ³⁸⁶, Bayezid Devlet Kütüphanesinde'dir. İki cilt olan bu katalogun incelenmesi sonunda, tamamlanmamış olduğu anlaşılmıştır. Bugüne kadar yapılan araştırmalarda katalogdan her ne kadar “girişim”, “deneme” olarak bahsedilmişse de neden böyle bir değerlendirme yapıldığı açıklanmamış ve eserin tamamlanmamış olduğundan bahsedilmemiştir. Ancak, son yıllarda yayınlanan üç belge³⁸⁷, hem bu katalogun bir örnek olduğunu göstermekte, hem de konunun bazı yönlerine açıklık getirmektedir.

17 Safer 1267 / 22 Aralık 1850 tarihli birinci belgede, katalogun sınırları, hazırlanış amacı ve işlevi açıklanmıştır³⁸⁸. Kitapların durumu şu şekilde ortaya konmuştur:

“...dersaadet ve bilâd-ı selâsede kâin kütüphanelerde mevcut olan kütübün ekserisi memurlarının adem-i takayyüd ve ihtimamından nâşi telef olmakta ve bazıları dahi şunun bunun eline geçip kalmakta olub...”

Bunların bir düzen altına alınmasının, hem kitapların kaybolmasına mani olmak hem de İstanbul kütüphanelerindeki kitapların mevcudunu öğrenmek bakımından önemli ve gerekli olduğu belirtilmiştir. Daha sonra, bu iş için

³⁸⁵ Bu çalışmalar arasında şunları sayabiliriz:

Osman Ergin, *Muallim Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi*, İstanbul, 1937; 415-417., Adnan Ötügen, *Bibliyotekçinin El Kitabı*, 1.c. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1947; 132, Müjgan Cunbur, "Tanzimat'ın Kütüphaneciliğimize Etkileri" *Bellekten* 28 (1964) 109-112; 691-700, Özer Soysal, *Cumhuriyet Öncesi Dönem Türk Kütüphaneciliği: Sosyo-Ekonomik Yapı Üzerine Bir Araştırma*, Basılmamış Doçentlik Tezi, Ankara Üniversitesi DTCF, Kütüphanecilik Bölümü, 1973, Tekin Aybaş, *Toplu Kataloglar ve Türkiye Uygulaması*, Ankara, 1979; 35-37, Necmettin Sefercioğlu, " Union Catalogs in Turkey in the Nineteenth Century " *A.Ü. DTCF Kütüphanecilik Bölümü XXV. Yıl Anı Kitabı*, Ankara, 1981; 91-101, Hasan Keseroğlu, "Türkiye'de Toplu Katalog ve Kataloglamanın Tarihçesi" *Kütüphanecilik Dergisi* 1 (1987); 163-178.

³⁸⁶ Tekin Aybaş, *Toplu Kataloglar ve Türkiye Uygulaması* adlı kitabında, bu çalışmanın yayımlandığını belirtmektedir. (s.35) Necmettin Sefercioğlu, 4.dipnotta adı geçen çalışmasında bu hataya işaret etmiştir (s.91 dn.5).

³⁸⁷ İsmail E. Erünsal, *Kütüphanecilikle ilgili Osmanlıca metinler ve belgeler I*, İstanbul, Edebiyat Fakültesi, 1983; 382-386., a.g.y., *Kütüphanecilikle ilgili Osmanlıca metinler ve belgeler II*, İstanbul, Edebiyat Fakültesi, 1990; 371-372.,

³⁸⁸ a.g.e.; 382-383'den naklen, BA. İrade, Meclis-i Vâlâ 6228.

Meclis-i Maarif azâsından Ali Fethi Efendi ile Hazine-i Evkaf-ı Hümayûn'dan birkaç kâtib tayin edildiği bildirilmektedir. Ali Fethi Bey'in kataloğun giriş kısmında belirttiği işe başlama tarihi ile aynı tarihi taşıyan bu belgede, oluşturulacak bir ekibin katalogda yer alacak bilgileri nasıl sağlayacakları da açıklanmıştır:

“...bunlar başka başka her bir kütüphaneye giderek mevcut olan defteriyle kütüb-i mahfuza tatbik ve zayıatı çıkar ise bunların ne olduğu tahkik olunduktan sonra defterinin bir aynı alınıb kütüphanede kalan defter mucibince kitapların tesellüm eylediğini ve min ba'd zayıatından mesul olarak tezmin eyleyeceğini hâfız-ı kütüpleri tarafından dahi mühürlü sened alınarak işbu sened ve defterlerin evkaf-ı hümayun ve meclis-i maarifde birer suretleri hıfz kılımb...”

Böylece hazırlanacak kataloğun yukarıda belirtilen faydalarından başka, Evkaf-ı Hümayun ve Meclis-i Maarif'de birer nüshasının saklanmasıyla, daha sonra hâfız-ı kütüb tayini ve devir-teslim işlerinde de kullanılabileceğine dikkat çekilerek, çalışmanın bir başka faydasına da işaret edilmiştir. Hazırlanacak katalog ile İstanbul kütüphanelerindeki kitapların sadece aded olarak değil, konu itibarıyla da mevcudunun belirlenmesine teşebbüs edildiği ve basılmasının düşünüldüğü şu şekilde belirtilmektedir:

“...yapılacak defterler tanzim olunduktan sonra bir münasib surette cedvel yapılb yani her fennde ve her kütüphanede ne kadar kitab bulunur ise arandığı vakit kolaylıkla bulunacak yolda bir defter-i umumî yapılb tab' ile neşr olunur ise ahlafa pek büyük bir faideyi mucib olacağı...”

Diğer iki belgede söz edilmemekle birlikte, 11 Rebiülevvel 1267/ 14 Ocak 1851 tarihli bir kayıta, kütüphanelerde yazım işleri devam ettiği süre içinde,

hâfız-ı kütüblerin, hiçbir şekilde kütüphane dışına ödünç kitap vermemeleri hususunda uyarılmaları istenmiştir.³⁸⁹

Ali Fethi Efendi, kataloğun giriş kısmında da belirttiği gibi, çalışmasını 1271 yılında tamamlamıştır. Bu durum Mecils-i Maarif-i Umumiye'den kaleme alınan 15 Cemaziülahir 1271/ 5 Mart 1855 tarihli bir mazbata ile padişaha arz edilmiştir.

“...kütübhanelerin rabıta-i hasene tahtına konulması hususunda ba-irade-i mülûkâne memur buyurulan müderrisîn-i kiramdan ve meclis-i maarif-i umumiye azâsından mekrümetlü Ali Fethi efendi dâileri dört buçuk sene say' ve ikdam ile kitab-ı mezkûrun dilhâh-ı âde üzere tertib ve itmamına muvaffak olmuş...”³⁹⁰

Kataloğun eksiksiz olabilmesi için enderun-ı hümayûn kütüphanesindeki kitapların da tesbit edilmesi gerektiği belirtilerek, bu kütüphanede çalışmak için izin istenmektedir. Vesikada yer alan şu ifade, çalışmanın tamamlandığını ancak, mevcut nüshanın “numune” olduğu için eksik bırakıldığını açıklamaktadır:

“ve şimdilik teberrüken yalnız siyer-i şerife-i hazret-i Muhammediye aleyhi ve âlâ âlihi efdâlü't-tahiyye ve tevârih fenn-i âlilerine müteallik kütüb-i mevcudenin esâmisini hâvi olan kıtası başkaca tebyiz ve numune-i tekml olmak üzere erkâm ve işâratının vaz'ıyla tab' ve neşre elverir surete konularak takdim kılındığı...”

Öyle anlaşılıyor ki Ali Fethi Efendi, çalışmasını tamamlamış, basımına izin almak için kataloğun bazı bölümlerini kendi sistemine göre işaretlemiş, temize çekmiş ve numune olarak takdim etmiştir. Vesikada, Ali Fethi Efendi'ye hizmetinin ve kataloğu hazırladığı zaman içinde yaptığı harcamaların karşılığı olmak üzere atıyye verilmesi ve terfiinin sağlanması konusu da yer almaktadır. Belgenin 23/24 Cemaziülahir 1271 tarihli ekinde ise Ali Fethi Efendi'ye 15

³⁸⁹ a.g.e.; 371-372'den naklen BA.Ayniyat Defteri 421; 19.

³⁹⁰ a.g.e.; 384-386'dan naklen BA.A.İrade-Dahiliye 20 390., Bu belgenin 23 Cemaziülahir 1271 tarihli ekiyle birlikte neşri, arşiv numaraları verilmeden yapılmıştır. bkz. Necati Gültepe, "Vakıf Kütüphaneciliğimizin Müesseseseleşmesi" *Türk Yurdu* 7 (1987) 6; 22-32.

000 kuruş atıyye verilmesi karara bağlanmıştır. Ancak kataloğun basımı, saray kütüphanesinde çalışması ve terfii hususunda şöyle denilmektedir:

“...efendi-i mumaileyh mezkûr numuneyi şimdiden tab' ettirmesi ve kütübhaneyi mezkûrun dahi muayenesiyle mevcut olan kütüb ve müsennefâtın mecelle-i mezkûreye derc ve tahriri ve mumaileyhin tarikince rütbesinin terfii hususunun taraf-ı valâ-yı meşihatpenahiye havalesi...”

Meşihate havele edilen konu hakkında henüz başka bilgimiz olmadığı için, kataloğun basımına izin verilip verilmediği, verilmediyse gerekçesinin ne olduğu bilinmemektedir. Ancak, meşihate aid evrakın bir kısmının daha sonraki bir tarihte yanmış olması, konunun bu birime aid yazışmalardan takibini zorlaştırırsa da basılacak bir kitaba iznin sadaret makamından çıkması gerektiği bilindiğinden ve bu konuda şimdilik her hangi bir iradeye rastlanmadığından, kataloğun basılmamış olduğu söylenebilir.

Katalog, 7, 347 ve 3, 331 sayfadan oluşmuş iki cilt halindedir. Birinci cildin başında, 2^b bayfasına kadar devam eden arapça dua kısmından sonra, kataloğun hazırlanış sebebi ve düzeni hakkında açıklamaların yer aldığı giriş kısmı bulunmaktadır.³⁹¹ Burada, “...âsitane-i aliyye ve bilâd-ı selâsede mevcut olan kırkyedi aded kütüphane...” bahsedildiği halde, kataloğa dâhil edilen kütüphane sayısı kırkaltıdır.

Ali Fethi Efendi'nin bu çalışması her ne kadar hazırlanış amacına ulaşmamışsa da Osmanlılar devrinde ilk toplu katalog girişimi olması sebebiyle önemlidir.

1850-1854 yılları arasında gerçekleştirilen bu çalışmadan sonra, toplu katalog hazırlama çalışmalarına devam edilmiştir. Bilinen ikinci toplu katalog da İstanbul kütüphaneleri ile sınırlıdır. Matbu' olan bu kataloğun bilinen tek nüshası, Agâh Sırrı Levend kütüphanesindedir. Ankara Milli Kütüphane'de ve İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'nde mikrofilmleri vardır.³⁹²Bunların

³⁹¹ Bu kısmın lâtin harflerine aktarılmış kısmı için bkz. Özer Soysal, a.g.e.; Ek III; 114-118.

³⁹² Bu çalışmada, Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki mikrofilmler kullanılmıştır. Kütüphanenin mikrofilm arşivinde, birisi Rauf Yelkenci'den alınan ve 467 numara ile kayıtlı, diğeri bunun

hiçbirisinde iç kapak olmadığından, adı, hazırlayanı, basım yeri ve tarihi kesin olarak bilinmemektedir. 2. sayfadan başlayan katalogda yapılış amacı, hazırlanış şeklinin açıklandığı her hangi bir giriş bölümü de yoktur. Katalogun adıyla ilgili tek kayıt, her sayfanın üzerinde yer alan “Dersaadet kütüphanelerinde mevcut olan kitapların cedvelidir” yazısıdır. 550. sayfada biten katalogun sonu da eksiktir.

Başlı ve sonu eksik olan bu katalogun, sözlü bir bilgiye dayanılarak, Abdurrahman Nâcim Efendi tarafından hazırlanmış olduğu ileri sürülmüştür. 1293/1876 tarihinden sonra basıldığı tahmin edilmektedir.³⁹³

Abdurrahman Nâcim Efendi, 1278/ 1861 yılında İstanbul kütüphaneleri müfettişliğine tayin olunmuş³⁹⁴ ve bu görevi sırasında 1279/1862 tarihinde Damat İbrahim Paşa, 1285/ 1868 de Ragıb Paşa kütüphanelerinin kataloglarını bastırmıştır. Bunlar, ilk basılı kütüphane katalogu olması bakımından önemlidir. Kütüphaneler müfettişi olması, hazırladığı kütüphane katalogları ve İstanbul dışında görevlendirildiği 1288/1871 yılına kadar³⁹⁵ İstanbul’da bulunduğu sürenin böyle bir katalogu hazırlamak için yeterli olabileceği de gözönüne alındığında, aksi isbat edilene kadar, bu katalogun Abdurrahman Nâcim Efendi tarafından hazırlandığı kabul edilebilir.

Yaklaşık 22 yıl arayla hazırlanan bu iki toplu katalogun amaçları benzer de olsa, kitap ve kütüphanelere ilişkin bilgileri verme biçimleri birbirinden farklıdır. Ali Fethi Efendi, katalogunda yer alan 46 kütüphaneyi, kurucularının devlet kademelerindeki görevlerinin hiyerarşik sırasına göre ve devrin idarî taksimatına uygun olarak gruplandırmıştır. Nâcim Efendi ise katalogunda yer verdiği 24 kütüphane için her hangi bir gruplamaya gitmemiştir. Katalogun hazırlandığı dönemde İstanbul’da daha fazla sayıda ve koleksiyon bakımından da zengin sayılabilecek kütüphaneler olduğu halde, çalışmaya bunların niçin dahil edilmediği, kütüphanelerin seçiminde hangi kıstasın uygulandığı bilinmemektedir.

---

kopyası olduğu anlaşılan ve Muhammed Tancı’dan alınmış 1984 numara ile kayıtlı iki mikrofilm bulunmaktadır.

³⁹³ Osman Ergin, *a.g.e.*; 421.

³⁹⁴ BA. İrade-Meclis-i Vâlâ 20654, Sicill-i ahvâl defteri 18; 125.

³⁹⁵ Osman Ergin, *a.g.e.*; 419’da Abdurrahman Nâcim Efendi’nin adliye mesleğine giriş tarihini 1300 olarak bildiriyorsa da doğru değildir.

Her iki katalog da kitapları konularına göre bir tasnife tâbi tutmuştur. Ali Fethi Efendi, kataloğun 4b-5b sayfalarında “tarife-i tertib-i kitab” başlığı altında, kitapların hangi konu başlıkları altında toplandığını açıklamaktadır. Katalog, önce, “defter” adı verilen 3 ana konuya ayrılmıştır. Bunlar; kütüb-i ulûm-ı şer’iyye, kütüb-i funûn-ı edebiye ve kütüb-i ulûm-ı hikemiyedir. Ana konu başlıkları altında “tertib” adı verilen 14 alt konu başlığı yer almıştır. Birinci defter yedi alt konu başlığına, ikinci defter beş alt konu başlığına, üçüncü defter iki alt konu başlığına ayrılmış, bunlar, hem kataloğun giriş kısmında hem de katalogda ilgili bölümlerin başında gösterilmiştir. Abdurrahman Nâcim Efendi’nin kataloğunda ise 19 konu başlığı kullanılmıştır.³⁹⁶ Bu konu başlıklarının verilmesi, vakfiyelere ekli kitap listelerinde de görülen, islâmî ilimleri tasnif etmede kullanılan sisteme benzemektedir. Nâcim Efendi, hazırladığı Damat İbrahim Paşa ve Ragıb Paşa kütüphanelerinin kataloglarında da aynı tasnif sistemini kullanmıştır.

Kitapların hangi kütüphanede bulunduğunun gösterilmesinde de iki katalog arasında farklar vardır. Ali Fethi Efendi, kataloğun düzeni ve kullanılan rakamların açıklanmasını “tarife-i resm-i cedâvil” kısmında yapmıştır. Buna göre İstanbul kütüphaneleri; padişah, vezir, ülema ve darüssaade ağalarının kurduğu kütüphaneler olarak dört kısma ayrılmıştır. Bundan sonra, Eyüb, Galata ve Üsküdar kütüphaneleri yer almaktadır. Her sayfada kitabın hangi defter ve tertibe aid olduğu gösterilmiş, ayrılan kısımlara kitabın adı, müellifi ve bazen çeşitli özellikleri yazılmıştır. Kitapların yer numaraları verilmemiş, sadece hangi kütüphanede olduğu gösterilmiştir. Her kitap için ayrılan hane ikiye bölünmüş, üst kısmına “nüsha” ve alta “cild” yazılarak kitapların kütüphanede kaç cilt ve nüsha halinde bulunduğu, varsa eksikleri gösterilmek istenmiştir. Ancak, kullanılan sistem kullanışlı değildir. Katalogda işaretli bölümler incelendiğinde, eksikleri göstermede kullanılan 0 (sıfır) rakamının açıklamalarda belirtildiğinden farklı ve tutarsız yerleştirildiği görülmektedir.

Nâcim Efendi, daha az sayıyı muhtevi kataloğunda, yazar, kitap adı ve kitapların yer numaralarını vermekle yetinmiştir. Karmaşık olmayan yapısı itibarıyla, kullanılması daha kolaydır.

---

³⁹⁶ Konu başlıkları kaynaklarda verilirken farklı ve hatalı tesbitler yapılmıştır: Osman Ergin 17 konu başlığı, Tekin Aybaş 15 konu başlığı olduğunu söylemiştir.

3. 3. Basılı Kütüphane Katalogları

II. Abdülhamid devrinde, kütüphanelere ve kütüphanecilik çalışmalarına önem verilmiştir. Kütüphane kataloglarının yayınlanması yanında bibliyografik eserler de hazırlanmış ve basılmıştır. Bunlardan birisi olan Devr-i Hamidî Âsârı, II. Abdülhamid'in cülûsundan 1307¹⁸⁷⁶ senesine kadar İstanbul'da yayınlanmış kitapların bir bibliyografyasıdır. Mizan gazetesi muharrirlerinden Murad bey tarafından hazırlanan kitap, 1308 yılında, İstanbul'da büyük boy olarak basılmıştır. Bibliyografya, kitabın adını, yazarını, konusunu, telif veya tercüme olduğunu, dilini ve basım tarihini gösterecek cetveller halinde düzenlenmiştir. 1876-1879

Bundan iki yıl sonra, Maarif Nezareti tarafından benzer bir çalışma yapılmıştır. 1310¹⁸⁷⁸ yılında basılan bu bibliyografyaya her hangi bir isim verilmemiştir. İçkapakta, II. Abdülhamid'in tuğrasının altında yer alan "Nezaret-i Maarif-i Umumiye" yazısından sonra, çalışmanın II. Abdülhamid'in cülûsundan 1308 yılına kadar basılmış kitapları içine aldığını belirten bir alt başlık yer almaktadır. Birbirine benzemekle beraber, bu çalışmada altı konu başlığı kullanılmış, türkçe, arapça ve farsça dışındaki dillerde yazılan fen, dil ve edebiyat kitapları için ilgili konuda alt başlıklar kullanılmıştır.

Bu çalışmalardan başka, Ahmed Muhtar Paşa tarafından daha önce gazetelerde tefrika olarak yayınlanan ve 1316'da "Ahvalname-i Müellefât-ı Askeriye-i Osmaniye" adıyla basılan bir bibliyografya daha vardır. Kitabın başında yer alan, bibliyografya ve önemi konusunda yazılmış 18 sayfalık giriş, aynı zamanda çalışmanın amacını da açıklamaktadır. 276 sayfa olan kitap, dört konuya ayrılmıştır. Kitapların bibliyografik kimlikleri yanında, muhtevaları hakkında da bilgi verilmiştir. 1898

Kütüphane kataloglarının basılması konusundaki çalışmaları iki aşamada ele almak mümkündür. Birinci aşamada gerçekleştirilen çalışmalar, 1276/1859 tarihinde başlamıştır.³⁹⁷ Bu tarihte, Maarif Nezareti kurulmuştu ancak, kütüphanelerin idaresi Evkaf Nezareti tarafından yürütülmekteydi. 1278/1861 tarihli bir belgeden, kütüphanelerin "sebt-i defter" olunması için Evkaf-ı Hümayûn teftiş kâtiblerinden Fikri ve Refik Efendilerin günlük 40'ar kuruşla

³⁹⁷ BA. Ayniyat Defteri 1244, BA.YA Res.25/36.

görevlendirildikleri anlaşılmaktadır. Kütüphanelerin bazılarının yazılmasından sonra Fikri Efendi ölmüş, işin yarım kalmaması için Hamdi Efendi 400 ve Kâmil Efendi 300 kuruş maaşla bu göreve tayin edilmiştir.³⁹⁸

Kütüphanelerin yazılması devam ederken, Abdurrahman Nâcim Efendi'nin 1278/1861 tarihinde müfettişlik görevine atandığı bilinmektedir. Onun tayinine ilişkin belgede, kütüphanelerin harab oluşu sebebiyle, kitapların korunmasının ve faydalandırma işinin güçleştiği, Nâcim Efendi'nin de kayb olduğu zannedilen kitapların tesbiti ve kataloglarının hazırlanmasıyla görevlendirildiği açıklanmıştır.³⁹⁹ Öyle anlaşılıyor ki Nâcim Efendi bu görevini yerine getirmek üzere elde ettiği bilgilerle, daha sonra basımı gerçekleştirilen iki kütüphane kataloğu ile İstanbul kütüphanelerinin toplu kataloğunu meydana getirmiştir. Çalışmaları sırasında, tayininden önceki bilgilerden de faydalanmış olması muhtemeldir.

1279/1862 yılında kütüphanelerin yazılmasında görevli kimselerden bazılarının görevlerine devam etmedikleri anlaşılmış, işin aksamaması için, iki kişi daha görevlendirilmiştir.⁴⁰⁰ Kütüphane kataloglarının hazırlanmasında müfettişlere de görev verildiğine dair bir başka uygulama, 1298/1881 yılında, İstanbul kütüphaneleri müfettiş muavini olarak Derviş Salih Efendi'nin tayininde görülür. Mevcut müfettişlerin, o tarihte sayıları 63 olarak bildirilen İstanbul kütüphanelerini denetlemede zorluk çektikleri gerekçesiyle, onlara yardım etmek üzere görevlendirilen Salih Efendi'nin tayin kararında, katalogların hazırlanması ve basımına ilişkin karar da yer almaktadır:

“Derviş Salih Efendi'nin mezkûrî'l-mikdar maaş ile muavin tayini ve kütübhanelerde mevcut olan kütüb-i muhtelifenin a'dâd ve esâmisini ve kangı ulûm ve fûnûna

³⁹⁸ BA. İrade-Dahiliye 31 980.

Bu konuda Lûtfî Tarihi'nde şu kayıt vardır: [1278/ 1861 senesi] "Evkaf nâzırı Subhi Bey'in, Evkaf hazinesince epeyce icraat-ı hayriyye ve ıslahat-ı nafiası zuhur etmiştir. Cümleden birisi kütüphanelerde mahfuz olan bunca kütüb-i mütenevviyanın evkafca müretteb ve muntazam defteri olmadığı misillü, hâfız-ı kütüblerin harekat-ı vakıalarıyla kütüb-i mevcudenin yoklamaları usulü mesbut olmadığından ve bunun mevkufü'n-alyhi bulunan defâtir-i sahihasının vücudundan lâbüdd bulunduğundan bu iş için mukaddema bazı mertebe teşebbüs olunmuş ise de arkası bırakılmakla işbu emr-i hayrın ikmali için mahsusen memurlar tayin olunmuştur. "Vak'a-nüvis Lûtfî Efendi Tarihi, haz. Münir Aktepe, c.X Ankara: TTK, 1988; 37.

³⁹⁹ BA. İrade-Dahiliye 20654.

⁴⁰⁰ BA. İrade-Dahiliye 21 180.

dair olduğunu mübeyyin suret-i mükemmelede fihrist ve cedvelleri yapılarak risale şeklinde tab' ve neşri hususları..."⁴⁰¹

1276 yılından beri devam eden çalışmalar, istenilen sonuca ulaşmamıştır. Tayin edilen memurlara, görevin bir an önce bitirilmesi gerektiğine dair uyarılara rağmen, kütüphanelerin yazılması tamamlanmamıştır. Ancak iki kütüphanenin kataloğu basılmış, bunlarda görülen eksikler sebebiyle daha sonra tekrar basılmaları gerekli görülmüştür.

1857 yılında kurulan Maarif Nezareti'nin görevleri arasında kütüphanelere aid bir hüküm yoktur. Kütüphaneler, 1869 yılında hazırlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile Maarif Nezareti'nin sorumluluğu altına girmiştir.⁴⁰² Kütüphane kataloglarının basılmasında ikinci aşama olarak kabul edilebilecek çalışmalar, bu nizamnamenin yayınlanmasından sonra başlamıştır.

Kütüphane kataloglarının basılması çalışmaları 29 Rebiülahir 1300/9 Mart 1883 tarihinde daha farklı bir bakış açısı ve organizasyonla ele alınmıştır.

"Dersaadet ve bilâd-ı selâsede kâin kütüphanelerin mevcut olan defterleri mürûr-ı zaman ile fersude olmakla beraber hakk ve silinti gibi tağyirât ve ifsâdâta da uğrayıp itibardan bil-külliyeye sâkıt bir hale gelmiş olmasından dolayı kütüb-i mevcudenin telef ve ziya'ından vikâyesi zımmında görülen lüzum ve ihtiyaç üzerine kütübhanelerin teftişiyle beraber yeniden defterlerinin tanzimi için iki kol olarak memurlar tertib ve tayin olunmuş..."⁴⁰³

Buradan, çalışmanın işe yaramaz hale gelmiş katalogların yenilenerek, kütüphane mevcudunun denetim altına alınmak istendiği anlaşılmaktadır. İki

⁴⁰¹BA. İrade-Dahiliye 67 398, Ayr. bk.İsmail E. Erünsal, *Antoloji I*; 374'den naklen BA. Ayniyat Defteri 1420.

Müfettiş muavini Salih Efendi, 1303 tarihinde, Köprütlü kütüphanesi'nin yün minderlerini satıp, yerine ot yastıklar koyduğu, ödünç aldığı bir kitaptan bazı resimleri kopararak eksik iade ettiği iddaları üzerine toplanan bir komisyon tarafından suçlu bulunmuştur. Bu konuda bkz. BA. İrade-Dahiliye 4778.

⁴⁰² Özer Soysal, *a.g.e.*; 68-70.

⁴⁰³ BA. İrade-Dahiliye 70 123.

kol halinde çalışan memurların maaşı, Maarif Nezareti bütçesinden verilmektedir. Çalışmanın devam edeceği bildirilmekte. bu yüzden yeni yıldaki bütçeden de pay ayrılması gerektiğine işaret edilmektedir.

3 Zilkade 1300/5 Eylül 1883 tarihli bir vesikadan, 2 memur, 2 muavin ve kâtille yürütülen çalışmaların sonuçlarını öğrenmek mümkündür. Hamidiye, Yeni Cami, Köprülü, Ragıb Paşa, İbrahim Paşa ve Atıf Efendi kütüphanelerinin yazılma işlemleri tamamlanmış, Hamidiye kütüphanesi kataloğu basılmıştır. Yeni Cami kütüphanesi kataloğunun basılmak üzere olduğu ve 15-16 kütüphanenin daha yazılacağı bildirilmektedir. Tertib edilen komisyona Rüşdiye Dairesi memurlarından dâhil edilenler olduğu için, yeni tayin edilen memurlardan birisine ihtiyaç olmadığı da bildirilmiştir.⁴⁰⁴

5 Zilhicce 1301/26 Eylül 1884 tarihli bir yazıyla kütüphanelerde devam eden çalışmalar hakkında bilgi istenmiş, buna cevaben hazırlanan belgede, çalışmaların ilerlediği bildirilmiştir. Burada, iş akışı, kütüphanelerdeki mevcut ve kayıp kitapların sayıları bildirilmiştir::

“...tertib olunan iki kol muharrirler marifetiyle Hamidiye ve Yeni Cami ve Beşir Ağa ve Âşir Efendi ve Köprülü ve Nuruosmaniye ve Şehzade ve Âtıf efendi ve Süleymaniye ve İbrahim Paşa ve Ragıb Paşa ve Şehid Ali Paşa kütüphaneleri tahrir olunub Ayasofya ve Lâleli ve Hekimoğlu kütüphaneleri der-dest-i tahrir bulunmuştur. Bu kütüphanelerde mevcut kütüb-i mütenevviyanın mecmu' yirmidörtbin altıyüzkırkbir cild olub kadim defterleriyle lede't-tatbik elliüç cild zayıat tahakkuk etmiş...”⁴⁰⁵

Kütüphanelerin yazılma işi devam ederken, bir taraftan da basma faaliyeti başlatılmıştır. 1300-1312 yılları arasında katalogların basımı tamamlanmış, İstanbul'da bulunan 64 kütüphanenin kataloğu 40 cilt halinde basılmıştır.⁴⁰⁶

1862 - 1894
12

404 BA. İrade-Dahiliye 71 104.

405 BA. YA Res.25/36.

406 Kütüphane kataloglarının listesi için bkz. Osman Ergin, *a.g.e.*; 430-431, Nimet Bayraktar, "Yazma ve basma kütüphane fihristleri" *Türk Dünyası Araştırmaları* (1982) 21; 156-159.

Kataloglar cetveller halinde düzenlenmiş, kitaplar konularına göre sınıflandırılarak yazılmıştır. Konu başlıkları genellikle “mushaf-ı şerif”, “kütüb-i kıraat”, “kütüb-i tefsir”... şeklinde kullanıldığı gibi, “ilm-i kelâm”, “ilm-i mantık” ve “fenn-i kıraat” şeklinde başlıklar da bulunmaktadır.

Kitapların yer numaraları, adı, cilt sayısı, dili ve yazı çeşidi, satır ve sayfa sayısı, yazar adı-ölüm tarihi ve açıklamalar, kataloglarda farklı sıralarda yer almış, bazı kataloglarda ise -Halet Efendi kütüphanesi katalogunda olduğu gibi- sadece aksesyon numarası, kitap adı ve özellikleri için yer ayrılmıştır. “Mülâhazât” kısmında yer alan bilgiler de bütün kataloglarda aynı ölçüde ayrıntılı değildir.

Katalogların sonunda genellikle fihrist (burada içindekiler manasında kullanılmıştır) yer almaktadır. Bazı ciltlerde doğru-yanlış cetveli, basımdan sonra farkedilen eksiklerin telâfisi için ekler bulunmaktadır.

Basılmaları 12 yıl süren kataloglar, bugün dahi kullanılmaktadır. Ancak, önceden belirlenmiş kurallara uygun hazırlanmamaları, kitap adı ve yazar dizinlerinin bulunmayışı ve buna benzer sebeplerden dolayı tenkidlere uğramışlardır. Bu halleriyle yetersiz görülerek, yeniden hazırlanmaları gerektiği şeklinde görüşler de ileri sürülmüştür.

1909 yılında Mısır Nâzırlar Meclisi kâtiblerinden Ahmed Zeki Bey, devrin sadrazamına 3 bölüm, 14 kısım ve 96 maddeden oluşan bir takrir sunmuştur.⁴⁰⁷ Ahmed Zeki Bey, 2. bölümde “Dersaadetteki bilcümle kütüphanelerin ahvâl-i hâzırası hakkında ifade-i mücmele” başlığı altında kataloglardan bahsederken, mevcut katalogların yetersizliği, yanlışları ve toplu katalogun lüzumu üzerinde durmaktadır:

“Fihrist tesmiye olunan defâtire gelince: Bunlardan her kütüphanede kendine mahsus iki nüsha vardır. Binaenaleyh bir kütüphanede bir zatın mütalaa etmek istediği bir

⁴⁰⁷ Ahmed Zeki, *Dersaadet Umumî Kütüphanelerinin Tanzim ve Tensikine Dair; Sadrazam Hilmi Paşa Hazretlerine Takdim Olunan Takrir*, Dersaadet, Matbaa-i Ahmed İhsan, 1325. Ayr. bkz. İsmail E. Erünsal, “Ahmed Zeki Bey'in İstanbul Kütüphanelerinin Tanzimine Dair Raporu” *Antoloji I*; 323-352. Metnin sadeleştirilmiş şekli için bkz. Adnan Ötügen, “İstanbul kütüphaneleri Hakkında 48 Yıl Önce Devrin Sadrazamına Sunulmuş Bir Rapor” *TKDB V* (1956) 3; 206-226.

kitabın mütemmim veya mümasili olan veya onu taalluk bulunan diğer bir kitabın, başka kütüphanelerde mevcut olup olmadığına vâkıf olabilmesi gayr-i mümkündür.”⁴⁰⁸

Raporda, kataloglardaki hatalara da işaret edilmiş, bunların emek ve zaman kaybına yol açacağı belirtilerek, katalogların kütüphaneler için önemi vurgulanmıştır.

“Bu fihristler tertib ve tebviblerine nazaran bir mecmua-i garaib ıtlakına sezâdırlar. Mesela kütüb-i tarihîye, kütüb-i hadise karışmış; fünûn-ı harbiye kitapları, tasavvuf kitapları sırasına konulmuş; kütüb-i fıkhiyye, coğrafya kitapları arasında ahz-ı mevki' etmiştir. Bazen de bir kitabın onuncu cildi zikr olunduktan dört beş sayfa sonra cild-i evveli zikr edilmiştir. Ve keza bazen bir kitabın nüsh-i müteaddidesi fünûn-ı muhtelif ebvâbında kaydolunmuş bulunur. Her hangi bir fihrist kitabı ele alınıb da suret-i sathiyede göz gezdirilirse bu gibi ahvâl-i garibe musadif-i nazar olunur...Kütüphaneler için yegâne rehber bu fihristlerdir. Mevcud fihristler ise asla şayan-ı itimad değildir.”⁴⁰⁹

Takririn beşinci bölümü, “fihrist-i umumînin tanzimi hakkındadır” başlığını taşımaktadır. Burada, 20 madde altında, uyulması gereken kataloglama kuralları açıklanmaktadır. 36. madde, okuyuculara kolaylık sağlamak üzere alfabetik olarak hazırlanmış biri kitap adı ve konu numaralarından. diğeri de yazar adlarından oluşan “iki kamus” yapılması gerektiği hakkındadır. Ahmed Zeki Bey’in açıklamalarından “kamus” kelimesinin dizin yerine kullanıldığı anlaşılmaktadır. Takrir verildiği dönemde dizin kavramının yerine kullanılan her hangi bir kelime yoktur. Ayrıca, Ahmed Zeki Bey’in katalog yerine defter ve fihrist kelimelerini kullandığı “fihrist tesmiye olunan defterler” şeklindeki ifadesinden de anlaşılmaktadır.

Kütüphane kataloglarının 1902 tarihinde “Kütübhane ve kiraathanelerle, gazete idarehanelerinde bulunan gazete koleksiyonlarının tedkik ve

⁴⁰⁸ Ahmed Zeki, a.g.e.; 6.

⁴⁰⁹ a.g.e.; 6-7.

muayenesi” hakkında çıkarılmış talimatname ile kütüphanelerin denetiminde de kullanıldığı anlaşılmaktadır.⁴¹⁰

3. 4. Yazma Kütüphane Katalogları

Kütüphane kataloglarının yazma olarak hazırlanmasına Tanzimat’tan sonra da devam edilmiştir. Bu kataloglarda, genellikle birbirine benzer düzende konu başlıkları kullanılmıştır. Kitabın adı, yazarı, cilt ve satır sayısı, vakfiyelerin sonunda görülen listelerin düzenine benzer biçimde yazılmıştır.

Yazma kütüphane kataloglarını diğerlerinden ayıran ve önemli kılan, özellikle kütüphanenin kuruluşuyla birlikte hazırlananlarda görülebilen bazı kayıtlar, notlar veya vakfiyeden alınmış bölümlerdir. Böylelikle, vakfiyesi mevcut olmayan veya hakkında az bilgi bulunan kütüphaneler hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak mümkün olabilir. Bu kataloglarda kitaplar bazen, vakfiye sonlarında görülen şekilde; kitap adı, yazar, cilt, satır sayısı ve bazen fizikî özellikleri bildirilerek, bazen de basılı kütüphane kataloglarında olduğu gibi, matbu’ olarak hazırlanmış cetvellerin doldurulması suretiyle yazılmıştır. Her konunun sonunda, daha sonra olabilecek artışlar düşünülerek yer bırakılmıştır.

XIX. yüzyıl başlarında ilk örnekleri görülen “el defteri” adı verilen kataloglar, bu dönemde de hazırlanmıştır. Bunların bir örneği olan Fatih kütüphanesinin ¹⁸⁶⁷1284 yılında hazırlanmış kataloğun başında “Fatih Camii derununda mevcut bilcümle kütüb-i mütenevviyanın el defteridir” kaydı bulunmaktadır.⁴¹¹ Diğer yazma kütüphane kataloglarına benzemekle beraber, bu kataloğu farklı kılan, her kitaba bir numara verilmiş olmasıdır. Kataloğun sonundaki 7 Rebiülevvel 1284 tarihli kaydın altında Abdurrahman Nâcim’in mührü bulunmaktadır. Bu kayıta, kütüphanede bulunan 5500 cilt kitabın isim, müellif ve kâtib ve diğer özelliklerinin “usul-i cedide” ye göre cetvellerin hazırlanmış olduğu yazılıdır. Fatih kütüphanesinin basılı kataloğu ile bu yazma katalog karşılaştırıldığında, birbirinin aynısı olduğu görülmektedir. Bu örnek, Tanzimat döneminde hazırlanan el defteri adı verilen katalogların, kütüphane kataloglarının basılma faaliyeti sırasında kullanıldığını da göstermektedir.

---

⁴¹⁰ BA. Y.MTV 233/109.

⁴¹¹ Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar 252, 1^b.

4. Bina

Osmanlı İmparatorluğu'nda kütüphaneler uzun yıllar müstakil binaları olmadan hizmet verdiler. "Kitaplar, cami, medrese veya tekkelerin bir köşesine konulan ahşap dolaplar içinde muhafaza edilmekteydiler." ⁴¹² XVII. yüzyılın ikinci yarısında kurulan Köprülü Kütüphanesi, müstakil kütüphanelerin ilk örneğidir. Daha sonra külliye'nin bir parçası olarak veya müstakil binalar halinde kütüphaneler inşa edilmiştir. XVIII. yüzyılın başlarına kadar, kare ve dikdörtgen plânlı, örtü sisteminde kubbe ve tonozun kullanıldığı tek mekânlı ve genellikle tek katlı olan kütüphane binalarında, barok üslûbun etkisi özellikle iç süslemelerde görülür.

Tanzimat'tan sonra, vakıf kütüphanelerinin kuruluş yerlerinde ve müstakil binaya sahip olanların mimarisinde büyük değişiklikler görülmez. Vakıf kütüphaneleri, önceki dönemde olduğu gibi, bir külliye içinde kurulduklarında, yine yer aldıkları binanın bir bölümünü veya bir odasını işgal etmişlerdir. Hoca Halil Efendi (1256/1840) ⁴¹³, Mehmed Arif Efendi (1256/1840) ⁴¹⁴, Serbestzâde Ahmed Efendi (1261/1845) ⁴¹⁵, Ömer Efendi (1266/1850) ⁴¹⁶, Şeyh Mehmed Rasim Efendi (1294/1877) ⁴¹⁷ kütüphaneleri, içinde yer aldıkları binalar içinde bir oda veya bölüm ayrılarak kurulmuş kütüphanelere örnektir. 1844'de inşa edilen Darülmecnevi kütüphanesi, tekkenin selâmlık bölümünün bulunduğu tek katlı ahşap binada yer almıştır. ⁴¹⁸ Kütüphanelere mahsus bir değişimi bu kütüphanelerde izlemek, tesbit etmek mümkün değildir. Ayrıca, kütüphane vakfiyelerinde binaların bakım ve tamirine ilişkin bilgiler bulunmakla birlikte, özelliklerine ait bilgiler çok nadir olduğundan, bu konuda vakfiyelerden faydalanmak oldukça güçtür.

XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yapılmış pek çok yapıda, batı etkisini görmek mümkündür. Bu dönemin müstakil

---

⁴¹² İsmail E. Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*; 273.

⁴¹³ Turgut Kut Arşivi, Kütüphaneler Dosyası.

⁴¹⁴ ŞS. Davutpaşa Mahkemesi, 129; 6^a.

⁴¹⁵ Emsen; 27, Ötügen; 172.

⁴¹⁶ VGMA 747; 143-144.

⁴¹⁷ ŞS. Bab Mahkemesi 488, 173 a.

⁴¹⁸ M. Baha Tanman, *İstanbul Tekkelerinin Mimarisi ve Süsleme Özellikleri; Tipoloji Denemesi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Bölümü Doktora Tezi, 1990; 214.*

kütüphanelerinde de bu etki görülmekle birlikte, klâsik üslûpta; sade, tek katlı, çatısında kubbe ve tonoz kullanılmış kütüphaneler daha yaygındır. 1845'te tamamlanan Esad Efendi Kütüphanesi, XIX. yüzyılda yapılmış klâsik tip kütüphane binası için bir örnektir. Tek katlı, dış cephesinde sıva kullanılmış sade bir binadır. Okuma salonu kare planlıdır. İki yanda, ikişer sütunla ayrılmış yan bölümler vardır.⁴¹⁹

Müstakil binası olan kütüphanelerden Hacı Mahmud Efendi kütüphanesi (1901) tekkenin cümle kapısına bitişik inşa edilmiş, tek katlı, dikdörtgen planlı basit bir yapıdır. Pencerelerin ortasında, kemerlerin üstünde kütüphanenin inşa tarihini ve banisinin adını gösteren "Muhibb-i Hanedân-ı Resulullah Sahibü'l-Hayrat ve'l-Hasenât el-Hac Mahmud Efendi'nin Ruhuna Fatıha sene 1319" yazılı bir kitabe bulunmaktadır.⁴²⁰

Bu devirde, çok mekânlı kütüphane binası örneği de görülür. Hüsrev Paşa kütüphanesinde, okuma salonları yanında, depo işlevini yerine getirmek üzere yapılmış odalar vardır. Bu mekânlara geçiş, uzunca bir koridorla yapılır. Koridor, kullanılan alanları azaltmaktadır. Bu özelliğinin yanısıra, mermer kaplı dış cephesiyle önceki dönem kütüphane binalarından farklı bir görünüşe sahiptir. Bu durum "eklektik Avrupaî stile bürünen Türk mimarisinin fikirde bir düşüşünün ifadesi" olarak da değerlendirilmiştir.⁴²¹

Anadolu'da ise, genellikle tek katlı, bir veya iki odadan oluşmuş ahşap kütüphaneler de inşa edilmiştir. Durud Dede (1256/1840), Arnavud Ali Bey (1275/1858), Süleyman Paşa (1277/1860), Hacı Hasan Paşa (1315/1897) kütüphaneleri, tek katlı ve bir odalıdır. Seyyid Ahmed Hicanî (1295/1878) kütüphanesi ise kâgirdir ve iki odalıdır. Kütüphanenin deposu, yaklaşık 7 X 3 m. , okuma salonu ise 6 X 7 m. ölçülerindedir.⁴²² Bu ölçülerin çok dışında, yani ne bundan çok büyük ne de çok küçük kütüphane binalarına rastlanmaz.

---

⁴¹⁹ Gülhan Aydın, Osmanlı Devrinde Kütüphanelerin Gelişimi ve İstanbul'da Mevcut Kütüphane Binaları, Mimar Sinan Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Restorasyon Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 1988; 142-143.

⁴²⁰ M.Baha Tanman, *a.g.e.*; 628.

⁴²¹ Behçet Ünsal, "Türk Vakfı İstanbul Kütüphanelerinin Mimari Yöntemi" *Vakıflar Dergisi*, XVIII (1984); 101.

⁴²² Turgut Kut Arşivi, kütüphaneler Dosyası.

Genellikle ahşap veya kâgir inşa edilen kütüphanelerin, yangına karşı, dayanıklı olmaları için, betonarme binaları yapılmıştır. 1895'te hizmete açılan Bâb-ı âli kütüphanesi, ahşap olarak planlanmış, ancak, yangına karşı daha güvenli olması amacıyla, maliyetin iki kat artışına rağmen betonarme olarak yapılmıştır. Kütüphanelerde yangına karşı alınan tedbirlerden birisi de aydınlatma amacıyla kütüphanelerde mum ve kandil kullanılmamasıdır. Bu sebeple binaların gün ışığından azamî derecede faydalanabilmeleri için pencereler genellikle çift sıra halinde yapılmış, kütüphanelerin açık olduğu saatler de yaz ve kış aylarında buna uygun düzenlenmiştir.

Bu dönemde, farklı amaçlarla önceden inşa edilmiş binaların, yapılan düzenlemelerle kütüphaneye dönüştürüldüğü de görülür. Bayezid Kütübhane-i Umumîsi ve Şam Kütübhane-i Umumîsinin binaları, medreselerin bir bölümünün sonradan kütüphane haline getirilmesiyle oluşturulmuştur.

SONUÇ

Bu çalışmada XIX. yüzyılda geleneksel vakıf kütüphanesi anlayışının devamı ile kurulmak istenen batı tarzında kütüphanelerin gelişim süreci, bunları ortaya çıkaran etkenlerle birlikte incelenmiştir. Uzun bir geçmişi olan vakıf kütüphaneleri, önceki dönemden farklı olmayan kuruluşlarını devam ettirmişlerdir. Ancak, bunlarda sayıca bir azalma söz konusudur. Bu durum, devletin zayıflayan ekonomik yapısının vâkıfları etkilemesiyle açıklanabilir.

Devletin kütüphane kurma işine bir kamu görevi olarak bakmaya başlaması, kütüphane kuruluşunu şahsî iradenin dışına çıkarmıştır. Yeni türlerin ortaya çıkışında değişen eğitim, bilim ve devlet politikalarının önemli rolü vardır.

Daha önce medreselerde kurulan kütüphaneler, bu dönemin okul kütüphanelerinden farklıdır. Okul kütüphaneleri eğitim sisteminde meydana getirilen yeni bir yapılanma ve anlayışa bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Koleksiyonlarından personellerine kadar bu değişimi gözlemek mümkündür.

Batıyı örnek alan son dönem Osmanlı aydınlarının öncülüğünde gerçekleşen cemiyetlerin kuruluşu, meslekî ve ilmî faaliyetler için zemin yaratırken, kütüphaneleri, koleksiyonlarında özellikle batı dillerinde yazılmış kitapları ve süreli yayınları bulundurmak suretiyle, Osmanlı'nın daha önce tanımadığı kütüphaneleri ortaya çıkarmıştır.

İdarî teşkilatta yapılan değişiklikler ve yeni tip memurların yetiştirilmesi ihtiyacı resmî daire kütüphanelerinin kuruluşunu sağlamıştır. Bu kütüphaneler teşkilatta yapılan düzenlemeler neticesinde süreklilik arz etmeseler dahi yeni bir türün doğuşu ve anlayışın yerleşmeye başlamasının işaretidir.

Fransız ihtilalinin etkisiyle Avrupa'da yaygınlık kazanmaya başlayan milliyetçilik hareketleri, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki meselelere artık çözüm

üretmeyen Osmanlıcılık ve İslâmcılık ideolojilerinin yerini almaya başlamıştır. Balkanlarda görülen milliyetçi akımlar ve Rusya Türklerinin de etkisiyle son dönem Osmanlı aydınları arasında yaygınlaşan, İttihad ve Terakki Partisi ile politik görüş olarak da benimsenen milliyetçilik akımı, kütüphaneler alanında kendini adında “millî” kelimesini taşıyan kütüphanelerin kuruluşunda gösterir.

XIX. yüzyılın tipik bir örneği olan kütübhaneye-i umumîlerin kuruluşunda, devletin bütün kurumlarında görülen çöküşün, kütüphaneler alanında telâfisi çabası gözlenmektedir. Bayezid Kütübhaneye-i Umumîsi ise, kütüphane tarihimizde önemli bir adım olan derleme kanunu girişimi ile farklı bir yere sahiptir. Bu özelliği ile, onu kuran ve yaşatanların, Türkiye Cumhuriyeti kuruluncaya kadar, bir milli kütüphane oluşturma çabası içinde olduğunu da söyleyebiliriz.

Yıldız Sarayı kütüphanesi, Sultan II. Abdülhamid’in şahsî kütüphanesi olmakla birlikte, öncekilerden farklı olarak vakıf yoluyla kurulmamıştır. Padişahın hallinden sonra Maarif Nezareti’ne devredilen bu zengin kütüphane, dermesinde bulunan yabancı dildeki kitaplarla, daha önce kurulmuş saray kütüphanelerinden farklı bir özelliğe sahiptir. Ayrıca, İstanbul kütüphanelerinin kataloglarının basılması, yabancı kütüphanelerle işbirliği girişimleri, Bayezid Kütübhaneye-i Umumîsi’nin açılması gibi kütüphanecilik tarihimizde öncü ve önemli adımların Sultan II. Abdülhamid döneminde atılması, bu padişahın kütüphane anlayışını ortaya koyması bakımından da önemlidir.

XIX. yüzyıl kütüphanelerinde, türlere bağlı olarak geleneksel özellikleriyle hâfız-ı kütübler görevlendirilmekle birlikte, bunların nitelik ve çalışma şartlarını iyileştirilme çalışmaları yapılmıştır. Bu konuda yapılan teklifler hiç olmazsa ilk atamalarda dikkate alındığı gibi, görevi kötüye kullanmaların önüne geçilmeye de çalışılmıştır.

Kolleksiyonun vakıf kütüphanelerinde sağlanması değişmezken, diğer türlerde bağış, derleme, satın alma ve mübadele yolları kullanılmıştır.

Yararlandırmada kütüphanelerin kuruldukları yerler ve amaçları dikkate alınmış, bunlara bağılı farklı uygulamalar yapılmıştır. Ödünç verme, bütün kütüphane türlerinde yaygın değildir.

Bu dönemde kataloglama çalışmaları özellikle İstanbul kütüphaneleri için önemlidir. İlk toplu katalog girişimi ve bunu izleyen başka bir toplu katalog çalışması, İstanbul'daki vakıf kütüphanelerinin kataloglarının basılması XIX. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştirilmiştir. Bibliyografya çalışmaları süreklilik göstermese de bir başlangıç olduğu için dikkate değerdir.

Kütüphane binaları müstakil olarak inşa edildiğinde, vakıf kütüphanelerinin mimarisinde batı etkisi görülür. Çok mekânlı kütüphane binaları ve dış cephe kaplamalarında mermerin, iç süslemede barok tarzın hakimiyeti gibi unsurlar dikkati çeker. Yabancı mimarların kütüphane tasarımları uygulanmış, maliyeti arttırmasına rağmen, betonarme binalar inşa edilmiştir.

1839-1923 yılları arasında kalan dönem Türk kütüphaneciliği için bir geçiş dönemidir. Ele alınan dönemde, bütün kütüphane türlerinde olumlu "yeni" düzenlemeler yapılmıştır. Bu yenilikler, kendi zamanlarına göre ileri de sayılsa, sürekli olmamıştır. Bir kısmı da girişim halinde kalmıştır. Ama, en önemli yanları, kütüphane anlayışı ve mesleği açısından yeni ve ileri adımlar olmalarıdır.

KAYNAKÇA

A. Vesika ve Defterler

a. BA. Cevdet-Maarif

1020, 1434, 1556, 3720, 6746, 6746, 7162, 7237, 47519,

b. BA. İrade-Dahiliye

1387, 2990, 4778, 5524, 7452, 13873, 18873, 20161, 20654, 21180, 29376, 31980, 41431, 45874, 46781, 67398, 69315, 69453, 69692, 70132, 71104, 70123, 72621, 75393, 95072.

c. BA. İrade-Hariciye

14129

d. BA. İrade-Meclis-i Vâlâ

13505, 18840, 19023, 19488, 20376, 20654.

e. BA. İrade-Şura-yı Devlet

4499, 4599, 4778.

f. BA. İrade-i Hususiye

4, 29.

g. BA. İrade-Maarif

2342.

h. BA. Bâb-ı Âlî Evrak Odası

Maarif-Gelen 390 / 9-1 nr. 17, Maarif-Gelen 390 / 9-1, Maarif Gelen 390/9-1 nr. 110, Maarif -Giden 395/9-6 nr. 42, Maarif-Giden 390/9-1 nr. 53, Maarif -Giden 395/9-6 nr. 230, Maarif -Giden 395/9-6 nr. 12, Maarif -Giden 336 996, Maarif -Giden 398, 9 / 9. 296 660, 398, 9/9, 321199, 398/9-9 nr. 293, 453, Maarif -Giden 398, 9/9, Maarif -Giden 336 909, Maarif -Giden 398, 9/9, 338805, Maarif -Giden 395/9-6 nr. 42, Maarif-Giden 395/9-6 nr. 104, Bulgaristan Evrakı A. MTZ. 04, 321 810.

ı. BA. Ayniyat Defterleri

145, 773, 976, 1243, 1244, 1421, Maarif 1068

i. BA. Buyruldu Defteri

BA. Buyruldu Defteri 3; 8.

j. BA. Dosya Usulü İle Tasnif

15/3, 1, 15/3, 2, 15/3, 4.

k. BA. Hatt-ı Hümayûn

BA. Hatt-ı Hümayûn 50 723.

l. BA. Yıldız Sadâret Hususî Evrakı

182 / 31; 223 / 2;. 267 / 88;. 278 / 9;. 279 / 105;. 307 / 23; 316 / 10;. 316 / 88.

m. BA. Yıldız Mütenevvi Evrakı

228/36, 233/143, 233/109.

n. BA. Yıldız Esas Evrakı

10 154 / I, 2501;. 10 -2521, 154/I; 10- 2524, 154/I;. 18, 553 / 552, 93 / 38.

o. BA. Yıldız Resmî Maruzat Evrakı

BA. YA Res. 25/36.

BA. YA. Res. 44/27.

p. Diğer Arşiv Vesikaları

BA. Sicill-i ahvâl defteri 18; 125.

BA. Bâb-1 ali Evrak Odası Sadâret Mektubî Kalemi 22/15, 144/26.

Hüsameddin Efendi Vakfı, Atıf Efendi Kütüphanesi nr. 2859, 1-9.

Süleymaniye Kütüphanesi Mikrofilm Arşivi 467

Süleymaniye Kütüphanesi Mikrofilm Arşivi 984

Turgut Kut Arşivi, Kütüphaneler Dosyası.

Yıldız Kütüphanesi Gelen-Giden Evrak Defteri İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY 9523.

r. Vakfiyeler (Tarih sırasıyla verilmiştir.)

Abdullah Efendi b. Mustafa Vakfiyesi. 1256 Tarihli VGMA 581/1; 240.

Halili Efendi Vakfiyesi 1256 Tarihli Ş. S. Davut Paşa Mahkemesi, 129; 6.

Abdullah Efendi b. Mustafa Vakfiyesi. 1257 Tarihli VGMA 581/1; 240-241.

Mehmed Arif Efendi Vakfiyesi 1258 Tarihli Ş. S. Davud Paşa Mahkemesi 129; 13.

Mirza Mehmed Said Paşa Vakfiyesi. 1261 Tarihli VGMA 581/2, 277-278 Türkçesi 2229, 30.

Saffetî Paşa Vakfiyesi. 1261 Tarihli VGMA 581/1; 210-214.

- Bilâl Ağa Vakfiyesi. 1262 Tarihli VGMA 747; 90-93. Türkçesi 2135, 367.
- Esad Efendi Vakfiyesi. 1262 Tarihli VGMA 632; 404-406.
- Mehmed Tayfur Ağa Vakfiyesi. 1262 Tarihli VGMA 747; 133-135.
- Mustafa b. Ahmed Vakfiyesi 1262 Tarihli Ş. S. Mahmud Paşa Mahkemesi 62, 23.
- Mustafa Kâni Efendi Vakfiyesi. 1262 Tarihli VGMA 581/1, 242-245.
- Şeyh Mehmed Murad Vakfiyesi. 1262 Tarihli VGMA 581/2, 402-417.
- Ataullah b. Abdullah Vakfiyesi 1264 Tarihli Ş. S. Kısmet-i Askeriyye Mahkemesi, 1623; 85.
- Esad Efendi Vakfiyesi. 1264 Tarihli VGMA 632; 407-408.
- Mehmed Tayfur Ağa Vakfiyesi. 1264 Tarihli VGMA 747; 125.
- Mehmed Besim b. Abdullah Vakfiyesi 1265 Tarihli Beşiktaş Mahkemesi, 158; 10.
- Mehmed Tayfur Ağa Vakfiyesi. 1265 Tarihli VGMA 747, 126.
- Mehmed Tayfur Ağa Vakfiyesi. 1265 Tarihli VGMA 747, 132-133.
- Ömer Efendi Vakfiyesi. 1266 Tarihli VGMA 747, 143-144.
- Osman b. Ömer Vakfiyesi. 1266 Tarihli. Ş. S. Bâb Mahkemesi, 431, 37 a - 38b
- Ahmed Rifat Efendi Vakfiyesi. 1267 Tarihli VGMA 632, 284-288.
- Mustafa Efendi Vakfiyesi 1267 Tarihli Ş. S. Davutpaşa Mahkemesi, 129, 33.
- Mehmed Raşid Efendi Vakfiyesi. 1268 Tarihli VGMA 747; 333-343.
- Mehmed Hüsrev Paşa Vakfiyesi. 1270 Tarihli VGMA 747; 214.

Mehmed Besim b. Abdullah Vakfiyesi 1271 Tarihli Ş. S. Beşiktaş Mahkemesi, 162, 13.

Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey Vakfiyesi. 1271 Tarihli VGMA 747; 208.

Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey Vakfiyesi. 1271 Tarihli VGMA 747; 233-234.

Osman Efendi Vakfiyesi. 1274 Tarihli Ş. S. Bâb Mahkemesi 446; 85.

Mehmed Emin b. Halil Vakfiyesi 1275 Tarihli Ş. S. Rumeli Sadaret Mahkemesi, 531, 17.

İbrahim Kaygusuz Baba Vakfiyesi. 1280 Tarihli VGMA 583, 171-174. Yeni Harflisi 1964, 10-12.

Mehmed Vahid b. Mustafa Vakfiyesi. 1281 Tarihli Ş. S. Üsküdar Mahkemesi, 673, 69.

Selim Bey Vakfiyesi. 1281 Tarihli VGMA 747; 314-315.

Ahmed Ziyaeddin Efendi Vakfiyesi. 1282 Tarihli VGMA 587/3-1, 62-63. Yeni Harflisi 2236, 74-76.

Selim Bey Vakfiyesi. 1282 Tarihli VGMA 747; 317-319.

Mehmed Vahid b. Mustafa Vakfiyesi. 1284 Tarihli VGMA 619, 55.

Mustafa b. Hasan Vakfiyesi 1284 Tarihli Ş. S. Mahfel-i Şeriat Mahkemesi, 21; 31.

Ömer Hüsameddin Efendi Vakfiyesi. 1285 Tarihli VGMA 619, 58-60.

Ahmed Ziyaeddin Efendi Vakfiyesi. 1287 Tarihli VGMA 587/3-1, 62.

Ahmed Ziyaeddin Efendi Vakfiyesi. 1289 Tarihli VGMA 587/3-1, 63.

Said Paşa Vakfiyesi 1289 Tarihli Ş. S. Evkaf-ı Hümayun Mahkemesi, 629, 118.

Mehmed Sırrı Efendi Vakfiyesi. 1290 Tarihli VGMA 747, 394-395.

Ahmed Ziyaeddin Efendi Vakfiyesi. 1294 Tarihli VGMA 583, 59-60.
Yeni harflisi 2235, 49-50.

Ahmed Ziyaeddin Efendi Vakfiyesi. 1294 Tarihli VGMA 590/4-K, 35.

Ahmed Ziyaeddin Efendi Vakfiyesi. VGMA 1294 Tarihli 590/4-K, 44-46.

Osman Ağa b. İbrahim Vakfiyesi 1294 Tarihli Ş. S. Evkaf-1 Hümayun,
Mahkemesi 647, 43.

Şeyh Ahmed Rasim Vakfiyesi 1294 Tarihli Ş. S. Bab Mahkemesi 488;
173.

Ahmed Ziyaeddin Efendi Vakfiyesi. 1302 Tarihli VGMA 590/4-K, 37.

Ahmed Ziyaeddin Efendi Vakfiyesi. 1303 Tarihli Ş. S. Ahi Çelebi
Mahkemesi, 381; 56.

Ali Rıza b. Mehmed Vakfiyesi. 1309 Tarihli Ş. S. Bâb Mahkemesi 518, 34.

Hasan Hüsnü Paşa Vakfiyesi 1309 Tarihli VGMA 572, 85-89.

Hasan b. Mustafa Vakfiyesi 1315 Tarihli Ş. S. Beşiktaş Mahkemesi, 197,
4.

Şeyh Ahmer Nailî Efendi Vakfiyesi. 1328 Tarihli VGMA 572, 228.

Ömer Feyzi Efendi Vakfiyesi. 1331 Tarihli VGMA 572, 68-69.

Mehmed b. Veli Vakfiyesi 1335 Tarihli Ş. S. Evkaf-1 Hümayun
Mahkemesi, 791; 121.

B. Kaynak Eserler ve İncelemeler

Acaroğlu, Türker, "Türkiye'de XIX. Yüzyılda Derleme İşleriyle İlgili Yeni Belgeler Bulundu" *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni* XXVIII (1979) 1-2; 12-18

Acaroğlu, Türker, “Osmanlı İmparatorluğu’nda 1860’larda Derleme İşleri” *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni* XXVIII (1979)4; 178-180

Âhenk, 25 Ağustos 1327 / 7 Eylül 1911

Âhenk, 28 Mart 1328 / 10 Nisan 1912.

Ahmed Zeki, *Dersaadet Umumî Kütüphanelerinin Tanzim ve Tedkikine Dair Sadrazam Hilmi Paşa Hazretlerine Takdim Olunan Rapor*, Dersaadet: Matbaa-i Ahmed İhsan, 1325.

Aksoy, Yaşar, *Bir Kent Bir İnsan; İzmir’in Son Yüzyılı, S. Ferit Eczacıbaşı’nın Yaşamı ve Anıları*, İstanbul, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı, 1986.

Aktaş, Necati, Yusuf Halaçoğlu, “Başbakanlık Osmanlı Arşivi” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 5. c. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992; 122-126.

Akünel, Dündar *Tarih ve Toplum* (1984)II; 63.

Akyıldız, Ali *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform(1836-1856)*, İstanbul: Eren Yay. , 1993.

Alpay, Meral, *Harf Devriminin Kütüphanelerde Yansıması* İstanbul: Edebiyat Fakültesi, 1976.

Alpay, Meral, “Değişen Kütüphane Anlayışı ve Münif Paşa” *Türkische Miszellen:Robert Anhegger Festchrift* İstanbul: Editions Divit Press, 1987; 19-24.

Alpay, Meral, “Harf Devrimi’nin Kütüphaneler Açısından Önemi” *Kütüphane; Dünü Bugüne Bağlayan Köprü*, 2. bs. İstanbul: Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi, 1991; 199-203.

Alpay, Şahin, “Siyonizmin Babası Theodor Herzl’e Filistin’i Elde Etmek İçin Abdülhamid’i Devirmeyi Öneren Bir Osmanlı Vikinigi Herr Gustaf Noring ya da Ali Nuri Bey” *Tarih ve Toplum* I (1984)3; 230-233.

Anadolu, 30 Kanun-ı sâni 1327 / 12 Şubat 1912.

Anadolu, 21 Ağustos 1340 / 21 Ağustos 1924.

Arai, Masami, *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, çev. Tansel Demirel, İstanbul, İletişim 1994.

Arseven, Celal Esad *Notlar ve Kütüphanelere Dair Usûl-i Tasnif* (1924)

Artungal, Suphi, “Türkiye Tıp Akademisinin Tarihçesi” *Türkiye Tıp Akademisi Mecmuası* III(1968)1-4; 25.

Atay, Ali Rıza *İzmir Milli Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu* 1. c. Haz. Ali Yardım, İzmir: Milli Kütüphane Vakfı, 1991.

Atay, M. Çınar, *Tarih İçinde İzmir*, İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yay. , 1978.

Aybaş, Tekin, *Toplu Kataloglar ve Türkiye Uygulaması*, Ankara: 1979.

Aydıntan, Gülhan, *Osmanlı Devrinde Kütüphanelerin Gelişimi ve İstanbul’da Mevcut Kütüphane Binaları*, Mimar Sinan Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Restorasyon Anabilim Dalı Basılmamaş Yüksek Lisans Tezi, 1988.

Bayraktar, Nimet, “Yazma ve Basma Kütüphane Fihristleri” *Türk Dünyası Araştırmaları* (1982) 21; 156-159.

Baysal, Jale, *Müteferrika’dan Birinci Meşrutiyete Kadar Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi, 1968.

Baysal, Jale, *Resmî Daire Kütüphaneleri ve Dokümantasyon Merkezleri*, İstanbul, Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu, 1972

Bilge, Mustafa L. , “Arif Hikmet Bey Kütüphanesi” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 3. c.; 366-367.

“Bir Mesele-i Müebbede Daha” *Tanin*, nr. 1598, 5 Cemaziülahir 1331/12 Mayıs 1913; 2.

Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi Fihristi, [Ankara] Büyük Millet Meclisi Matbaası, [1925].

Cerrahoğlu, İsmail, “Şeyhülislâm Arif Hikmet ve Medine-i Münevvere’de Kurduğu Kütüphane” *A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXX(1988); 111-129.

Cunbur, Müjgan, “Tanzimat’ın Kütüphaneciliğimize Etkileri” *Belleten* 28(1964) 109-112; 691-700.

Çankaya, Ali *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler* 1. c. Ankara: Mars Matbaası, 1968-1969.

Çetin, Atilla, “II. Abdülhamid Devrinde Kütüphanelere Dair Yayınlanmamış Birkaç Belge” *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, Ord. Prof. Dr. Ahmed Zeki Velidî Togan Özel Sayısı* (1985) 13; 277-283.

Dener, Halit, *Süleymaniye Umumî Kütüphanesi*, İstanbul: 1957.

Dişbudakgil, Nazmiye, 1296 Yılı Aydın Vilâyeti Salnâmesi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Basılmamış Lisans Tezi, 1989.

Doğan, İsmail, *Tanzimatın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi (Sosyo-Pedagojik Bir Karşılaştırma)*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1991.

Duman, Hasan, “Beyazıt Devlet Kütüphanesi’nin Dünü-Bugünü-Geleceği” *Bayezid Devlet Kütüphanesi 100 Yaşında*, İstanbul: Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi, 1984; 3.

Dölen, Eñver, “Darülfünun” *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, 2. c. İstanbul: İletişim Yay. , 1985; 476-477.

Düstur, zeyl c.1. 1273;11.

Düstur 2. cüz, 1289; 298.

Düstur tertib-i sâni c. 1 1329; 610.

Emsen, Şemim, “Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Türkiye Kütüphanelerinin Tarihçesi” *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni IX* (1960) 1-2; 14-35.

Ergin, Osman, *Muallim Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi*, İstanbul: 1937.

Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi c.1-2*, İstanbul: Eser Matbaası, 1977.

Erünsal, İsmail E. , (haz.) *Kütüphanecilikle İlgili Osmanlıca Metinler ve Belgeler I*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi, 1982.

Erünsal, İsmail E. (haz.) *Kütüphanecilikle İlgili Osmanlıca Metinler ve Belgeler II*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi, 1990.

Erünsal, İsmail E. , *Türk Kütüphaneleri Tarihi II; Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, 2. bs. Ankara, Atatürk Dil Tarih ve Kültür Yüksek Kurumu, 1991.

Erünsal, İsmail E. “959/1552 Tarihli Defter-i Kütüb” *Erdem* 10 (1988); 181-193.

Gâzi Ahmed Muhtar Paşa, *Takvîmü's-Sinîn*, haz. Yücel Dağlı, Hamit Pehlivanlı, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993.

Gökman, Muzaffer, *Bayezid Umumî Kütüphanesi*, İstanbul: Maarif Basımevi, 1956.

Gökman, Muzaffer, *Murat Molla; Hayatı kütüphanesi ve Eserleri*, İstanbul: 1943.

Göktaş, Turan, İstanbul Haricindeki Osmanlı Devri Kütüphaneleri, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Mezuniyet Tezi, 1950.

Guyaş, Paul, *Halk Kütüphanelerinin Suret-i Tesisi ve Usûl-i İdaresi*, çev. Ahmed Safvet, Ankara: Maarfi Vekâleti, 1341.

Gültepe, Necati, “Vakıf Kütüphaneciliğimizin Müesseseseleşmesi” *Türk Yurdu* 7 (1987) 6; 22-32.

Günergun, Feza, “Osmanlı Mühendis ve Mimarları Arasında İlk Cemiyetleşme Teşebbüsleri”, *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri; 1. Millî Türk Bilim Tarihi Sempozyumu 3-5 Nisan 1987*. İstanbul: IRCICA, 1987; 155-196.

Gürlek, Ahmet “İzmir Milli Kütüphanesi” *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni* XXIX (1980) 4; 241,

Hanioğlu, Şükrü, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük(1889-1902)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.

Hatemi, Hüseyin, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Derneklerin Gelişimi” *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, 2. c. İstanbul: İletişim Yay. , 1985; 198-204.

Haydaroğlu, İlknur Polat, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Okullar*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990.

İbrahim Edhem, “İzmir kütüphaneleri” *Âhenk* 3 Ağustos 1317 / 16 Ağustos 1901

İğdemir, Uluğ, *Yılların İçinden; Makaleler, Anılar, İncelemeler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1976.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, “Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye’nin Kuruluş Faaliyetleri” *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri; 1. Millî Türk Bilim Tarihi Sempozyumu 3-5 Nisan 1987*. İstanbul: IRCICA, 1987; 197-220.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, “Modernleşme Süreci İçinde Osmanlı Devletinde İlmî ve Meslekî Cemiyetleşme Hareketlerine Genel Bir Bakış” *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri; 1. Millî Türk Bilim Tarihi Sempozyumu 3-5 Nisan 1987*, İstanbul: IRCICA, 1987; 1-32.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, “Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı” *Tanzimat’ın 150. Yılına Armağan*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992; 335-393.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, “Tanzimat Döneminde İstanbul’da Darülfünûn Kurma Teşebbüsleri” *Tanzimat’ın 150. Yılına Armağan*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992; 397-431.

İkdam nr. 2631, 6 Receb 1319 / 19 Ekim 1901; 3.

İkdam nr. 6042, 19 Muharrem 1332/19 Kânun-ı evvel 1913; 4.

İkdam nr. 6046, 23 Muharrem 1332/23 Kânun-ı vvel 1913; 4.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal *Son Sadrazamlar*, 10. fasikül İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1949; 1473-1534.

İnalcık, Halil, “Hüsrev Paşa” *İslâm Ansiklopedisi* c. 5/1 İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1964; 609-616.

İpek, Çiğdem Erkal “Tarih İçinde İzmir Milli Kütüphanesi” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* I(1993) 3; 226-227.

İpşirli, Mehmet, “Bâbîâli” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 4. c. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991; 378-386.

İsmail Hakkı, “Tokat Kütüphanesi” *Tercüman-ı Hakikat* nr. 1517 23 Şaban 1300 / 28 Haziran 1883; 2.

Kadıköy Kütübhane-i Umumîsi; Fihrist, İstanbul: 1330; 4.

Kara, İsmail, “Gümüshanevî Halifelerinden Şeyh Osman Niyazi Efendi ve Güneyce /Rize’deki Tekkesi” *İlim ve Sanat* Şubat (1992) 31; 33-40.

Kara, Mustafa, “Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar” *Osmanlı Ansiklopedisi* c. 1 İstanbul, Ağaç Yay. , 171-269.

Keseroğlu, Hasan S. , *Halk Kütüphanesi Politikası ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Durum*, İstanbul: Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi, 1989.

Keseroğlu, Hasan S., “Türkiye’de Katalog ve Kataloglamanın Tarihçesi” *Kütüphanecilik Dergisi* İstanbul: Edebiyat Fakültesi, (1987) 1; 163-178

Kocabaşoğlu, Uygur, “Amerikan Okulları” *Tanzimat’ tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi* 2. c. İstanbul: İletişim Yay. , 1985; 495-500.

Kodaman, Bayram *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.

Kurt, Sadık, Hikmet Gazetesine göre İzmir, 1887-1888. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Basılmamış Lisans Tezi, 1981.

Kut, Günay, Nimet Bayraktar (haz) *Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri*, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1984.

Kut, Günay, *Tercüman Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu I*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi, 1989.

“Kütüphaneyi Ziyaret” *Tercüman-ı Hakikat* nr. 1602, 4 Zilhicce 1300/6 Teşrin-i evvel 1883; 3.

Mahmud Cevad, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, İstanbul: 1338.

Malumat, nr. 1 sayı 17, 28 Zilkade 1312; 17.

Mecmua-i Fünûn I (1279)1; 14-15.

Mecmua-i Fünûn, I (1279) 22; 423-427.

“Muhtelif Anketlerimizden: Millî Kütübhane” *Anadolu*, 21 Ağustos 1924

Ötüken, Adnan, *Bibliyotekçinin El Kitabı*, 1.c. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1947.

Ötüken, Adnan, “İstanbul Kütüphaneleri Hakkında 48 Yıl Önce Zamanın Sadrazamına Sunulmuş Bir Rapor” *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni V* (1956) 3; 206-226.

Öz, Tahsin, *İstanbul Camileri*, 2. bs. 1. c. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987.

Özaydın, Zuhâl, Tanzimat Devri Hekimi Hayrullah Efendi'nin Hayatı ve Eserleri, İ. Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, 1990.

Özcan, Abdülkadir, “Tarih-i Osmanî Encümeni; Kuruluşu, Teşkilâtı ve Faaliyetleri” *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası: Önsöz ve Fihrist*, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1988; 1-9.

Özcan, Abdülkadir, “Cevad Paşa” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 7. c. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993; 430-431.

Özcan, Nuri, “Osmanlı Döneminde Yazılmış Yegâne Musikişinaslar Tezkiresi: Atrabü'l Âsâr” *İlim ve Sanat* (1992) 31; 49-52

Parmaksızoğlu, İsmet, “İstanbul Kütüphanelerine Dair” *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni VI* (1957) 3; 109

Salname-i Askerî, 1282; 366

Samipaşazâde Abdülbaki, “Maarif” *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1008 5 Zilhicce 1298/16 Teşrin-i evvel 1881; 2.

Sançar, Necdet “Kadıköy Kütübhane-i Umumîsi” *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni XII*(1963)3-4; 117-119.

Sarı, Nil, “Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye ve Tıp Dilinin Türkçeleşmesi Akımı” *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri; 1. Millî Türk Bilim Tarihi Sempozyumu 3-5 Nisan 1987*. İstanbul: IRCICA, 1987; 121-142.

Sefercioğlu, Necmettin, "Union Catalogs in Turkey in the Nineteenth Century" A. Ü. *DTCF Kütüphanecilik Bölümü XXV. Yıl Anı Kitabı*, Ankara: 1981; 91-101.

"Selânik'de Kütübhane-i Millî-i Osmanî'nin Heyet-i Müessisîn Nizamnâme-i Esasîsidir" *Yeni İkdâm* nr. 57, 29 Rebiülahir 1328 / 9 Mayıs 1910; 5.

Soysal, Özer, *Çağdaş Eğitim ve Türkiye'de Okul Kütüphanesi*, Ankara, Güven Matbaası, 1969

Soysal, Özer, Cumhuriyet Öncesi Dönem Türk Kütüphaneciliği: Sosyo-Ekonomik Yapı Üzerine Bir Araştırma, Basılmamış Doçentlik Tezi, Ankara Üniversitesi DTCF, Kütüphanecilik Bölümü, 1973.

Soysal, Özer, "XIX. Yüzyıl Sonlarında Türk Ulusal Kütüphanesini Kurma Girişimi" *X. Türk Tarih Kongresi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994; 2201-2210.

Stajnova, M. "Ottoman Libraries in Vidin" *Etudes Balkaniques*, 2(1979); 54-69

Sungu, İhsan, "Mekteb-i Maarif-i Adliyye'nin Tesisi" *Tarih Vesikaları I* (1943); 212-225.

Suriye nr. 961, 11 Ramazan 1301/20 Haziran 1300; 1.

Suriye nr. 969, 17 Ramazan 1301/28 Haziran 1300; 1.

Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar 252, 1^b.

Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar 251; 9^b.

Şentürk, M. Hüdai, "Darülmaarif" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 8. c. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993; 548-549.

T. C. Maarif Vekâketi 1339-1340 Senesi İhsaiyat Mecmuası, 1341.

Takvim-i Vekayı nr. 488, 14 Rebiülevvel 1328; 2.

Takvim-i Vekayi nr. 831, 25 Cemaziülevve 1329; 1.

Takvim-i Vekayi nr. 862, 4 Receb 1329; 2-3.

Takvim-i Vekayi nr. 56, 6 Muharrem 1309; 2.

Takvim-i Vekayi nr. 590, 21 Receb 1328; 3.

Takvim-i Vekayi, nr. 354, 27 Ramazan 1327; 3.

Takvim-i Vekayi, nr. 304, 1 Şaban 1327; 2.

Takvim-i Vekayi, nr. 319, 13 Safer 1263; 1.

Takvim-i Vekayi, nr. 488, 14 Rebiülevvel 1328; 2.

Takvim-i Vekayi, nr. 693, 8 Zilkade 1279; 3-4.

Takvim-i Vekayi nr. 341 12 Ramazan 1327; 2.

Takvim-i Vekayi nr. 103, 133, 150, 163, 172, 211

Takvim-i Vekayi nr. 1128

Takvim-i Vekayi nr. 1131

Takvim-i Vekayi nr. 1664

Takvim-i Vekayi, nr. 403, 29 Zilkade 1327/12 Aralık 1909; 9.

Tarik, nr. 101 9 Ramazan 1301; 2,

Tarik, nr. 108, 16 Ramazan 1301; 3.

Tarik, 17-4630, 9 Receb 1316 / 24 Teşrin-i sâni 1898; 2.

Tanman, M. Baha, İstanbul Tekkelerinin Mimarisi ve Süsleme Özellikleri; Tipoloji Denemesi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Bölümü Doktora Tezi, 1990.

“Tarih-i Osmanî Encümeni Hakkında Talimat Sureti” *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası* cüz. 1 1 Nisan 1329. İstanbul, 1327; 4-7.

Tarihimizde Vakıf Kuran Kadınlar; Hanım Sultan Vakfiyeleri, İstanbul: 1990.

Tercüman-ı Hakikat nr. 1180, 22 Mayıs 1882; 1

Tercüman-ı Hakikat nr. 1182, 24 Mayıs 1882; 2

Tercüman-ı Hakikat nr. 1185, 27 Mayıs 1882; 2.

Tercüman-ı Hakikat nr. 1585, 17 Eylül 1883; 2

Tercüman-ı Hakikat nr. 1602, 6 Teşrin-i evvel 1883; 3.

Tercüman-ı Hakikat nr. 1325-1327, 1329, 1331-1332, 1336, 4 Muharrem 1300/15 Kasım 1882- 26 Muharrem 1300 / 7 Aralık 1882

Tercüman-ı Hakikat nr. 1344, 26 Cemaziülahir 1285; 3.

Tercüman-ı Hakikat nr. 1364, 30 Kanun-ı evvel 1882; 1.

Tercüman-ı Hakikat nr. 1365, 1 Kanun-ı sâni 1883; 1.

Tercüman-ı Hakikat nr. 1450

Tercüman-ı Hakikat. nr. 1364, 30 Kanun-ı evvel 1882; 1.

Tercüman-ı Hakikat nr. 1365, 1 Kanun-ı sâni 1883; 1.

Tercüman-ı Hakikat nr. 1453, 1 Nisan 1883; 1.

Tercüman-ı Hakikat nr. 1670, 28 Safer 1301; 1.

Tercüman-ı Hakikat, nr. 1608, 15 Zilhicce 1300; 2.

Terzioğlu, Arslan, “Dr. Karl Ambros Bernard ve Onun Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Hakkındaki Fransızca Raporu” *Tarih ve Toplum* (1992) 103; 22-24.

“Teşvik-i Maarif Cemiyeti’nin Nizamname-i Esasisi” *Âhenk* 12 Mayıs 1336 / 12 Mayıs 1920.

Thriskevtiki ke İthiki Enkiklopedia c. 9 Atina: 1966; 845-847.

Unat, Ekrem Kadri, “Osmanlı Devletinde Tıp Cemiyetleri” *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri; 1. Millî Türk Bilim Tarihi Sempozyumu 3-5 Nisan 1987* İstanbul: IRCICA, 1987; 85-110.

Unat, Faik Reşit, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1964.

Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 2. c. Konya: Selçuk Yayınları, 1966.

Ünsal, Behçet “Türk Vakfı İstanbul Kütüphanelerinin Mimarî Yöntemi” *Vakıflar Dergisi*, XVIII (1984); 96-124.

Ünver, Süheyl, “Tıp Fakültesi Kütüphanesi Tarihine Dair” *Tedavi Kliniği ve Laboratuvar Mecmuası* IV (1934); 49.

Vak'a-nüvis Lûtfi Efendi Tarihi, haz. Münir Aktepe, c. X Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.

Vak'a-nüvis Lûtfi Efendi Tarihi, haz. Münir Aktepe, c. XII Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.

Vekayi-i Tıbbiye, nr. 2 sene 1, 21 Mart 1296.

EKLER

التفتيش

في شمال اياق بين اوقار

هذا ما وجدناه في الفهرست المذكور من الكتب التي كانت في حوزة
 السيد... في سنة... في شهر... في سنة... في شهر... في سنة...
 في شهر... في سنة... في شهر... في سنة... في شهر... في سنة...
 في شهر... في سنة... في شهر... في سنة... في شهر... في سنة...

176

بسم الله الرحمن الرحيم
 نحن نفتش في الكتب...

هذا ما وجدناه في الفهرست المذكور من الكتب التي كانت في حوزة
 السيد... في سنة... في شهر... في سنة... في شهر... في سنة...
 في شهر... في سنة... في شهر... في سنة... في شهر... في سنة...
 في شهر... في سنة... في شهر... في سنة... في شهر... في سنة...

هذا ما وجدناه في الفهرست المذكور من الكتب التي كانت في حوزة
 السيد... في سنة... في شهر... في سنة... في شهر... في سنة...
 في شهر... في سنة... في شهر... في سنة... في شهر... في سنة...
 في شهر... في سنة... في شهر... في سنة... في شهر... في سنة...

Ek 1

Istanbul duhan gümrüğü sandık emini Mehmed Ağa'nın Trabzon-Ünye'de kurduğu kütüphanenin tevliyeti hakkında belge. (BA. Cevdet-Maarif 1434)

بسیار مکتبہ دینی معلم و خلیفہ کلمہ کتب خانہ حافظ کتب خانہ زراعت
در بریلوی جہیز نہ دوز نظام نامہ لایعرب سید۔

پہلی شماره استاجول و ممالک محروسہ ہمارے ہاں ہر جہیز ہونا کہ مکتبہ بیسیا یہ اسلامیہ نہ کتب خانہ لڑک
ادارہ سی معلم و خلیفہ کتب خانہ جدید خدمت سارہ ہاں بیسیہ و بیسیہ دینی و در خلیفہ لڑک خلیفہ و اعطای معارف
نظامتہ عادتہ در بریلوی کتب خانہ لایعرب نامہ لایعرب سید۔

دویم شماره بار علی مکتبہ خیر و نفی و خلیفہ لڑک کتب خانہ حافظ کتب خانہ زراعت و بریلوی کتب خانہ لڑک
بری و ذوق آئینہ کہ مکتبہ لڑک جہیز و خلیفہ لڑک اہل ارباب اور لڑک لڑک نامہ بیسیہ و جہیز خلیفہ لڑک اصحاب نہ لڑک خلیفہ
ایرہ موقوفات کیلئے و غیرہ و اولاد کتب خانہ مستعد و اقتدار و اہلیت معارف و لڑک لڑک لڑک لڑک۔

سوم شماره موقوفات اولاد کباری اور لڑک لڑک اور لڑک علم و اقتدار علی و خلیفہ لڑک لڑک لڑک لڑک لڑک لڑک
مکتبہ لڑک لڑک لڑک لڑک لڑک لڑک لڑک لڑک۔

چہم شماره ہر کتب خانہ خیر و نفی و خلیفہ لڑک لڑک لڑک لڑک لڑک لڑک لڑک لڑک لڑک لڑک لڑک لڑک
خلفی ادارہ و ایضاً مکتبہ لڑک لڑک لڑک لڑک لڑک لڑک لڑک لڑک لڑک لڑک لڑک لڑک۔

Ek 2

Sibyan mektebleri muallim ve halifelikleriyle, hâfız-ı kütüblük, ferraşlık ve bevvablık cihetlerine dair nizamname. (BA. YA.Res. 25/36)

بشماری ۱۰۰
بموضوع امور تدارکاتی و تعمیراتی و سایر امور و کلیه امور تدارکاتی و تعمیراتی و سایر امور
با نیابت از طرف مندرج

آقای محمد
بموضوع تعمیرات و امور و کلیه امور تدارکاتی و تعمیراتی و سایر امور
تعمیرات و امور و کلیه امور تدارکاتی و تعمیراتی و سایر امور
اصحاب و اولاد و سایر امور و کلیه امور تدارکاتی و تعمیراتی و سایر امور
مدیر مکتب عالی و کلیه امور تدارکاتی و تعمیراتی و سایر امور
جزئی رفع ایستادن و کلیه امور تدارکاتی و تعمیراتی و سایر امور
مفصل وظیفه و سایر امور و کلیه امور تدارکاتی و تعمیراتی و سایر امور

بشماری ۱۰۰
بموضوع تعمیرات و امور و کلیه امور تدارکاتی و تعمیراتی و سایر امور
تعمیرات و امور و کلیه امور تدارکاتی و تعمیراتی و سایر امور
اصحاب و اولاد و سایر امور و کلیه امور تدارکاتی و تعمیراتی و سایر امور
مدیر مکتب عالی و کلیه امور تدارکاتی و تعمیراتی و سایر امور
جزئی رفع ایستادن و کلیه امور تدارکاتی و تعمیراتی و سایر امور
مفصل وظیفه و سایر امور و کلیه امور تدارکاتی و تعمیراتی و سایر امور

بشماری ۱۰۰
بموضوع تعمیرات و امور و کلیه امور تدارکاتی و تعمیراتی و سایر امور
تعمیرات و امور و کلیه امور تدارکاتی و تعمیراتی و سایر امور
اصحاب و اولاد و سایر امور و کلیه امور تدارکاتی و تعمیراتی و سایر امور
مدیر مکتب عالی و کلیه امور تدارکاتی و تعمیراتی و سایر امور
جزئی رفع ایستادن و کلیه امور تدارکاتی و تعمیراتی و سایر امور
مفصل وظیفه و سایر امور و کلیه امور تدارکاتی و تعمیراتی و سایر امور

طغون بجز ماره . اصحاب باند نه و فاقا اينترک عرض لرنه و مقدر جهن اولينی و زن اينی اريد و مقدر
 بوليني مقبره و جهات معلوم مقدر و ديكز بري والک فاقا ليه اهل و اکر او را و و ديكز لرنه و هر بري دخی او اول
 سنه و جهات کور و تونين قلندر جهات معلوم لک عدوی او اولک عدونه نه زياده بوليني حال بفقول لره
 مردی اول نظير بوليني و بر جهات معصی مقدر و بيقسي دخی طعنا جان اوليه مقدر .

اوبه ماره معصی مقدره و بيقسم جهات و دخی و مقدره حقه معلوم کسيه و بر لرنه

اوبه ماره بدي معلوم نه عرض نه اوليه جهن بوليني و منس را اولند و بري و فاقا ايوکه اول جهن بوليني ماره
 حور و لرنه بيقضا موفانک کير ترانسه و بولن فرزانسي مقدر و اقتدار و اهديق مساوی اولينی مورت و لرنه و بولور
 موفانک کير ترانسي اولينی يا اوليه اهديق و اقتداري و خدمت داره و بغير کافي بولبول بوليني بولور فرزانسي
 اولينی مقبره و ترانسه بوليني موفانک اکر او را بولور و بولور بولور ماره نه لک حکمي لايويه و لايوب
 فرزانسي موفانک بولور مقدر جهات اوليه ماري بدي معلوم نه اوليه و لرنه و بولور فرزانسي
 و مقبره نه بولور اوليه ماره و فاقا اينترک جهات معلوم مقدره و دخی ماري و کلدر .

اوبه ماره مسه معلوم اوليه اصحاب بولان عرض لرنه و بولنا نه جهتي اهل و ارباب و مني نه و موفانک
 کير او را و بولور ترانسه فاسخ اوليه جهات ايج بولور بران ايد بولويه اولنا نه و خدمت لک اوليه فاسخ بولور تقهارف
 ايتسه نه يعني بر بولک خدمت اوليه بولور و بولور نه که معلوم ايتسه نه طولاي موفانک اوليه جهات
 واحد و بر لرنه

اداره پستی شماره

مکاتب و کتابخانه در متون زیر به تعیین اولاد مقدر مقدس و قوه قانون سازهای پوی

موضوع معاهدات و امور

اداره در و بخارا

دستارنده بود مکاتب و کتابخانه در متون زیر به معارف و معارف تعیین و انتخاب کردی
 در معارف و معارف در معارف و معارف که معارف و معارف در معارف و معارف و معارف و معارف
 و در معارف و معارف و معارف و معارف و معارف و معارف و معارف و معارف و معارف و معارف
 بر روی حکومت و معارف و معارف و معارف و معارف و معارف و معارف و معارف و معارف و معارف
 قبل تعیین و معارف و معارف و معارف و معارف و معارف و معارف و معارف و معارف و معارف

اداره پستی شماره

مکاتب و کتابخانه در متون زیر به تعیین اولاد مقدر مقدس و قوه قانون سازهای پوی
 و معارف و معارف و معارف و معارف و معارف و معارف و معارف و معارف و معارف و معارف
 و معارف و معارف و معارف و معارف و معارف و معارف و معارف و معارف و معارف و معارف

اداره پستی شماره

کتابخانه
کتابخانه
۹۹۸

بعد ما معارف نظارت جدید سندہ استحصای حضرت اید طبع و نشر اولہ جمعہ کتب و رسالہ جدیدہ برخواستہ
مابینہ لکھنؤہ جناب ملک کانہ جانب اشرفہ عرضی و برخواستہ ناکہ جناب عالیہ تالیسی اولہ جمعہ کتب
رضعی نفسی اولہ نہ امر و فرمایہ لکھنؤہ حضرت خدیوہ لکھی اقتضای حکمت اعتنا سندہ اولہ جنی کتبہ نقدہ
تالیسی اولہ نہ انجمنہ تفتیش و مطابقتہ جمہ بالتقیحہ طبعہ حضرت و برخواستہ کتبہ و رسالہ جدیدہ شہرتیہ اولہ
طبع اولہ نہ نیک اسبسی حادی بوجدہ جناب نظارتہ باتکرہ ایسی برخواستہ تالیسی و ایسی قائمید
باب عالی کتبہ سندہ عامہ مقصدی البقونیدہ نہ برخواستہ و مفکوری بوجدہ و نظارتہ تذکرہ سی و ولایتہ
نوند لیکنہ حضرت لکھنؤہ شاہانہ عرضی مستحضر اقسام ۱۱۱

نظر کیا ہوا آبقونہ میں جو بابا بیچ ایسیہ را، صحیح و اولیٰ

عبد ہادی
بریا

Ek3

Bâb-1 âli kütüphanesine yayın sağlanması hakkında belge. (BA. YA.Hus. 267/88)

مجلس مبعوثان

نومرو ۳۳۰

اجتماع
۴

۱۳۳۳

دوره انتخابیه
۳

مجلس مبعوثان کتبخانه سی حقنده راپور

محرری
بفرااد مبعوثی : ماسوده

کتبخانه انجمنی : آصف بك (وان) - ساسون ائندی (بنداد) - سلیمان بك (كلیبولی) -
شمس الدین بك (ارطغرل) - علی جنانی بك (عیتاب)

مجلس مبعوثان مطبعه سی

Ek4

Meclis-i Mebusan kütüphanesi hakkında rapor. (BA. BEO. 336 996)

مجلس بهرئانك ۱۹ تشریبه تانی ۱۳۳۲ تاریخی مجلس سنده نظامنامه داخهینك ۱۷۰۰، نجی
ماده سنه ترفیقا ایلك دفعه انتخاب اولئانه كئنه انجمنی راپورینی قهر بملر كسب قهر ایلمر .

تعلیمات و لایحه احضاری

موجود كتابلرک تسجيلیه يرلشدیراسی خصوصارنده كئنهخانه لرده تعقیب اولئان
اصول مختلفه دن برینك انتخابیه احتیاجزه كوره تعدیلی تسیب اولئش و كتابلرک اساس
دفترینه قیدینه ، حروف هجا ترتیبیه بر فهرست و موضوع اعتباریه لیستلر تنظیمه
و كتابلرک تصنیف و دولابله وضعه هاند تعلیمات قلمه آئشش و صورتی اشبو راپوره
اولئشدر .

كئنهخانه نك اداره سی ، كتابلرک اداره سی و قهرعاتی حقتده تدوین اولئان لایحه دخی
دیوان ریاستك نظر تصویبنه عرض اولئشش و بر صورتی كئلك اشبو راپوره ربط
اولئشدر . ۲۱۷

كتابلرک قید و تصنیفی

مجلسك تعطیلندن بالاستفاده قلمه آئدینی درمیان اولئان تعلیمات دائره سنده كتابلرک
موروده قیدینك اكالته ، هر بر اثره مخصوص اولهرق ترقیم اولئان فیشر مؤلفك اسمنه
كوره حروف هجا ترتیبیه تنظیمه ، كتابلری محتویاتنه كوره تصنیف ایله ظهیرینه رموز
و نومرووی حاوی آئیكتلر الصاق ایلدكدن صوكره لیستلرک تحریرینه مباشرتله ۱۳۳۳
سنه سی تشرین اولی غایه سنه قدر دوام اولئشدر .

كئنهخانه نك عدم وسعتدن ناشی معامله تسجيلیه و تصنیفیه سی ختام بولمیان نشریات
تشریه مهمه نك تنظیمی بالضرور وقت آخره تعلیق اولئشدر .

معلومات احصایه

حروف عربیه ایله یازیلوب شرقیه و حروف عربیه نك غیرى ایله یازیلوب غربیه
تسمیه اولئان آئارک ایکی بویوك قسمنه و محتویاتنك صنفنه كوره جلدی عددی بروجهر
كوستریلیر :

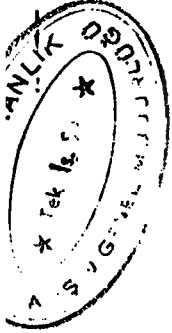
[۱] مذکور لایحه دیوان ریاستجه ۱۴ تشرین تانی ۱۳۳۳ تاریخده تصدیق اولئشدر .

	غربيه	شرقيه	جما
السيات	٠	٧٨	٧٨
تاريخ	٣٩	٢٠٧	٢٤٦
جغرافيا	٢٥	٢٦٧	٢٩٢
نشریات تشریمیه	٢١٤	٨٦	٣٠٠
حقوق اساسيه	٢٢٤	٥٥	٢٧٩
اقتصاد	١٨٦	١٣١	٣١٧
آثار محیطه	٥٠	٩٥	١٤٥
قوانین	١٢٤	١٥٩	٢٨٣
لسانيات	٢٥	١١١	١٣٦
آثار متنوعه	٦٧	١٣٤	٢٠١
	٩٥٤	١٣٢٣	٢٢٧٧

مجدداً کتاب تدارکی

کتبخانه نك تأسيسندن مقصد اصلی مبعوثان كرامك مساعيسى نسهيل اولديغى تلىق ايدهرك انجمن كتبخانه يه آبريلان تخصیصاتی بومقصدك استحصانه حصره جالشمش وبالخاصه حقوق اساسيه واقتصادياته دائر نشر اولسان آثارك تداركنه اعتنا ايلشدر . ايلريده دخی بوخط حرکتك تعقيبيه برارصوك اوج سته ظرفنده آله میان رسائل موقوته طاقلي يه دول متمدنه نك قوانین مجموعه سی وسائر آثار محیطه نك تدارکی وموجود کتابلرک بر قسم مهمنك تجلیدی ایچون مقتضى تخصیصاتك تعیینی وحافظ کتبدن باشقه برکاتب ايله برخدمه نك علاوه سی خصوصلرینك بودجه نك احضاری ائناسنده نظر دفته آلمسی لزومی عرض اولنور .

١ تشرین ثانی ١٣٢٣

کتابخانه تعلیماتی

ماده : ۱ مجلس مبعوثان کتبخانه سی ایچون اساساً اوج قیدطوبیلیر :

اولا موروده قیدی ،

ثانیا حروف هجا ترتیبیه قید ،

ثالثا موضوع اعتباریه قید .

ماده : ۲ موروده قیدی دفتری بروجہ زیر تنظیم اولنور :

شکل = ۱

سنہ سی

ملاحظات	تاریخ ورود	عنوان	صورت تدارک		تاریخ	سنہ	تاریخ	سنہ	تاریخ	سنہ
			کیمدر	ناصل						
۵۰۵	۱	۱۳	۲	۳۶۵	۲	۱۶۵	۲	۱۶۵	۲	

ایک ستونده هر سنه مالیه ابتدا سنده (۱) دن باشلامق اوزره صره نومروسی تحریر اولنه جقدر . سنه مالیه تک صوک ایکی رقیله صره نومروسی کتابک موروده نومروسی تشکیل ایدر وهم کتابک عنوان صحیفه سنه ۴۰۵ حروف هجا قیدینه تحریر ایدیلیر . مثلا کتابک عنوان صحیفه سنده ویاخود قیده ۲۳ ، ۱۲۵ نومروسی کورولور ایسه مذکور کتابک ۱۳۳۳ سنه سنده کتبخانه به آلدینی و ۱۳۳۳ سنه سی موروده قیدینه ۱۲۵ نومروسی به مراجمت اولندینی حالده نه صورتله تدارک اولندینی تفصیلاتی کوروله چکی آکلاشیلیر .

ایکنجی ستونده کتابک کتبخانه به کیردیکی تاریخ یازیلیر .

اوجنجی ستونده مختصراً مؤلف ، عنوان ، قاچنجی طبع ، عدد جلد ، محل طبع ، سنه طبع یازیلیر :

مثلا رفیق ، احمد ، تاریخ عمومی ، در سعادت ۱۳۲۸ ویاخود عطا م ، تاریخ عثمانی ، ایکنجی طبع جلد ۱-۸ در سعادت ۱۳۳۰ .

دقت ایدلیدرکه بر اترك قاچ جلددن عبارت اولورسه اولسون یالکز بر موروده نومروسی اولور فقط عین نومرو هر بر جلد یازیلیر . مابعدلی آثار ورسائل موقوتہ وامثالی هر بر نام جلد بر موروده نومروسی وضع اولنور .

در دنجی ستونده اترك تجلیدنده قاچ جلد تجلید ایدلمش ایسه جلد لک عددی تحریر اولنور . بشنجی ستونده کتابک مجلد اولوب اولدینی تحریر ایدیلیر . کتاب مجلد ایسه (ج) ترقیم اولنور . دکل ایسه تجلید ایدیلنجیه قدر ستون بوش قالیر .

آلتنجی ستونده اترك صورت تدارکی یازیلیر .

مبادله = ب ، هدیہ = ۵ ، اشتراصورتیه یکی ایسه = ج و مستعمل ایسه = ع
بدنجی ستونده فیات نشریه و سکرنجی ستونده فیات بالغه یعنی مال اولدینی فیات ترقیم اولنور .

طقوزنجی ستونده كتابك مضمونه كوره صنفی تحریر اولنور .
ماده : ۳ مكرر تأديانده بولنلماق اوزره قيمتی تأديه اولنان آتارك نيات باللہ
ستوننه سرخله (س) حرفی وضع اولنور .
ماده : ۴ جزؤ جزؤ نشر اولنان آتارك ختامنه ورسائل موقوتہ نك بر جلدینك
اتمانه دكين اصل موروده دفترى خارجنده طوتيله جق مساون بر قیده ادخال وجزؤلر
آیری رانه قونیلیر . بومساون قید حروف هجا ترتیبی اوزرینه دیزلش وقلاسور دروننده
جمع ایدلش لیسته لردن عبارتدر .
ماده : ۵ هر برکتاب موروده قیدینه ادخال اولنور اولنماز موروده نومروسی
كتابك عنوان صحیفه سنه اشارت ایدیلیر .
ماده : ۶ حروف هجا ترتیبیه طوتیلاجق قید فیش اوزرینه اصول آتیه
دائرة سنده تنظیم اولنور :

(۱) هر بر اثر ایچون $۱۲\frac{1}{4} \times ۷\frac{1}{4}$ سانتیمتر ابعادنده احضار اولنه جق قارتلردن
یرینه وکفایت ایتمدیکی تقدیرده یوقاری صاغ گوشه یه متسلسلاً صیره نومروسی وضعیه
کافی مقدارده قارت علاوه سیله هر بر اثر ایچون بر فیش یاپیلیر .

(ب) قارتك يالکز بر یوزینه یازیلیر .

(ت) مختلف عنوانی حاوی متعدد اولنلردن متشکل مجموعهلر وامثالی ایچون عمومته
مخصوص بر اساس فیش تنظیم اولنه جق کبی اقسامی ایچون برر تالی فیش یاپیلیر .

(ث) اساس فیشلرده ایضاحات تامه ویریله جکی کبی تالی فیشلرده اساس فیشلره
مراجعت اشارتیه مختصراً قید اجرا اولنور .

ماده : ۷ فیشلر بروجهر طرولدیریلیر :

(۱) برنجی سطرده مؤلفك اسمی یازیلیر . اسم ممکن اولدینی قدر کاملاً تحریر ایدیلیر .

(ب) بر اثرك مؤلفلری متعدد ایسه برنجی سطره ایلك اسم و آلتنده کی سطره

دیگرلری یازیلیر . مثلاً نجیب عاصم و محمد عارفك عثمانلی تاریخی اساس قارتده برنجی سطرده
عاصم نجیب و آلتنده عارف محمد وتالی بر قارتده :

عارف محمد

عثمانی تاریخی ۱۳۳۹

عاصم و عارف عثمانی تاریخچه مراجعت

(ت) منتخبات، ناشرک اسمیه قید اولنور .

(ث) عنوان، کاملاً تحریر اولنور .

(ج) مؤلفك رتبه سی ، اشتغالی و دیگر آتاری وارسه بونلرك مؤلفی اولدینته دائر

عبارهلر طی اولنور .

(ح) كتابك صحیفه عددی وایمادی نهایتنده یازیلیر .

(خ) بر اثر متعدد جلدلردن متشکل ایسه قارتك نهایتنده تعداد ایدیلیر ، و هر بر جلد

ایچون آبروجه بر سطر افراز اولنور . جلدلرك آیری آیری عنوانلری وار ایسه عنوانلر

دخی آیری آیری کوستریلیر . مثلاً :

اقتصادیات

واغنز (آدولف)

علم اقتصاد	۵	جلد لایپزیغ مول ۱۸۹۵
جلد	۱	مقدمه
	۲	ویرکولر
جلد	۳	تجارت و زراعت
جلد	۴	صنایع
جلد	۵	مالیات

ایکي جلد برآزاده تجلید اولندینی حالده بالاده کوسترلیدیکی وجه ایله قوس ایله ارانه اولنور.

بر اردن متعدد نسخهلر اولورسه بالکمز بر قارت تنظیم اولنور . بونسخهلرک طبعلری ویاخود ناشرلری مختلف ایسه طبعک عددی، ناشرک اسمی و طبعک سنه سی ده کوستریلیر . شوقدرکه مضمونی نسخه دن نسخه یه فرقلی ایسه یعنی تعدیلات اجرا ایدیلهرک یکیدن تألیف اولمنش ایسه هربر نسخه ایچون آیری بر فیش تنظیم اولنور .

(د) اساس قارتنده موروده نومروسی وموضوع ترتیبی اوزره صنف وقسم رموزی ایله نومروسی وضع اولنور . موروده نومروسی وارایسه بو نومرو دخی ترقیم اولنور . (ذ) رسائل موقوته، نشریات تشریحیه، آثار محیطه مثللو معین مؤانی اولمیان اترك حروف هجا ترتیبی نقطه نظرندن مؤلفک برینه اترك عنوانی کچر .

(ر) اترك صحیفه عددیله ابعادی کوستریلیر . ابعاد بوجه زیرترقیم اولنور :

کتابک ظهیری لدی المساحه آکلاشیله جنی وجه ایله ارتقاعی ۲۰ سانتیمتریه قدر اولانلر صغیر = س، و ۲۰ دن یوقاری ۳۰ سانتیمتریه قدر وسط = و، و ۳۰ دز فضل اولانلر کبیر = ک نسیمه و بو رموز فیدشده صحیفه عددندن سوکره قوس ایچنه قونیلیر .

(ز) هربر جلدک ایلك وصوک صحیفه لری تمنالانیر . صحیفه عددی یوزی متجاوز اولان جلدلرک قورو مهر ایله ۹۹ نجی صحیفه سی دخی تمنالانیر . آطلاسلر ، خریطهلر ومتفرق رسم لوحه لرینک هربری قورو مهر ایله تمنالانیر .

شکل ۲

ستورم	ص . ب . ۶۰۶
بودجه، ۵ نجی طبع، پارس، لاروس قومپانیسی سنه ۱۹۰۵ - ۶۰۸ (و)	۱۲۵ . ۳۳
کذا ایکنجی نسخه، آلتنجی طبع، ۹۰۶ ۲۴۵ ۳۴	ص . ب . ۶۰۶ آ
کذا اوجنجی نسخه، یدنجی طبع، ۹۰۹ ۳۰۵ ۳۵	ص . ب . ۶۰۶ ب

ماده : ۸ فیشار مؤلف اسمی ترتیبیله حروف حجا صیره سنده قارتلره مخصوص
کوزلرده حفظ اولنور .
ماده : ۹ کتابلرک محتویاتنه کوره بروجیزیر صنفلره تقسیم و حذاسنده بولنان
حرفلره یاد اولنور :

ا	(۱) الهیات
ت	(۲) تاریخ
ج	(۳) جغرافیا
ر	(۴) تشریحات تشریحیه
س	(۵) حقوق اساسیه
ص	(۶) اقتصاد
ط	(۷) آثار محیطه و رسائل موقوتنه عمومیه
ق	(۸) قوانین
ل	(۹) لسانیات
م	(۱۰) آثار متنوعه

ماده : ۱۰ بونلردن هر صنف بروجیه زیر قسملره آریلیر و کذاک حرفلره تعریف
اولنور، اول وجهله که برنجی حرف صنفی و ایکنجی حرف قسمی کوسترر :

الهیات (۱)

ا . ط	(۱) آثار محیطه و رسائل موقوتنه
ا . ف	(۲) تفسیر
ا . ن	(۳) حدیث
ا . ع	(۴) علم کلام، حکمت، تصوف

آثار محیطه و رسائل موقوتہ عمومیہ (ط)

(۱)	آثار محیطه عمومیہ	ط . ط
(۲)	رسائل موقوتہ عمومیہ	ط . ر
(۳)	یومی غزتلر	ط . غ
(۴)	تھویم و سالنامہلر	ط . س

قوانین (ق)

(۱)	آثار محیطه و رسائل موقوتہ	ق . ط
(۲)	قوانین و نظامات	ق . ظ
(۳)	فقہ و شرح	ق . ق
(۴)	فلسفہ حقوقیہ	ق . ف
(۵)	تاریخ حقوق	ق . ت
(۶)	حقوق و قوانین مدنیہ	ق . د
(۷)	حقوق و قوانین جزائیہ	ق . ج
(۸)	اصول محاکمات حقوقیہ	ق . ص
(۹)	اصول محاکمات جزائیہ	ق . ض
(۱۰)	حقوق و قوانین تجارت	ق . ر
(۱۱)	قوانین اقتصادیہ	ق . ل

لسانیات (ل)

(۱)	آثار محیطه و رسائل موقوتہ	ل . ط
(۲)	صرف و نحو و منطق	ل . ص
(۳)	قاموس و لغات	ل . ق
(۴)	ادبیات	ل . د

آثار متنوعہ (م)

(۱)	آثار متنوعہ	۲۰۲
(۲)	علوم طبیعیہ	ط . م
(۳)	علوم ریاضیہ	ر . م

مادہ : ۱۱ متعدد نسخہ لری حاوی بر اثر مثلاً ستورمک بودجه سندن اوج نسخہ بولنور ایسہ عین صنف و برنجی نسخہ یه ص . ب . ۱۲۵ اشارتی قونلش ایسہ ایککنجی نسخہ یه ص . ب . ۱۲۵ د آء و اوچنجی نسخہ یه ص . ب . ۱۲۵ د بء قونولور .

مادہ : ۱۲ اوقات معینہ نہ نشر اولتان آثار و رسائل موقوتہ اولاصیرہ نومروسی و بعدہ صنف و قسمی مین رموز و بعدہ اثرک برنجی جلدندن اعتباراً متسلسلاً عددلر قونولور . مثلاً مجلس معومان ضبط جریدہ لرندن برنجی جلدینہ : ۱۵ ر . ض . ۱ و ایککنجی جلدینہ ۱۵ ر . ض . ۲ و ایککنجی جلدک بر ایککنجی نسخہ سی وار ایسہ ۱۵ ر . ض آ ترقیم اولونور .

مادہ : ۱۳ برمنوال معروض فیشار تصنیف اولکدندن سوکرہ مہر بر قسم ایچون

السنة شرقية وديكرى السنة غربية به مخصوص اوچر لیسته تنظیم اولنور. لیستلر ۲۳۴ سانیتمرو ابعانده ورقه لردن تشکیل ویرقلاسور دروننده حفظ اولونور. تبارك بری کبیر وایکنجیسی وسط و اوچنجهیسی صغیرجمده اولان آثار ایچوندر. تبارك باشنده برنجی سطرده شرقیه ویا غریبه وایکنجی سطرده صنف و قسی ده حجی یازیلیر .

ته عرضاً درتستونه تقسیم اولونور. برنجی ستونده یوقاریده صنف و قسم رموزی آلتنده متلسلاً صیره نومروسی ، ایکنجی ستونده مؤلفک اسمی ، کتابک ، محل و تاریخ طبعی ، اوچنجهی ستونده عددجلد و درنجی ستونده موروده سی یازیلیر .

۵ : ۱۴ مذکور لیستلره صیره نومروسی و ضعی ایچون قاعده آتیه به رعایت اولونور. سنة شرقیه ایله یازیلان کتابلرک حجی کبیر ایسه ۱ دن باشلار ۹۹ زه قدر دوام وسط ایسه ۱۰۰ دن باشلار ۲۴۹ زه قدر دوام ایدر و صغیر ایسه ۲۵۰ دن باشلار ده قدر دوام ایدر .

سنة غریبه ایله یازیلان کتابلرک حجی کبیر ایسه ۵۰۰ دن باشلار ۵۹۹ زه قدر دوام وسط ایسه ۶۰۰ دن باشلار ۷۴۹ زه قدر دوام ایدر و صغیر ایسه ۷۵۰ دن باشلار ده قدر دوام ایدر .

شکل ۳

السنة غربية

فوانین ، آثار محیطه و رسائل موقوته	
ط . ۶۴	پوزمیز قاموس فوانین برلین، ۱۹۰۹
۲	۱۰۰ ، ۳۳

ماده : ۱۵ بولیسته دن متحصل رموز و ارقام اترك هوقتی تعیین ایدر. مثلاً شکله ریلن کتابک اشارتی ق . ط ۶۴۳ اوله جقدر .

ایستلرک اکلنده هر بر اترك رموز و ارقامی او اثره مخصوص فیشک صاغ هامشنده ، جهتنده تحریر و کذلک او اترك عنوان صحیفه سنه ترقیم اولونور .

ماده : ۱۶ یو وارلاق غلاسه کاغدنن معمول اتیکت اوزرینه ۱۵ نجی ماده ده بر رموز و ارقام یازیله رق اتیکت کتابک ظهیرینه یا پشدیریلیر . حجی کبیر اولان ریک اتیکتی یوقاریده ، وسط اولانلر اورتده و صغیر اولانلر آلتنده الصاق اولونور .

ماده : ۱۷ ظهیری اتیکتی استیعاب ایده میه جک راده ده طار اولان کتابلرک اتیکت قابک ظهیره قریب بر محلنده یا پشدیریلیر .

ماده : ۱۸ اثر قاج جلدن عبارت اولورسه اولسون هر بر جلدک ظهیرینه عین رموز روی حاوی اتیکت یا پشدیریلیر .

ماده : ۱۹ صنفلر ممکن اولدینی قدر آیری آیری دولابلرده یرلشدیرلک اوزره بلر احتیاجه کوره تقسیم و صنفک اسمی دولابلرک خارجه ترقیم اولنور .

ماده : ۲۶ اماره سندی حفظندن اول اماره دفترینه قید اولونور . مذکور دفتر
زیرده کی شکلده اوله جقدر :

صاحب امضانك اسمی و محل اقامتی	آرك عنوانی	عدد جلد	نوسرو	تاریخ اماره	تاریخ اعاده	مدت اماره

ماده : ۲۷ تجلید ایچون کتبخانه دن مجلده کتاب و برلیدیکی حالده زیرده شکلی
کوستریلین مجلده دفترینه قید اولونور :

مجلده دفترینه

تاریخ اعطا	عدد جلد	منوان	تاریخ اعاده	قیمت تجلید	ملاحظات

عنوان ستونده کتابك ظهرنده باصیله جق عباره یازیه جقدر .
قیمت تجلید مجلده حسابی تسویه اولندقدن سوکره قید ایدیلیر .
ماده : ۲۸ عین شکلده تنظیم اولنه جق پوصله مجلده طرفندن امضا اولنهرق حفظ
یلدی .

نظامنامه داخلی

دیوان ریاست جانبندن ۱۴ تشرین ثانی ۱۳۳۳ تاریخنده مرعیتنه قرار ویرلشدر

ماده : ۱ کتبخانه مجلسک مجتمع اولدینی هنکاملرده جمعه وایام رسمیه تعطیلیه دن ماعدا هرکون صباحلری اوندن اون ایکی به قدر واقشاملری ایکی دن درده قدر فقط هیئت عمومیه نك حال اجتماعده بولندینی زمان جلسه نك، ختامه قدر آچیق بولنه جقدر . مجلس مجتمع اولدینی زمانلرده جمعه ایرتسی، بازار ایرتسی ، پنجشنبه کونلری ساعت بردن بشه قدر کتبخانه آچیق بولنه جقدر .

ماده : ۲ کتبخانه آچیق بولندینی زمانلرده اعیانه، مبعوثان وهرایکی مجلسک مأمورلری و مجلسک مجتمع اولدینی هنکاملده هیئت اداره دن دخولیه ورقسی آلمق شرطیه شورای دولت اعضاسی ، رؤسای محاکم ، رؤسای مأمورین ، مکاتب طالیه معلملری قرائت سالوننه دوام و کتاب مطالعه ایده بیلیرلر .

ماده : ۳ کتبخانه نك خارجنده مطالعه ایملک اوزره یالکز مجلس اعیان و مبعوثان اعضاسنه کتاب ااره ایلیر .

عینی زمانده برذاته بشدن فضله کتاب ااره اولنماز .

کتابلر برماهی تجاوز ایتمه جک برمدت ایچون ااره اولونور . اسباب مبرمه دن ناشی مدتک تمدیدینه لزوم کورلدیکی زمان کتاب حافظ کتبه ابراز اولنورق برماه قدر مدت تمدید اولونور . فقط مدتک تمدیدندن اول کتاب بشقه بر طرفدن طلب اولنمش ایسه طلب ایدن طرفدن عودتنده طالب اوله ویریلیر .

لزومی حالنده کتاب مدتک انقضاسندن اول کتبخانه اداره سی طرفندن استرداد ایدیله بیلیر .

ماده : ۴ استعاره اولنان کتابلرک دیکرلرینه ااره سی یا خود کندی نامنه بشقه برذات ایچون کتاب استعاره اولنمش و یا کتابلرک سیاحته برابر آلنمش ممنوعدر .

ایکی هفته دن زیاده امتداد ایده جک برسیاحته چیقه جق ذواتک سیاحتدن اول استعاره اینتکلری کتابلرک ااده لری لازمدر .

ماده : ۵ مدت معینه نك حلولنده ااده ایلمیان کتابلر برمکتوب ایله طلب ایدیلیر و اوچ کون مروورنده کتابلر ینه ااده ایدلرسه خدمه واسطه سیله کتاب جلب ایدیلیر . شو تقدیرده خدمه نك مصارف ضروریه سی کتابی استعاره ایدن ذاندن تحصیل اولونور .

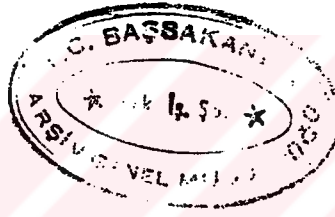
ماده : ۶ زده لنمش و یا خود ضایع اولان کتاب بدلی مسیندن آلنور .

ماده : ۷ نسخهی نادر اولان مؤلفات ایله صیق صیق طلب اولنان کتابلر، آثار محیطه ، لغات ، مجموعه قوانین (برنسخه دن زیاده دکله) خریطه و رسملر تجلید و قید ایده لشمش و تمثالشمش کتابلر ااره اولنماز .

— ۱۵ —

ماده : ۸ شهری رسائل موقوتہ ورودندن ایکی هفته گذران ایتمدیگه واسبوغی رسائل تعقیب ایدن نسخه ورود ایتمدیگه اعاره اولماز .

ماده : ۹ قرائت سالوننده بردفتروض اولنه جق ودرونه مبعوثان کرامک کتبخانه ایچون مبایعه سنی آرزو ایتمکری کتابلرک اسمی قید اولنه جقدر . کتبخانه انجمنتنک ایلك اجتماعنده تخصیصات موجوده نظر دقه آلنرق بوبابده آنخاذا قرار اولنه جق ونتیجه سی مختصراً مذکور دفتره طلبک آلتنه یازیله جقدر .

سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران										کتابخانه مجلس شورای اسلامی											
کتابخانه مرکزی										کتابخانه تخصصی											
ردیف	عنوان	نویسنده	موضوع	تاریخ	حجم	ملاحظات	ردیف	عنوان	نویسنده	موضوع	تاریخ	حجم	ملاحظات	ردیف	عنوان	نویسنده	موضوع	تاریخ	حجم	ملاحظات	
1	تاریخ اسلام	ابن کثیر	تاریخ	1300	10 جلد		1	تاریخ اسلام	ابن کثیر	تاریخ	1300	10 جلد		1	تاریخ اسلام	ابن کثیر	تاریخ	1300	10 جلد		
2	تاریخ اسلام	ابن کثیر	تاریخ	1300	10 جلد		2	تاریخ اسلام	ابن کثیر	تاریخ	1300	10 جلد		2	تاریخ اسلام	ابن کثیر	تاریخ	1300	10 جلد		
3	تاریخ اسلام	ابن کثیر	تاریخ	1300	10 جلد		3	تاریخ اسلام	ابن کثیر	تاریخ	1300	10 جلد		3	تاریخ اسلام	ابن کثیر	تاریخ	1300	10 جلد		
4	تاریخ اسلام	ابن کثیر	تاریخ	1300	10 جلد		4	تاریخ اسلام	ابن کثیر	تاریخ	1300	10 جلد		4	تاریخ اسلام	ابن کثیر	تاریخ	1300	10 جلد		
5	تاریخ اسلام	ابن کثیر	تاریخ	1300	10 جلد		5	تاریخ اسلام	ابن کثیر	تاریخ	1300	10 جلد		5	تاریخ اسلام	ابن کثیر	تاریخ	1300	10 جلد		
6	تاریخ اسلام	ابن کثیر	تاریخ	1300	10 جلد		6	تاریخ اسلام	ابن کثیر	تاریخ	1300	10 جلد		6	تاریخ اسلام	ابن کثیر	تاریخ	1300	10 جلد		
7	تاریخ اسلام	ابن کثیر	تاریخ	1300	10 جلد		7	تاریخ اسلام	ابن کثیر	تاریخ	1300	10 جلد		7	تاریخ اسلام	ابن کثیر	تاریخ	1300	10 جلد		
8	تاریخ اسلام	ابن کثیر	تاریخ	1300	10 جلد		8	تاریخ اسلام	ابن کثیر	تاریخ	1300	10 جلد		8	تاریخ اسلام	ابن کثیر	تاریخ	1300	10 جلد		
9	تاریخ اسلام	ابن کثیر	تاریخ	1300	10 جلد		9	تاریخ اسلام	ابن کثیر	تاریخ	1300	10 جلد		9	تاریخ اسلام	ابن کثیر	تاریخ	1300	10 جلد		
10	تاریخ اسلام	ابن کثیر	تاریخ	1300	10 جلد		10	تاریخ اسلام	ابن کثیر	تاریخ	1300	10 جلد		10	تاریخ اسلام	ابن کثیر	تاریخ	1300	10 جلد		

Ek 7

İç kapağı bulunmayan " Dersaadet kütüphanelerinde mevcut olan kitapların defteridir" ibaresini taşıyan matbu' toplu katalog çalışması. (Süleymaniye Kütüphanesi Mikrofilm Arşivi 467)

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu'nda kütüphaneler 19.yüzyıla kadar sadece vakıf yolu ile kurulmuştur. Cami, medrese, türbe, tekke ve mescid gibi kurumlar bünyesinde yer alan vakıf kütüphaneleri yanında müstakil binası olan vakıf kütüphaneleri de varlıklarını uzun zaman devam ettirmiştir.

19.yüzyılda vakıf kütüphanelerine diğer türler eklenmiştir. Bu yeni türler Osmanlı imparatorluğunun yaşadığı batılılaşma hareketine bağlı olarak devletin bütün kurumlarında yapılan yeniden düzenleme çalışmalarının bir sonucudur.

1839 ve 1923 yılları, yeni bir dönemin başlangıcını oluşturan siyasi dönüm noktalarıdır. Kütüphanelerin, dönemin sosyo-ekonomik şartlarından etkilenmesi sebebi ile çalışmanın zaman sınırı bu iki tarih arasındaki dönem olarak tesbit edilmiştir.

Çalışmanın amacı 1839-1923 yılları arasında Osmanlı kütüphanelerinin gelişim süreci belirlemek ve değişen kütüphane anlayışı ortaya koymaktır. Sözü edilen dönem kütüphane tarihimiz açısından bir geçiş dönemidir. Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile önce hukuk ve askerlik alanında düzenleme çalışmaları yapılmış, bu çalışmalar kütüphaneleri de dolaylı olarak etkilemiştir.

Tanzimat döneminde yapılan kütüphanecilik ile ilgili çalışmaların önemi, bazıları ancak Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilebilmiş uygulamalara zemin hazırlamasıdır. Kütüphane anlayışının değişime uğraması geleneksel kütüphane anlayışının dışında yeni türleri ortaya çıkarmıştır.

Osmanlı imparatorluğu'nun ihtiyaç duyduğu yetişmiş insan gücünün sağlanması amacı ile eğitim ve öğretim kurumları bu dönemde batı modeli esas alınarak yeniden örgütlenmiştir. Kurulan yeni okullarda öğretim programları kendine has bilgiyi ve bilginin sunulduğu kütüphaneleri gerektirdiğinden, bu ihtiyaç kendini okul kütüphanelerinin kurulması ve işletilmesi şeklinde göstermiştir.

Tanzimat'la birlikte devlet kurumlarında girişilen ıslahat hareketleri devletin idari teşkilatında değişime yol açmıştır. Yeni oluşan birimlerin bilgi ihtiyacına bağlı olarak resmî daire kütüphaneleri kurulmuştur. Bu kütüphanelerin bazılarında yayın sağlamada bir çeşit derleme yasası uygulanmıştır.

Batı örnekli bilim ve meslek derneklerinin kurulması ile öncelikle dernek üyelerine hizmet veren kütüphaneler açılmıştır. Dernek kütüphaneleri içinde Münif Paşa tarafından kurulan Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye kütüphanesi, dermesinde bulunan yerli-yabancı kitap ve süreli yayınlarla batılı anlamda kurulan ilk Osmanlı kütüphanesi özelliğini de taşımaktadır.

Devletin benimsediği siyasetin İslâmcı ve Osmanlıca görüşten milliyetçi görüşe doğru yön değiştirmesi ile bu görüşü yaygınlaştıracak ayrıca adında taşıdığı "millî" kelimesi ile kamuoyu oluşturma yönünde de etkili olacak milli kütüphaneler kurulmuştur. Milli kütüphane adlandırması her ne kadar siyasî de olsa bir milli kütüphane ihtiyacını vurgulaması bakımından önemlidir.

Kütüphane-i Umumi'ler, İmparatorluğun genel olarak bütün kurumlarında görülen çözümlenin adeta kütüphaneler alanında telâfisini sağlamak üzere, birçok kütüphane türünün işlevini üstlenmeye çalışan bir arayışı ifade eden ve sadece bu döneme mahsus bir tür olarak karşımıza çıkar. 1882 yılında hizmete açılan Bayezid Kütüphane-i Umumi-i Osmanisi, devlet eli ile kurulması ve Osmanlı İmparatorluğu'nda bilinen ilk derleme yasası girişimi ile farklı yere sahiptir.

Yıldız Sarayı'nda Sultan II.Abdülhamid tarafından kurulan kütüphanenin önceki saray kütüphanelerinden farkı, vakıf yolu ile kurulmamış olmasıdır. II.Abdülhamid'in kütüphane anlayışına bağlı olarak, dermesinde pekçok batı dilinde yazılmış kitap, gazete ve süreli yayın da bulunmaktadır. Padişahın hallinden sonra Maarif Nezareti'ne devr edilen kütüphaneye yayın sağlama faaliyeti devam etmiştir.

Son dönem değişen kütüphane anlayışı personel, yararlandırma, kolleksiyon ve bina alanlarında da kendini gösterir. Kütüphane görevlilerinin seçim ve tayinlerinde yeni uygulamalar baylatılmıştır. Hâfız-ı kütüblüğün

babadan oğula geçmesi uygulaması yerine bilgisi ve davranışları ile uygun kimselerin seçilmesine özen gösterilmiştir.

Matbaanın ve buna bağlı olarak basma kitabın yaygınlaşması, kütüphane koleksiyonlarında fazla sayıda basma kitabın yer almasına yol açmış, dermelerin dili özellikle Fransızca yönünde ağırlık kazanmıştır.

Kütüphanelerin daha etkin ve verimli çalışması için yararlandırma şartları yeniden düzenlenmiştir. Ödünç verme yaygın değildir. Uygulandığı durumlarda da kitap kayıplarını önlemek amacı ile kefil, rehin ve sened gibi tedbirler alınmıştır. Toplu katalog hazırlama girişimi ve İstanbul kütüphanelerinin kataloglarının basılması kütüphanecilik tarihimiz açısından çok önemli adımlardır.

Kütüphane binalarının inşasında, iç ve dış süslemelerinde batı tesiri özellikle İstanbul'da kurulmuş müstakil kütüphanelerde görülür.

Geleneksel kütüphane anlayışı ile modern kütüphane anlayışının birarada yaşandığı bu dönem, bunu takip edecek olan Cumhuriyet dönemi kütüphane anlayışının temelini anlamada esastır.